

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
[ΤΙΤΛΟΣ ΣΠΟΥΔΩΝ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ, ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ,
ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ]

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**[Κοινωνική μνήμη Μικρασιατών προσφύγων δεύτερης και τρίτης
γενιάς: Η εγκατάσταση των Μικρασιατών προσφύγων στον
Συνοικισμό της Ελευσίνας]**

[ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ]

[3032201701420]

[Γαζή Φωτεινή (Εφη) Αναπληρώτρια Καθηγήτρια]

Καθ. Μ. Σπυριδάκης

Καθ. Δ. Καρακατσάνη

Διπλωματική εργασία υποβληθείσα στο Τμήμα Κοινωνικής και εκπαιδευτικής πολιτικής
του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

ΚΟΡΙΝΘΟΣ, [Δεκέμβριος/2019]

Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, [τμήμα κοινωνικής και
εκπαιδευτικής πολιτικής}

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας δεν υποδηλοί την αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα. Κατά τη συγγραφή τηρήθηκαν οι αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

[Κοινωνική μνήμη Μικρασιατών προσφύγων δεύτερης και τρίτης γενιάς: Η εγκατάσταση των Μικρασιατών προσφύγων στον Συναϊκισμό της Ελευσίνας]

Η παρούσα μελέτη γίνεται στο πλαίσιο της διπλωματικής μου εργασίας και αφορά την κοινωνική μνήμη των Μικρασιατών προσφύγων δεύτερης και τρίτης γενιάς, που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή της Ελευσίνας μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή του 1922. Η εργασία αποτελείται από ένα εισαγωγικό κεφάλαιο, στο οποίο θα αναφερθούμε στο σκοπό για τον οποίο πραγματοποιούμε την παρούσα έρευνα και εν συνεχεία, ακολουθεί ο κύριος κορμός της εργασίας μας, που διακρίνεται σε τέσσερα κεφάλαια.

Το πρώτο κεφάλαιο είναι μεθοδολογικό. Στις δύο πρώτες ενότητες του θα παραθέσουμε τις θεωρίες στις οποίες βασιστήκαμε για να πραγματοποιήσουμε το ερευνητικό κομμάτι της παρούσας εργασίας. Οι Θεωρίες αυτές είναι: η ποιοτική μέθοδος ερευνητικής διαδικασίας, η κοινωνική μνήμη και η προφορική ιστορία. Στις δύο επόμενες ενότητες αναλύουμε πρακτικά ζητήματα, που αφορούν την στρατηγική υλοποίησης της έρευνας μας, τα οποία είναι: α) οι θεματικές των συνεντεύξεων, δηλαδή τα ζητήματα πάνω στα οποία θα κινηθούμε κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων και β) η επιλογή του δείγματος των συνεντεύξεων και τα χαρακτηριστικά του.

Το δεύτερο κεφάλαιο αφορά το γενικό ιστορικό πλαίσιο με το οποίο σχετίζεται η παρούσα ερευνητική εργασία. Θα εξηγήσουμε την επίδραση της "Μεγάλης Ιδέας", στη Μικρασιατική Εκστρατεία, στη ζωή και τα χαρακτηριστικά των Μικρασιατών προσφύγων, καθώς και στις κοινωνικές και γεωγραφικές διαφορές τους, πριν και κατά τη διάρκεια της Μικρασιατικής Καταστροφής. Στην τελευταία ενότητα του κεφαλαίου θα εξετάσουμε κάποια γενικά χαρακτηριστικά των προσφύγων που εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα.

Το τρίτο Κεφάλαιο αφορά το ειδικό ιστορικό πλαίσιο των Μικρασιατών προσφύγων μετά την Μικρασιατική Καταστροφή. Θα τους παρακολουθήσουμε κατά τον ξεριζωμό, την έλευση και εγκατάστασή τους στη πόλη της Ελευσίνας και θα εμβαθύνουμε στα γεγονότα που σχετίζονται με αυτήν, ενώ στη τελευταία ενότητα θα γίνει αναφορά σε βιογραφίες Μικρασιατών της πόλης.

Το τελευταίο κεφάλαιο αφορά αποκλειστικά το ερευνητικό κομμάτι της εργασίας μας. Εδώ, θα αναλύσουμε τα αποτελέσματα της έρευνας μας, θα καταθέσουμε τα συμπεράσματα μας, ενώ στο τέλος θα επιχειρήσουμε μία κριτική αποτίμηση της εργασίας μας και θα θέσουμε προτάσεις για μελλοντικές έρευνες.

Στα παραρτήματα θα βρείτε τον οδηγό συνέντευξης και το πρωτόκολλο συγκατάθεσης.

Λέξεις κλειδιά

[Μικρασιάτες πρόσφυγες, κοινωνική μνήμη, προφορική ιστορία, Συναϊκισμός Ελευσίνας]

ABSTRACT

[Social Memory of Second and Third Generation Asia Minor Refugees:
The settlement of Asia Minor refugees in the Eleusis Settlement]

This thesis is submitted as a requirement of my master's degree and refers to the social memory of second and third generation Asia Minor refugees, who settled down in the area of Eleusis after the catastrophe of Asia Minor in 1922. This project consists of an introductory chapter, in which the aim of this study will be discussed and then the main body of the thesis follows, which is divided in four chapters.

The first chapter is methodological. In the first two sections we will outline the theories on which we based our research. These Theories are: the qualitative method of the research process, the social memory and oral history. In the two next sections we analyze practical issues related to the strategy of conducting our research, which are: a) the themes of the interviews, that is, the issues that we will use during the interviews and b) the sample selection for the interviews, and its characteristics.

The second chapter deals with the general historical context with which this thesis is associated. We will explain the impact of the "Great Idea" on the Asia Minor Campaign, on the lives and characteristics of Asia Minor refugees, as well as on their social and geographical differences, before and during the Asia Minor Disaster. In the last section of the chapter we will look at some general features of refugees who settled in Greece.

The third chapter refers to the specific historical context of Asia Minor refugees after the catastrophe of Asia Minor. We will follow them during their uprooting, arrival and settlement in the city of Eleusis and we will delve deeper into the events related to it, while the last section will refer to biographies of Asia Minor citizens of the city.

The last chapter deals exclusively with the research part of our thesis. Here, we will analyze the results of our research, submit our conclusions, while in the end we will attempt a critical evaluation of our thesis and make suggestions for future research.

In the appendices you will find the interview guide and consent protocol.

Keywords:

[Asia Minor refugees, collective memory, oral history, Eleusis settlement]

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	4
ABSTRACT	5
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	8
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	8
A ΜΕΡΟΣ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	10
1 ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	
1.1 ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	12
1.2 ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΜΝΗΜΗ.....	14
1.3 ΠΡΟΦΟΡΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΜΝΗΜΗ.....	17
1.4 ΟΙ ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΝΤΕΣ.....	20
1.5 ΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΩΝ.....	22
2 ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	
2.1 Η ΜΕΓΑΛΗ ΙΔΕΑ ΚΑΙ Η ΕΘΝΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ.....	24
2.2 Η ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ.....	27
2.3 ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΕΣ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ.....	30
2.4 ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΕΝΤΑΞΗ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ.....	36
3 ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΕΣ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΕΥΣΙΝΑ	
3.1 Ο ΕΡΧΟΜΟΣ.....	40
3.2 ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΝΤΑΞΗ.....	45
3.2.1 Ο «ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΣ»	49
3.2.2 ΕΡΓΑΣΙΑ	53
3.2.3 ΤΟ ΤΡΙΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ.....	55
3.2.4 ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ.....	61

3.3 ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΕΣ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΩΝ.....	68
B ΜΕΡΟΣ: ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	
4 ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	
4.1 ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	76
4.2 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	88
4.3 ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ.....	90
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ	
A.1 ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ.....	92
A.2 ΕΝΤΥΠΟ ΣΥΝΑΙΝΕΣΗΣ.....	94
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	96

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το μεταπτυχιακό που φοιτώ έχει τον τίτλο «Κοινωνικές Διακρίσεις, Μετανάστευση, Ιδιότητα του Πολίτη». Οπότε, όταν ήρθε η στιγμή να επιλέξω το θέμα της διπλωματικής μου ήθελα να ανταποκρίνεται σε αυτό το τρίπτυχο, ταυτόχρονα όμως, να ανταποκρίνεται και στη σημερινή πραγματικότητα. Το ίδιο το μεταπτυχιακό είναι εξαιρετικά σύγχρονο, αν μπορούσε κανείς να του προσδώσει αυτόν τον χαρακτηρισμό. Διανύουμε μία προσφυγική κρίση με παγκόσμιες προεκτάσεις και με ολέθριες συνέπειες στη ψυχολογική και σωματική υγεία των ανθρώπων που αναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν. Οι συγκυρίες, έθεσαν την χώρα μας, ως τον κύριο αποδέκτη της κρίσης αυτής, καθώς δεκάδες πρόσφυγες καταφθάνουν στη χώρα μας τα τελευταία χρόνια, σχεδόν καθημερινά. Στις δημόσιες συζητήσεις αλλά και στις συζητήσεις που κάνουμε μεταξύ μας, συχνά αναφέρεται, πως δεν μπορεί η χώρα μας να σηκώσει μόνη της το «βάρος» όλων αυτών των προσφυγικών ροών. Πράγματι δεν μπορεί. Συχνά, επίσης, γίνεται αναφορά στον «ξένο». Μπορεί αυτός με τόσο διαφορετικά χαρακτηριστικά από τα δικά μας να ενσωματωθεί στη κοινωνία μας; Να γίνει κομμάτι μας;

Επέλεξα λοιπόν, να ασχοληθώ με τους πρόσφυγες του 1922, που κατέφθασαν κατά χιλιάδες στην Ελλάδα από την Μικρά Ασία. Φυσικά, τα χαρακτηριστικά των ανθρώπων εκείνων διέφεραν από εκείνα που καταφθάνουν σήμερα. Θα μπορούσε να πει κανείς, ότι οι Έλληνες είχαμε περισσότερα κοινά με τους πρόσφυγες του '22 παρά με τους Σύριους πρόσφυγες. Και όμως, οι Μικρασιάτες δέχτηκαν ρατσισμό σε μεγάλο βαθμό από τους ντόπιους πληθυσμούς, όταν κατέφθασαν στη Ελλάδα. Και όμως, λίγα χρόνια μετά ενσωματώθηκαν πλήρως. Γιατί όχι και τώρα;

Είμαι κάτοικος της Άνω Ελευσίνας. Όταν ήμουν μικρός, η γιαγιά μου έλεγε: «έχω να πάω στον Συνοικισμό να κάνω μερικά ψώνια». Ο Συνοικισμός βρίσκεται σε απόσταση μισού χιλιομέτρου από το σπίτι μου και όμως, δεν ήξερα γιατί η γιαγιά μου αναφερόταν σε αυτό τον κομμάτι της πόλης με αυτή την ονομασία. Δεν ήξερα διότι οι πρόσφυγες, καθώς και ο προσφυγικός Συνοικισμός, που φτιάχτηκε για να εγκατασταθούν, ενσωματώθηκαν πλήρως στη μικρή κοινωνία της πόλης, όπου ζω. Οι νέοι σήμερα αναφερόμαστε στην ευρύτερη περιοχή απλώς ως «Άνω Ελευσίνα». Η διπλωματική αυτή εργασία μου έδωσε την ευκαιρία να ταξιδέψω μερικά χρόνια πίσω σε μία διαφορετική εικόνα της πόλης, όπου μεγάλωσα.

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ θερμά τον Ιωάννη Καλομενίδη, που μου δάνεισε απλόχερα βιβλία της τεράστιας συλλογής του, για την ιστορία της Ελευσίνας. Ευχαριστώ επίσης, τον Σύλλογο Μικρασιατών Ελευσίνας, που με συνέδεσε με μέλη του συλλόγου. Χωρίς τους Μικρασιάτες και τη μνήμη τους δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί η παρούσα εργασία.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σκοπός της εργασίας αυτής είναι να εμβαθύνει στη κοινωνική μνήμη των Μικρασιατών προσφύγων δεύτερης και τρίτης γενιάς, που μέρος αυτών επιβιβάστηκαν από το λιμάνι του Πειραιά και κατέφθασαν στη πόλη της Ελευσίνας το χειμώνα του 1922. Στο θεωρητικό κομμάτι της παρούσας εργασίας θα επιχειρήσουμε να προσεγγίσουμε, όσο το δυνατόν πλησιέστερα, το ευρύτερο πλαίσιο της ιστορίας των Μικρασιατών προσφύγων πριν τον διωγμό από τις κύριες εστίες τους, κατά τη διάρκεια των γεγονότων της Εξόδου από τη Μικρά Ασία, της διαδρομής τους προς την Ελλάδα, της έλευση και τη μετέπειτα εγκατάστασης, μέρος αυτών, στη πόλη της Ελευσίνας. Αρχικά θα ανατρέξουμε στη γέννηση του όρου της Μεγάλης Ιδέας, πίσω στον 19^ο αιώνα, καθώς όπως θα δούμε, το εθνικό κίνημα του προπερασμένου αιώνα συσπειρώθηκε γύρω από τον όρο αυτό, και η πίστη στη Μεγάλη Ιδέα, συνέβαλε στη Μικρασιατική εκστρατεία με τις τραγικές συνέπειες της. Έπειτα, θα εμβαθύνουμε περισσότερο στις αιτίες και στις συνέπειες της Μικρασιατικής εκστρατείας, για τους Ορθόδοξους πληθυσμούς της Μικράς Ασίας. Τέλος, στο ιστορικό αυτό κεφάλαιο θα επιχειρήσουμε να χαρτογραφήσουμε τα χαρακτηριστικά των ανθρώπων εκείνων τόσο όσο βρίσκονταν στη Μικρά Ασία, όσο και κατά την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα.

Στο επόμενο κεφάλαιο θα επιχειρήσουμε μια ιστορική τεκμηρίωση των συνθηκών της έλευσης, της εγκατάστασης και της κοινωνικής ένταξης των Μικρασιατών στη πόλη της Ελευσίνας. Θα αναφερθούμε στους τομείς της εργασίας, της εκπαίδευσης και της κοινωνικής ενσωμάτωσης. Στο, εν λόγω κεφάλαιο θα εμβαθύνουμε στα πολιτισμικά χαρακτηριστικά των προσφύγων και πως, αυτά εκδηλώθηκαν τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασής τους στην Ελευσίνα. Στη τελευταία ενότητα της ιστορικής τεκμηρίωσης θα περιγράψουμε το βίο κάποιων Μικρασιατών, ως εξέχουσες προσωπικότητες, όπως προκύπτει από τη βιβλιογραφία μας, που βοήθησαν στην ομαλή εγκατάσταση και ενσωμάτωση του συνόλου στον Συνοικισμό της Ελευσίνας.

Οι ιστορικές αναφορές, που θα επιχειρήσουμε στο μεγαλύτερο μέρος της εργασίας αυτής, γίνονται με σκοπό να συγκριθούν με τη προφορική μνήμη των προσφύγων δεύτερης και τρίτης γενιάς που δέχτηκαν να μας μιλήσουν και τα λεγόμενα τους θα συμπεριληφθούν στο τελευταίο κεφάλαιο της εργασίας μας. Όπως θα δούμε στη θεωρία του κεφαλαίου που ακολουθεί, η μορφή και τα συμπεράσματα της κλασικής ιστοριογραφίας διαφέρουν από τη προσέγγιση και τα συμπεράσματα της προφορικής ιστορίας και μνήμης. Σκοπός λοιπόν της παρούσας μελέτης είναι να εμβαθύνουμε και να αναλύσουμε τα λεγόμενα των ανθρώπων αυτών από τη σκοπιά της προφορικής μνήμης και να τα συγκρίνουμε με τα δεδομένα που προέρχονται από τη βιβλιογραφία μας.

ΟΡΙΣΜΟΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ

1.1 Ποιοτική ερευνητική προσέγγιση

Στο παρόν κεφάλαιο θα προσπαθήσουμε να περιγράψουμε και να αιτιολογήσουμε τις μεθοδολογικές μας επιλογές. Η επιλογή της εμπειρικής μεθόδου υπαγορεύεται από τη φύση του ερευνώμενου προβλήματος και εξασφαλίζει το επίπεδο κατανόησης του υπό μελέτη φαινομένου. Έτσι, στο παρόν ερευνητικό εγχείρημα για τους σκοπούς της διπλωματικής εργασίας αυτής, επιλέξαμε τη ποιοτική ερευνητική προσέγγιση. Σύμφωνα με τους Denzin και Lincoln (Ισαρη, Πουρκός, 2015, σελ. 12) «η ποιοτική έρευνα είναι μια πλαισιοθετημένη δραστηριότητα (situated activity), η οποία τοποθετεί τον παρατηρητή στον κόσμο. Αυτή συνίσταται σε ένα σύνολο ερμηνευτικών και υλικών πρακτικών, οι οποίες κάνουν τον κόσμο ορατό. Αυτές οι πρακτικές μετασχηματίζουν τον κόσμο. Μετατρέπουν τον κόσμο σε μια σειρά από αναπαραστάσεις του εαυτού, συμπεριλαμβανομένων των σημειώσεων πεδίου, των συνεντεύξεων, των συνομιλιών, των φωτογραφιών, των μαγνητοφωνήσεων και των σημειώσεων σε ημερολόγια. Σ' αυτό το επίπεδο, η ποιοτική έρευνα περιλαμβάνει μια ερμηνευτική, νατουραλιστική προσέγγιση στον κόσμο. Αυτό σημαίνει ότι οι ποιοτικοί ερευνητές μελετούν τα πράγματα στο φυσικό τους πλαίσιο, επιχειρώντας να δώσουν νόημα ή να ερμηνεύσουν τα φαινόμενα με όρους νοημάτων που οι άνθρωποι δίνουν σ' αυτά.» Έτσι, οι ποιοτικές μέθοδοι μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την εξερεύνηση ζωτικών θεμάτων, για τα οποία λίγα πράγματα είναι γνωστά ή ξέρουμε πολλά αλλά θέλουμε να αποκτήσουμε μία νέα αντίληψη. Οι ποιοτικές μέθοδοι μας δίνουν τη δυνατότητα να εξασφαλίσουμε πρόσβαση σε πολύπλοκες λεπτομέρειες, όπως είναι τα συναισθήματα και οι διαδικασίες σκέψης, που δύσκολα εξάγονται μέσω συμβατικών ερευνητικών μεθόδων.

Στη παρούσα έρευνα επιλέχθηκε η ποιοτική μεθοδολογία διότι δεν επιθυμούμε να εξάγουμε γενικά συμπεράσματα, με σκοπό να χρησιμοποιηθούν σε ανάλογες έρευνες (πχ για την εξέλιξη της ζωής των Μικρασιατών προσφύγων σε άλλες περιοχές της Ελλάδας) αλλά μας ενδιαφέρει να μελετήσουμε εις βάθος τη συγκεκριμένη περίπτωση, να αφουγκραστούμε στις βιογραφικές αφηγήσεις των ανθρώπων αυτών, με σκοπό να επιβεβαιώσουμε, να απορρίψουμε ή να εμβαθύνουμε στις παρούσες μελέτες πάνω στο θέμα μας αφορά. Μας ενδιαφέρει η προσωπική ματιά των ατόμων που θα ερωτηθούν. Αναλύοντας το λόγο τους, ευελπιστούμε να κατανοήσουμε όσα οι ίδιοι βίωσαν ή θυμούνται από τους προγόνους τους, χωρίς να μας απασχολεί αν τα όσα ειπωθούν, θα μπορούν χρησιμοποιηθούν στο γενικό πληθυσμό (σε όλους τους πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στην Ελευσίνα).

Συγκεκριμένα για τη μελέτη αυτή, θα χρησιμοποιήσουμε τη ποιοτική συνέντευξη (και συγκεκριμένα συνέντευξη προφορικής ιστορίας, όπως θα αναλύσουμε διεξοδικά παρακάτω), ως εργαλείο της ποιοτικής έρευνας. Οι ερευνητές χρησιμοποιούν τη μέθοδο αυτή για να εξάγουν πληροφορίες με σκοπό τη πλήρη κατανόηση της άποψης ή της θέσης του ερωτώμενων. Είναι μία μέθοδος που έχει ως αντικείμενο της να

δημιουργήσει ένα «νοητικό περιεχόμενο», να αποκαλύψει άγνωστες πτυχές της προσωπικότητας του ερωτώμενου. Περιλαμβάνει την αναζήτηση πληροφοριών με τη χρήση ανοιχτών ερωτήσεων, καθώς και την εμβάθυνση σε οποιαδήποτε θέμα είναι απαραίτητο για την απόκτηση στοιχείων, σύμφωνα με τη κρίση του ερευνητή. Μέσα από τις συνεντεύξεις, τα άτομα προβάλλουν τις γνώσεις που κατέχουν, τι τους αρέσει και τι όχι και κυρίως τι σκέπτονται (απόψεις και αντιλήψεις). Η διαφορά της συνέντευξης από μία απλή συζήτηση είναι ότι αποτελεί ένα έμμεσο τρόπο συλλογής πληροφοριών σχετικά με τις αντιλήψεις των ερωτώμενων. Ένα δεύτερο στοιχείο είναι, ότι οι συνεντεύξεις δεν είναι ανεξέλεγκτες, αντιθέτως ο ερευνητής οδηγεί τις ερωτήσεις ανάλογα με τις πληροφορίες που αναζητά να συλλέξει.

Στη ποιοτική ερευνητική διαδικασία διακρίνονται δύο τύποι προσέγγισης στη διεξαγωγή μιας συνέντευξης, που διαφοροποιούνται ανάλογα με τον βαθμό δόμησης ή τυποποίησης της συνέντευξης: την ημί-δομημένη και την μη δομημένη συνέντευξη. Στους δύο αυτούς τύπους ερευνητικής διαδικασίας επιχειρείται μία, εις βάθος, του υπό μελέτη θέματος, δίνοντας τη δυνατότητα στον αφηγητή να εκθέσει τις αντιλήψεις και τις απόψεις του ελεύθερα, χωρίς περιορισμούς. Για τις ανάγκες της εργασίας αυτής θα γίνει η χρήση ημί-δομημένων ερωτήσεων. Οι ημί-δομημένες συνεντεύξεις αποτελούνται από ένα προκαθορισμένο σκελετό ερωτήσεων, όπου περιλαμβάνει συγκεκριμένες θεματικές, ώστε ο ερευνητής να μη παραλείψει κάποιο σημαντικό για την έρευνα θέμα συζήτησης. Ωστόσο προσφέρεται ευελιξία κατά τη διεξαγωγή της συνέντευξης: «α) ως προς τη τροποποίηση του περιεχομένου των ερωτήσεων ανάλογα με τον ερωτώμενο, β) ως προς την εμβάθυνση σε κάποια θέματα με συμμετέχοντες που κρίνονται κατάλληλοι γ) ως προς τη σειρά με την οποία τίθενται οι ερωτήσεις και δ) ως προς την πρόσθεση ή την αφαίρεση θεμάτων για συζήτηση» (Ισαρη, Πουρκός, 2015, σελ. 97)

Μία ιδιαίτερα σημαντική διάσταση του ερευνητικού σχεδιασμού αλλά και της ερευνητικής διαδικασίας, που θα πρέπει να απασχολήσει την έρευνας μας, είναι το ζήτημα της δεοντολογίας. Ο όρος αυτός στις κοινωνικές επιστήμες εμπεριέχει ένα σύνολο κανόνων οι οποίοι ρυθμίζουν τη σχέση του ερευνητή με τους εμπλεκόμενους στην έρευνα και εστιάζουν στο πώς θα πρέπει ο ερευνητής να αντιμετωπίζει τα άτομα που συμμετέχουν στην ερευνητική διαδικασία. Τα συνήθη ζητήματα που λαμβάνονται υπόψη αφορούν την ελεύθερη και συναινετική συμμετοχή των ερωτηθέντων έπειτα από πληροφόρηση, την προστασία τους από πιθανή ψυχολογική βλάβη, τη διατήρηση της ανωνυμίας των συμμετεχόντων και τη δημοσίευση και αξιοποίηση των ερευνητικών αποτελεσμάτων. Στα παραρτήματα της εργασίας αυτής θα βρείτε το έγγραφο συγκατάθεσης που θα δοθεί στους ερωτηθέντες πριν τη διεξαγωγή της συνέντευξης (βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α.2.).

1.2 Κοινωνική μνήμη

Κατά τον Ribot (Halbwachs, 2014, σελ.155), για να θεωρηθεί κάτι ως ανάμνηση και να αναγνωριστεί ως τέτοια, από το ίδιο το άτομο που την συλλαμβάνει, θα πρέπει να τη τοποθετήσει ανάμεσα σε σημεία αναφοράς. Όπως ισχυρίζεται ο Ribot με τον όρο σημεία αναφοράς εννοεί «ένας γεγονός, μία κατάσταση της συνείδησης που γνωρίζουμε που τοποθετείται χρονικά, δηλαδή αναγνωρίζουμε την απόσταση της από την παρούσα στιγμή, και μας χρησιμεύει για να υπολογίσουμε τις υπόλοιπες χρονικές αποστάσεις. Τα σημεία αυτά αναφοράς αποτελούν καταστάσεις συνείδησης οι οποίες, λόγω της έντασης τους, αντιστέκονται καλύτερα από τις άλλες στη λήθη, ή εξαιτίας της πολύπλοκης φύσης τους μπορούν να προκαλούν πολλούς συσχετισμούς και να αυξάνουν τις πιθανότητες αναβίωσης της ανάμνησης. Δεν επιλέγονται αυθαίρετα, μας επιβάλλονται». Κατανοούμε λοιπόν ότι τα σημεία αναφοράς είναι κομμάτια της ζωής παρελθόντος που λόγω της ισχυρής επιρροής τους πάνω μας διατηρούνται στη μνήμη μας για όσο χρονικό διάστημα συνεχίζουν να επηρεάζουν τον ψυχισμό μας.

Πολλές φορές τα σημεία αναφοράς είναι κοινά σε μία ομάδα όπως είναι η οικογένεια, ένα χωριό, ακόμα και ένα ολόκληρο έθνος. Τα σημεία αναφοράς που είναι κοινά με άλλους ανθρώπους προσδιορίζουν την ίδια την ομάδα αλλά και τη θέση του ατόμου μέσα σε αυτήν. Ωστόσο, δεν παύουν να είναι ατομικά για τον καθένα μας. Η ένταση, η συχνότητα καθώς και οι λεπτομέρειες των σημείων αναφοράς που ανακαλούμε στην μνήμη μας διαφέρουν από άνθρωπο σε άνθρωπο ακόμα και αν έχουμε βιώσει τα ίδια ακριβώς γεγονότα. Γεγονός όμως είναι ότι πολλά από τα συμβάντα που δεν έχουν μεγάλη συναισθηματική αξία για εμάς και είναι πιθανόν να τα λησμονούσαμε, συνηθίζουμε να τα επαναφέρουμε στη μνήμη μας, καθώς η ομάδα τα έχει σε περίοπτη θέση και αναστοχάζεται πάνω σε αυτά συνεχώς. Έτσι, συχνά, για να επαναφέρουμε μία σκέψη στη μνήμη θα πρέπει να υιοθετήσουμε την οπτική γωνία της ομάδας και να ακολουθήσουμε τη διαδρομή της σκέψης της. Ωστόσο οι ομάδες, όπως και ολόκληρη η κοινωνία, βρίσκονται σε μία συνεχή κίνηση. Παλιά μέλη αποχωρούν ενώ νέα μέλη κάνουν την εμφάνιση τους. Οι ομάδες διαλύονται και ξανά συστήνονται υπό νέα μορφή. Όσο όμως τα μέλη μιας ομάδας διατηρούν επαφή παραμένουν στη σκέψη και τα κοινά σημεία αναφοράς. Όταν πια παύει να υπάρχει η ομάδα, τα σημεία αναφοράς που είναι κοινά ξεχνιούνται, καθώς δεν έχουν πια λόγο ύπαρξης. Οι ατομικές σκέψεις δεν παύουν να υφίστανται αλλά, λειτουργώντας συνειρμικά έρχονται στο φως όταν ερχόμαστε σε επαφή με μία ή περισσότερες ομάδες.

Για να κατανοήσουμε σε ποιο βαθμό εξαρτάται η ατομική μνήμη από αυτή που αντανακλά το κοινωνικό μας περιβάλλον στο οποίο είμαστε μέλη, ας φέρουμε ως παράδειγμα τη συλλογική μνήμη της οικογένειας. Στην ομάδα της οικογένειας, όπως και σε οποιαδήποτε άλλη ομάδα, κάθε μέλος της αντιλαμβάνεται τις κοινές αναμνήσεις από τη δική του οπτική γωνία. Ωστόσο αν κάθε μέλος έβλεπε την οικογένεια μόνο από τη σκοπιά της ατομικής μνήμης, αποκομμένη από τη συνολική της υπόσταση, θα παρέμενε μόνο η ατομική συνείδηση που την εκδηλώνει. Αυτό όμως, που στη πραγματικότητα συμβαίνει είναι ότι η οικογένεια υπάρχει ανεξάρτητα από το κάθε μέλος που την απαρτίζει για αυτό συνεχίσει να διατηρείτε όταν ένα μέλος αποχωρεί ή

προστίθεται ένα νέο. Το νέο μέλος της οικογένειας, όπως όταν προκύπτει ένας γάμος, γνωρίζει ασυνείδητα ποιος είναι ο ρόλος του μέσα στη νέα οικογένεια και πως πρέπει να συμπεριφερθεί ανεξάρτητα από τα συναισθήματα του. Έχει αποκτήσει αυτή τη γνώση από τους κανόνες που έχει θεσπίσει η δική του οικογένεια. Ωστόσο, Με αυτό τον τρόπο η συλλογική μνήμη της οικογένειας λειτουργεί ανεξάρτητα από την ατομική μνήμη. Βέβαια, δεν παύουν τα ατομικά συναισθήματα και οι εντυπώσεις μας να διατηρούνται στη μνήμη μας. Η οικογένεια, αντίστοιχα γνωρίζει τις ατομικές διαφορές του κάθε μέλους της, διαφορές που και εκείνες μετασχηματίζουν τους κανόνες της οικογένεια. Οπότε, συλλογική και ατομική μνήμη, μετασχηματίζει η μία την άλλη

Πέρα όμως από τους κοινούς κανόνες που συναντάς σε κάθε οικογένεια μιας κοινωνίας, η κάθε ξεχωριστή οικογένεια απαρτίζεται από τα δικά της ήθη και έθιμα, τις δικές της αναμνήσεις που την καθιστούν μοναδική. Αυτή η μοναδικότητα αποτελεί και τη στάση της ομάδας της οικογένειας, που μέσω της κοινής ιδιαίτερης μνήμης, προσπαθεί να διατηρήσει τη παράδοση της αυτή αναλλοίωτη μέσα στο χρόνο. Η λειτουργία της κοινωνικής μνήμης βασίζεται ακριβώς σε αυτή τη λογική. Οι ομάδες που έχουν βιώσει κοινά σημεία αναφοράς, μέσω της ενθύμησης, προσπαθούν να διατηρήσουν τις εικόνες αυτές ανεξάρτητα από τις αλλαγές στο χρόνο, στο τόπο αλλά και στην ίδια την σύνθεση της ομάδας.

Μεγαλώνοντας ωστόσο, συμμετέχουμε όλο και περισσότερο στη συλλογική ζωή. Αρχίζουν έτσι, να διεισδύουν εικόνες από την ευρύτερη κοινωνία που περιβάλλει εμάς και την οικογένεια μας. Τα μέλη της οικογένειας που συμμετέχουν ενεργότερα στη συλλογική ζωή ενσωματώνουν αναμνήσεις από τη κοινωνία μεταφέροντας τες στην οικογένεια, μεταβάλλοντας την εσωτερική δομή της από τη μία εποχή στην άλλη. «Έτσι, και η ιστορία δεν περιορίζεται να αναπαράγει την αφήγηση των παρελθόντων γεγονότων από τους σύγχρονους τους, αλλά τη διορθώνει από εποχή σε εποχή όχι μόνο για να διαθέτει άλλες μαρτυρίες αλλά και για να προσαρμόσει τους τρόπους σκέψης και για να αναπαραστήσει το παρελθόν των ανθρώπων σήμερα» (Halbwachs, 2014, σελ.200). Όταν λοιπόν το άτομο παύει να λειτουργεί μόνο στα πλαίσια της οικογένειας και έρχεται σε επαφή με άλλες ομάδες βλέπει τα πράγματα με τη δική τους οπτική γωνία αναπαράγοντας συλλογικές αντιλήψεις, εμπλουτίζοντας τη μνήμη. Η διεργασία αυτή περιγράφεται από τον Halbwachs (2014, σελ. 311) ως εξής: «Την στιγμή που βλέπουμε τα αντικείμενα, φανταζόμαστε και τον τρόπο με τον οποίο θα μπορούσαν να τα δούνε και οι άλλοι. Αν βγούμε από τον εαυτό μας δεν το κάνουμε για να ταυτιστούμε με τα αντικείμενα, αλλά για να τα εξετάσουμε από την οπτική γωνία των άλλων, πράγμα που γίνεται δυνατόν μόνο επειδή θυμόμαστε τη σχέση που είχαμε μαζί τους. Δεν υπάρχει, λοιπόν, αντίληψη χωρίς ανάμνηση. Αντίστροφα όμως, δεν υπάρχει και ανάμνηση που να μπορεί να ονομαστεί καθαρά εσωτερική, δηλαδή να μη μπορεί να διατηρηθεί παρά μόνο στην ατομική μνήμη. Και πράγματι, από την στιγμή που μία ανάμνηση αναπαράγει μια συλλογική αντίληψη, και η ίδια δεν μπορεί παρά να είναι συλλογική, και θα ήταν αδύνατο το άτομο, από μόνο του, να φανταστεί ξανά κάτι που δεν μπορούσε να φανταστεί για πρώτη φορά παρά μόνο στηριζόμενο στη σκέψη της ομάδας του». Έτσι, όταν το άτομο τοποθετείται μέσα στη κοινωνία δεν μπορεί παρά να παρατηρεί και εξωτερικά (συλλογική μνήμη) και εσωτερικά (ατομική μνήμη).

Με άλλα λόγια, οι αναμνήσεις μας, ανήκουν σε ολόκληρη την κοινωνία, μόνο όμως εμείς είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε την ακολουθία μιας ανάμνησης και να την ανακαλούμε. Για παράδειγμα, κατά τη διάρκεια του ονείρου, είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε τις λεπτομέρειες των αντικειμένων που βλέπουμε αλλά δεν είμαστε σε θέση να ανακαλέσουμε συνεχείς σκηνές γεγονότων γιατί δεν είμαστε πλέον σε επαφή με τους άλλους. Ο μόνος τρόπος για να θυμηθούμε είναι στα πλαίσια της συλλογικής μνήμης. Αντίθετα, η λήθη προκύπτει από την εξαφάνιση των πλαισίων αυτών. Όπως όμως, μας εξηγεί ο Halbwachs (2004 σελ. 315) «η λήθη όμως ή η παραμόρφωση ορισμένων αναμνήσεων μας, οφείλεται επίσης στο γεγονός ότι τα πλαίσια αυτά αλλάζουν από τη μία περίοδο στην άλλη. Ανάλογα με τις περιστάσεις και τους χρόνους η κοινωνία φαντάζεται το παρελθόν με διαφορετικούς τρόπους, μεταβάλλει τις συμβάσεις της. Καθώς κάθε μέλος της συμμορφώνεται με τις συμβάσεις αυτές, προσαρμόζει και τις αναμνήσεις του προς την ίδια κατεύθυνση της συλλογικής μνήμης». Το παρελθόν δηλαδή, δεν παραμένει αναλλοίωτο στο πέρασμα των χρόνων. Οι άνθρωποι που ζουν μέσα στο κοινωνικό σύστημα χρησιμοποιούν λέξεις που γίνονται από όλους κατανοητές και αυτή είναι και η προϋπόθεση της συλλογικής μνήμης. Οι λέξεις συνοδεύονται από αναμνήσεις και κάθε ανάμνηση συνοδεύεται από λέξεις για να τη περιγράψουμε. Ο γλωσσικός κώδικας είναι αυτός που μας επιτρέπει να ανασυγκροτήσουμε το παρελθόν μας.

Η κοινωνία τείνει να εκτοπίζει από τη μνήμη ότι διασπά τη συνοχή της και ανασχηματίζει τις αναμνήσεις της, έτσι ώστε να διατηρείται η ισορροπία. Πως όμως το παρόν έχει τη δύναμη να μετασχηματίζει τη παράδοση; Αυτό είναι δυνατόν, όταν το παρόν αντιπροσωπεύεται από μία μεγαλύτερη ομάδα ανθρώπων σε σχέση με αυτούς που διατηρούν την ανάμνηση του παρελθόντος. Ο ορθός λόγος έρχεται αντιμέτωπος με την παράδοση, όπως μία ευρύτερη κοινωνία υπερισχύει μίας μικρότερης. Όταν όμως η παράδοση είναι ισχυρότερη και αντιπροσωπεύεται από περισσότερα άτομα, η μνήμη διατηρείται χωρίς να μετασχηματίζεται. Στις περισσότερες περιπτώσεις όμως, δεν συμβαίνει ή το ένα ή το άλλο. Από την στιγμή που εκφράζεται μία νέα ιδέα και γίνεται δεκτή από μία ομάδα, αυτόματα διεισδύει στη μνήμη της κοινωνίας και γίνεται δίδαγμα για τις επόμενες γενιές. Έτσι μνήμη και παρόν είναι δύο ιδέες που συμφωνούν μεταξύ τους. Συμπεραίνουμε λοιπόν: «ότι η κοινωνική σκέψη, αποτελεί, ουσιαστικά, μια μορφή μνήμης και ότι αποκλειστικό της περιεχόμενο είναι οι συλλογικές της αναμνήσεις, αλλά οι μόνες αναμνήσεις που επιβιώνουν και τα μόνα στοιχεία που επιβιώνουν από αυτές σε κάθε εποχή είναι αυτά που η κοινωνία μπορεί να ανασυγκροτήσει με την επεξεργασία των σημερινών πλαισίων της» (Halbwachs, 2014, σελ. 332).

1.3 Προφορική ιστορία και μνήμη

Η προφορική ιστορία, ως μέθοδος ανάκτησης στην ιστοριογραφία, αλλά και στις κοινωνικές επιστήμες, χρησιμοποιούνταν από πολύ παλιά, ωστόσο μόλις το 1979 αμβλύθηκαν οι αμυντικές στάσεις που την θεωρούσαν μη αξιόπιστη μέθοδο, με την έκδοση ενός αξιωματικού άρθρου της Ιταλίδας ιστορικού Luisa Passerini «Εργασία, Ιδεολογία και συναίνεση υπό τον ιταλικό φασισμό». Στο κείμενο αυτό, η Passerini παρατηρεί ότι «η προφορική ιστορία έχει επιτύχει σε δύο πράγματα: στην αντιμετώπιση της κριτικής σχετικά με την αξιοπιστία των προφορικών πηγών και στο ότι διερεύνησε τα όρια της ιστορικής έρευνας επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον σε περιοχές της ιστορικής εμπειρίας οι οποίες μέχρι τότε είχαν αγνοηθεί» (Abrams, 2014, σελ. 18). Προέτρεψε, ωστόσο, την κοινότητα της προφορικής ιστορίας να πάει ένα βήμα παρακάτω από την απλή συγκέντρωση πληροφοριών και να δοθεί βάση στη κατανόηση της σημασίας της προφορικής αφήγησης. Το άρθρο αυτό μετατοπίζει την ενασχόληση με της προφορικής ιστορίας από τον χώρο των κοινωνικών επιστημών σε αυτό της πολιτισμικής ιστορίας. Η Passerini, στην έρευνα που πραγματοποίησε, κατέληξε στο συμπέρασμα, ότι τα ευρήματα των προφορικών συνεντεύξεων βασίζονται στην υποκειμενικότητα των ερωτώμενων, καθώς η μνήμη του παρελθόντων έχει υποστεί εκ νέου επεξεργασία με βάση τις εμπειρίες και τις πολιτικές τοποθετήσεις.

Από την δεκαετία του 1960 και έπειτα οι ερευνητές της προφορικής ιστορίας έχουν μετατοπίσει το θεωρητικό ενδιαφέρον τους, πέρα από την ιστορία, σε άλλα γνωστικά πεδία όπως: οι θεωρίες υποκειμενικότητας, μνήμης, χρήσης της γλώσσας, δομές αφήγησης και μορφές επικοινωνίας, εξουσίας και αισθητικής. Οι προφορική ιστορία εξετάζεται πλέον, υπό τέσσερις διακριτές μεταξύ τους μορφές και η αφήγηση αναλύεται ξεχωριστά σε κάθε βήμα της. Αυτές είναι: η πρωτότυπη προφορική συνέντευξη, η ηχογραφημένη ή η βιντεοσκοπημένη εκδοχή της, το απομαγνητοφωνημένο κείμενο και η ερμηνεία του υλικού της. Σε αυτό το σημείο, θα προβούμε σε μία προσπάθεια ανάλυσης των τεσσάρων αυτών σταδίων, καθώς θα μας φανούν χρήσιμα στη πραγματοποίηση των συνεντεύξεων της δικής μας έρευνας.

Καταρχάς, όσο αναφορά το κομμάτι της συνέντευξης, πρέπει να λάβουμε σοβαρά υπόψιν μας, ότι είναι μία επικοινωνιακή διαδικασία που λαμβάνουν μέρος σε αυτή δύο άτομα: ο ερευνητής και ο συνεντευξιαζόμενος. Ως εκ τούτου, μεγάλη βαρύτητα πρέπει να δίνεται στα διαφορετικά τους πολιτισμικά πλαίσια, υπολογίζοντας τις μεταβλητές που μπορούν να επηρεάσουν τη σχέση των δύο ατόμων, όπως είναι το φύλο, η εθνικότητα, η ηλικία και η κοινωνική τάξη. Μία επιτυχημένη συνέντευξη βασίζεται προπαντός, στην απόκτηση μιας καλής σχέσης μεταξύ ερευνητή και αφηγητή. Ο αφηγητής θα πρέπει να έχει κατανοήσει επαρκώς και να έχει επεξεργαστεί αυτό που του έχει ζητηθεί να κάνει, αναλύοντας τη σκέψη του, χωρίς να διακόπτεται από τον ερευνητή. Θα πρέπει λοιπόν να έχει δημιουργηθεί πρωτίτερα μία σχέση εμπιστοσύνης μεταξύ των δύο συμμετεχόντων, που να βασίζεται στην συναισθηματική εμπλοκή τους. Από εκεί και πέρα, για να πραγματοποιηθεί μια επιτυχημένη και σε βάθος ανάλυση της συνέντευξης απαιτείται η ηχογράφηση ή βιντεοσκόπηση της και η γραπτή καταγραφή της. Κατά την απομαγνητοφώνηση, ιδιαίτερη σημασία, όπου κρίνεται και η δεξιότητα

του ερευνητή, έχει ο βαθμός ακρίβειας και η διατήρηση της αυθεντικότητας του πρωτότυπου ηχογραφημένου ή βιντεοσκοπημένου υλικού.

Το τελικό στάδιο της προφορικής ιστορίας είναι αυτό της ερμηνείας της συνέντευξης. Σε αυτό το στάδιο, κατά τον Abrams (2014, σελ. 29) αναγνωρίζονται τρία μοντέλα προφορικής ιστορίας: Το πρώτο μοντέλο το ονομάζει «μοντέλο αναπόλησης και κοινότητας». Σε αυτό το μοντέλο δημοσιεύονται αποσπάσματα ή και ολόκληρες η συνεντεύξεις με μοναδικό σκοπό την ιστορική διάσωση των τεκμηρίων. Η πρακτική θεωρία στο μοντέλο αυτό είναι ελάχιστη και η βαρύτητα δίνεται, κυρίως στην ανάδειξη αγνώστων στοιχείων της συνέντευξης. Το δεύτερο μοντέλο το ονομάζει «μοντέλο τεκμηρίωσης». Σε αυτό το μοντέλο δημοσιεύονται συνήθως, αποκομμένα, χαρακτηριστικά αποσπάσματα των συνεντεύξεων με σκοπό να τεκμηριώσουν ένα υλικό για έκδοση. Στη χρήση του παραπάνω μοντέλου θα προβούμε και εμείς για να ερμηνεύσουμε τα αποτελέσματα της έρευνας μας. Το τρίτο μοντέλο που δεν το κατονομάζει επακριβώς, είναι καθαρά θεωρητικό και χρησιμοποιείται για να εφαρμόσει συγκεκριμένα μοντέλα ανάλυσης. Ενώ, τέλος, διακρίνει ένα ακόμα ενδιάμεσο μοντέλο που συνδυάζει τη θεωρητική ή ερμηνευτική προσέγγιση και την τεκμηρίωση.

Γενικά, αυτό που διαφοροποιεί την προφορική ιστορία από κάθε άλλη καταγραφή ιστορίας είναι, ότι ο ερευνητής δεν δανείζεται προ-υπάρχουσες πηγές αλλά δημιουργεί ο ίδιος τις πηγές του παρελθόντος, στο παρόν αυτή τη φορά, σε συνεργασία με τον αφηγητή. Ο Porrelli (Abrams, 2014, σελ. 34) «αναγνωρίζει έξι στοιχεία που κάνουν τις προφορικές πηγές “εγγενώς διαφορετικές” από άλλες ιστορικές πηγές. Είναι η προφορικότητα, η αφηγηματικότητα, η υποκειμενικότητα, η αξιοπιστία, η αντικειμενικότητα και η [πολλαπλή] πατρότητα της (authorship). Σε αυτόν τον κατάλογο πολλοί θεωρητικοί πιθανόν να προσέθεταν την επιτελεστικότητα, τη μεταβλητότητα και τη συνεργασία». Στην συνέχεια του κειμένου θα προβούμε σε μία ερμηνεία αυτών των εννοιών.

Η ανάλυση της προφορικότητας στην προφορική ιστορία βοηθάει τους επιστήμονες να επεξεργαστούν «τη μορφή και τον ρυθμό της εκφοράς του λόγου, επειδή θεωρούν ότι τους επιτρέπουν να αποκαλύψουν σημαντικά χαρακτηριστικά της ιστορίας, του περιεχομένου, της πρακτικής της αφήγησης και της κουλτούρας που την παράγει» (Abrams, 2014, σελ. 35). Και λίγο παρακάτω συνεχίζει λέγοντας ότι «η προφορικότητα περιλαμβάνει τον ρυθμό, τις επαναλήψεις και τον τόνο της φωνής, τη χρήση ιδιαίτερων μορφών ομιλίας, όπως τα ανέκδοτα ή ο πλάγιος λόγος, η χρήση διαλέκτου, αλλά και η ένταση, η χρεία και η ταχύτητα» (Abrams, 2014, σελ. 36).

Η αφηγηματικότητα αφορά τον τρόπο που θα ειπωθεί μία ιστορία και εμφανίζεται σχεδόν σε όλες τις ημί-δομημένες ή μη δομημένες συνεντεύξεις, δηλαδή σε εκείνες, στις οποίες ο συνεντευξιαζόμενος ανταποκρίνεται στις ερωτήσεις κάνοντας χρήση εκτενή και πλάγιου λόγου, παρεκτροπών, σχολιασμού, στοχασμού κτλ. Οι αφηγηματικοί κώδικες που θα χρησιμοποιήσει ο συνεντευξιαζόμενος, πιθανόν θα φανερώσουν στοιχεία της κουλτούρας από την οποία προέρχεται.

Η επιτέλεση αφορά και αυτή τον τρόπο που θα ειπωθεί μια ιστορία αλλά για εξωτερικά στοιχεία του λόγου, όπως οι ο τόπος της φωνής, η εκφράσεις του προσώπου, η κίνηση των χεριών, καθώς, επίσης το ντύσιμο του συνεντευξιαζόμενου και η

διακόσμηση του σπιτιού του. Όλα αυτά αφορούν έξω-αφηγηματικά στοιχεία που φανερώνουν ωστόσο την ψυχολογική του κατάσταση και τις πιθανές τις διακυμάνσεις της κατά τη διάρκεια των ερωτήσεων, αλλά και το πολιτισμικό πλαίσιο του αφηγητή.

Η υποκειμενικότητα σημαίνει ότι, οι πηγές παράγονται από μία συγκεκριμένη οπτική γωνία και η αναγνώριση τους βοηθάει στην ερμηνεία των ερευνητικών αποτελεσμάτων. Ο ερευνητής της προφορικής ιστορίας δεν ενδιαφέρεται απλώς για να καταγράψει τα γεγονότα, τον ενδιαφέρουν οι πολιτικές απόψεις, οι συναισθηματικές αντιδράσεις του αφηγητή κτλ. Για παράδειγμα, όταν ο αφηγητής αναφέρει ένα γεγονός, συχνά ακολουθεί η ερώτηση “και πως αισθάνθηκε;”, διότι η προφορική ιστορία μελετά την προσωπική μαρτυρία πίσω από τα γεγονότα.

Όπως αναφέραμε, λίγο παραπάνω, η μνήμη είναι υποκειμενική. Είναι, δηλαδή, μία έννοια μεταβαλλόμενη και ασταθής αλλάζοντας διαχρονικά επηρεασμένη από εξωτερικές επιρροές. Αυτή της η ιδιότητα δεν την αποδυναμώνει, αντίθετα έχει μεγάλη ερμηνευτική σημασία η αιτία που κάποιος θυμάται αυτό και όχι το άλλο, ή το θυμάται με αυτόν τον τρόπο. Συγκεκριμένα, η Abrams (2014, σελ. 40) αναφέρει: «Ο τρόπος με τον οποίο ο πληροφοριοδότης “δανείζεται” ιδέες, μοτίβα, αποφθέγματα και ολόκληρες “αναμνήσεις” για το παρελθόν από την οικογένεια του, την κοινότητα του ή το ευρύτερο πολιτισμικό πλαίσιο αποκαλύπτει πολλά σχετικά αποκαλύπτει πολλά σχετικά με τη συλλογική μνήμη γειτονιών, ομάδων και εθνών. Αυτό δημιούργησε ένα ολόκληρο υπό-πεδίο σπουδών προφορικής ιστορίας που επικεντρώνεται στη προφορική μνήμη». Κατά τη διάρκεια μιας συνέντευξης ο ερευνητής, βέβαια, χρησιμοποιεί τη μνήμη και ως ιστορικό τεκμήριο, ειδικά όταν υπολείπεται αρχείου από γραπτές πηγές του παρελθόντος. Πρέπει, ωστόσο να έχει κατά νου ότι η προφορική ιστορία είναι μια ενεργή διαδικασία και κατά τη διάρκεια της συνέντευξης, υποβοηθούμενη από εικόνες του παρελθόντος (όπως πχ. φωτογραφίες, ερωτήσεις του ερευνητή) μπορεί να ενεργοποιηθούν μνήμες σημαντικές για την έρευνα.

1.4 Οι συμμετέχοντες

Οι συμμετέχοντες της ερευνητικής διαδικασίας είναι τα άτομα που θα συμμετάσχουν στην έρευνα μέσω των συνεντεύξεων. Στην επιστημονική ορολογία ονομάζονται «δείγμα», και η διαδικασία εύρεσης ενός δεδομένου αριθμού ανθρώπων από έναν πληθυσμό, για να συμπεριληφθούν σε μία μελέτη, ονομάζεται δειγματοληψία. Συγκεκριμένα, όπως αναφέρεται στο σύγγραμμα της Ίσαρης, Φ., και Πουρκού, Μ., (2015, σελ.80-81), «η δειγματοληψία αφορά τη στρατηγική για την επιλογή του δείγματος της έρευνας, το οποίο χρησιμοποιείται για στρατηγικούς λόγους, αφού συνήθως δεν είναι εφικτό να συλλεγούν δεδομένα από όλα τα άτομα σε έναν πληθυσμό. Ο όρος «πληθυσμός» εδώ αναφέρεται στο σύνολο των περιπτώσεων που μπορεί να ενδιαφέρουν τους ερευνητές, είτε πρόκειται για ανθρώπους, είτε για ομάδες, οργανισμούς, χώρες, είτε ακόμα και για καταστάσεις, γεγονότα, χρονικές περιόδους ή κοινωνικό-πολιτισμικές διαδικασίες. Γενικά, η διαδικασία της δειγματοληψίας αποτελεί ένα σημαντικό μέρος του ερευνητικού σχεδιασμού, καθώς η επιλογή του δείγματος επηρεάζει τόσο τη ποιότητα των δεδομένων όσο και τα συμπεράσματα της έρευνας.

»Οι στρατηγικές που αξιοποιούνται για την επιλογή των δειγμάτων ποικίλουν ανάλογα με το ερευνητικό παράδειγμα των μελετητών. Η δειγματοληψία έχει συνδεθεί με όρους όπως η δυνατότητα γενίκευσης, η αντιπροσωπευτικότητα ή τα δείγματα των πιθανοτήτων, οι οποίοι αφορούν περισσότερο το μεταθετικιστικό παράδειγμα και την ποσοτική μεθοδολογία. Από την άλλη, οι ερευνητές που ακολουθούν το ερμηνευτικό παράδειγμα υιοθετούν στην δειγματοληψία μία θεωρητική προσέγγιση ή προσέγγιση σκοπιμότητας. Σε αντίθεση με την ποσοτική προσέγγιση εδώ ο στόχος δεν είναι η γενίκευση από ένα παράδειγμα στον πληθυσμό. Η δειγματοληψία στην ποιοτική έρευνα αποσκοπεί, κυρίως, να εντοπίσει πλούσιες σε πληροφορίες περιπτώσεις, δηλαδή περιπτώσεις οι οποίες προσφέρονται για μελέτη εις βάθος και από τις οποίες κάποιος μπορεί να μάθει πολλά σχετικά με τα ζητήματα κεντρικής σημασίας για τον σκοπό της έρευνας

»Ο ερευνητής που εφαρμόζει τη στρατηγική της σκόπιμης δειγματοληψίας επιλέγει ενεργητικά και σκόπιμα το δείγμα εκείνο του οποίου τα μέλη θα εξυπηρετούν με τον καλύτερο τρόπο τους σκοπούς και τα ερωτήματα της έρευνας του. Προκειμένου να επιτευχθεί αυτό, ο ερευνητής μπορεί να βασιστεί στη γνώση που διαθέτει για το υπό μελέτη φαινόμενο στην υπάρχουσα βιβλιογραφία ή ακόμα και σε κάποια πρώτα δεδομένα της ίδιας της έρευνας.» Για τους σκοπούς της εργασίας αυτής θα εφαρμόσουμε και εμείς σκόπιμη δειγματοληψία με τη μόνη διαφορά ότι αυτή που μας εξυπηρετεί είναι η «σκόπιμη τυχαία δειγματοληψία». Θα κάνουμε χρήση της συγκεκριμένης στρατηγικής διότι το δείγμα μας θα αποτελείται από μικρό αριθμό ατόμων που να μην θα είναι σκόπιμα επιλεγμένο ώστε οι απαντήσεις να εξυπηρετούν τις ανάγκες της εργασίας μας αλλά η επιλογή των ατόμων που θα προκύψουν μέσα από την ευρύτερη ομάδα που μας εξυπηρετεί θα είναι τυχαία.

Συγκεκριμένα, αποφασίσαμε το δείγμα της έρευνας να επιλεγεί μέσα από τον «Σύνδεσμο Μικρασιατών Ελευσίνας» και αυτό για τους εξής λόγους: Πρώτον, διότι

μέσα από τον Σύνδεσμο ήταν πιο εύκολη η πρόσβαση σε άτομα που θεωρούμε ότι μπορούν να ανταποκριθούν στη θεματική της έρευνας μας. Δεύτερον, ο Σύνδεσμος αυτός αριθμεί αρκετά μέλη (περίπου 1.200 μέλη), συνεπώς είναι δύσκολο να άτομα που είναι εγγεγραμμένα να διαφοροποιούνται ιδιαιτέρως, από εκείνα που δεν είναι εγγεγραμμένα και, συνεπώς δεν υπάρχει μεγάλος κίνδυνος τα συμπεράσματα της έρευνας να διέφεραν αν είχαμε προβεί σε μία διαφορετική επιλογή του δείγματος. Ίσως, μόνο, να έχουν «θετική» διαφοροποίηση, δηλαδή μπορούμε να υποθέσουμε πως, επειδή είναι μέλη του συνδέσμου θα βοηθήσουν σε μεγαλύτερο βαθμό την ερευνά μας, καθώς δραστηριοποιούνται ενεργά σε ζητήματα που μας αφορούν. Ωστόσο, το δείγμα θα επιλεγεί, εν μέρει, τυχαία, δηλαδή οι συνεντευξιαζόμενοι δεν θα επιλεγούν με κάποιο ιδιαίτερο κριτήριο. Μας ενδιαφέρει μόνο να είναι απόγονοι των πρώτων Μικρασιατών που κατέφθασαν στην Ελευσίνα και όσο το δυνατόν μεγαλύτερης γενιάς (πρώτης ή δεύτερης γενιάς). Τέλος, το δείγμα θα είναι αριθμητικά μικρό, θα αποτελείται από τέσσερα ως και δέκα άτομα, ώστε να επιτύχουμε όσο το δυνατόν ασφαλέστερα συμπεράσματα. Ο ακριβής αριθμός του δείγματος θα καθοριστεί κατά τη διάρκεια της έρευνας, καθώς θα πάψουμε τη διαδικασία των συνεντεύξεων τη στιγμή που θα επέλθει «κορεσμός». Ο κορεσμός επέρχεται όταν πλέον, η ενσωμάτωση νέων μελών στο δείγμα δεν προσφέρει κάτι νέο στη διαδικασία ανάλυσης των δεδομένων και στην παραγωγή χρήσιμων συμπερασμάτων. Ο ερευνητής μπορεί να καταλάβει ότι έχει φτάσει σε αυτό το σημείο όταν το νέο υλικό συμπίπτει και είναι αντίστοιχο με εκείνο που έχει ήδη παραχθεί, δηλαδή όταν επαναλαμβάνονται πληροφορίες και επανέρχονται έννοιες που έχουν ήδη αναφερθεί ή έχουν περιγραφεί λεπτομερώς.

1.5 θεματικές συνεντεύξεων

Όπως αναφέρθηκε στις παραπάνω ενότητες, οι συνεντεύξεις που θα πραγματοποιήσουμε έχουν ποιοτικό χαρακτήρα, ενώ το δείγμα μας θα είναι μικρό σε αριθμό. Για αυτόν τον λόγο οι θεματικές των συνεντεύξεων έχουν ανοιχτού τύπου, υπό την έννοια, ότι δίνεται η δυνατότητα στους ερωτηθέντες να απαντούν στις ερωτήσεις κατά τρόπο που ίδιοι αντιλαμβάνονται και με την ευχέρεια να απαντούν σχολαστικά, χωρίς να διακόπτονται, παρά μόνο για διευκρινιστικές ερωτήσεις.

Ξεκινώντας την συζήτηση με τους συμμετέχοντες, προτού προχωρήσουμε στα κύρια σκέλη των ερωτήσεων, θα τους ζητήσουμε να μας αναφέρουν κάποια ποιοτικά στοιχεία που είναι: το γένος προσφυγιάς, η ηλικία, το φύλο και η καταγωγή. Η συλλογή των στοιχείων αυτών θα μας χρησιμεύσει στη παραγωγή ασφαλέστερων συμπερασμάτων. Αρχικά, το γένος προσφυγιάς, καθώς και η ηλικία, θα μας υποδείξουν τη σύνδεση των συνεντευξιζόμενων με την πρώτη γενιά προσφύγων που κατέφθασαν στην Ελευσίνα. Είναι λογικό να υποθέσουμε πως οι συμμετέχοντες μεγαλύτερης ηλικίας, πιθανόν δεύτερης γενιάς πρόσφυγες, διαθέτουν περισσότερες γνώσεις επί του θέματος που ερευνούμε, ισχυρότερη κοινωνική μνήμη, συναισθηματική και πολιτισμική σύνδεση. Όποτε, υποθέτουμε ότι ο βαθμός σύνδεσης με τους πρόσφυγες πρώτης γενιάς θα διαφέρει ανάλογα με την ηλικία και το γένος προσφυγιάς ως προς τα συμπεράσματα της έρευνας μας. Επιπλέον, το φύλο είναι σημαντικός παράγοντας στη διαδικασία της συλλογής συμπερασμάτων, καθώς οι κοινωνικές λαμβάνουσες διαφέρουν ανάλογα με το φύλο των συμμετεχόντων, ειδικά αν αναλογιστούμε ότι έχουν μεγαλώσει σε μία εποχή, όπου η ζωή και οι έμπειρες των ανθρώπων καθορίζονταν σε μεγάλο βαθμό από το φύλο. Ο τόπος καταγωγής θα μας φανεί χρήσιμος ώστε να εμπλουτίσουμε τα αποτελέσματα της έρευνας μας και να τα συσχετίσουμε με το ιστορικό της πλαισίου. Τέλος, τα στοιχεία αυτά μπορεί να φανούν χρήσιμα σε μελλοντικές, ανάλογες έρευνες.

Τα σκέλη των ερωτήσεων έχουν ομαδοποιηθεί με τέτοιο τρόπο ώστε να εξυπηρετούν συγκεκριμένες θεματικές που βασίζονται στο θεωρητικό πλαίσιο της παρούσας εργασίας. Στο πρώτο σκέλος οι ερωτήσεις επιχειρούν να αναδείξουν τον βαθμό της δια-γενεϊκής μνήμης. Από ποια μέλη της οικογένειας προέρχεται και σε ποια συχνότητα επιχειρείται. Στο δεύτερο σκέλος οι ερωτήσεις αφορούν τις μνήμες από τη ζωή των προσφύγων στη Μικρά Ασία, τις μέρες του διωγμού, καθώς και μνήμες από την έλευση των Μικρασιατών στην πόλη της Ελευσίνας. Το τρίτο σκέλος των ερωτήσεων αφορά την εγκατάσταση και την εξέλιξη της ζωής των ανθρώπων αυτών στη πόλη της Ελευσίνας. Ενώ, σκοπός του τελευταίου σκέλους είναι να διερευνηθεί κατά πόσο τα πολιτιστικά στοιχεία των πρώτων προσφύγων έχουν διατηρηθεί στους πρόσφυγες δεύτερης και τρίτης γενιάς.

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

2.1 Η Μεγάλη Ιδέα και η εθνική ιδεολογία

Τα ισχυρά ευρωπαϊκά εθνικά κινήματα στο πρώτο μισό του 19^ο αιώνα αυτοπροσδιορίζονταν γύρω από μία ξεχωριστή εθνική ιδεολογία και ταυτότητα, χωρίς βέβαια, να είναι σαφής εξωτερική πολιτική τους κατεύθυνση. Την ίδια πίστη στην ξεχωριστή «αποστολή» του ελληνικού κράτους στον κόσμο είχε και το ελληνικό εθνικιστικό κίνημα που συσπειρώθηκε γύρω από την έννοια της «Μεγάλης Ιδέας». Ενός όρου επίσης ασαφή ως προς την ερμηνεία του, που μεταβαλλόταν στη διάρκεια των χρόνων, ανάλογα με τα εθνικά, κοινωνικά και πολιτικά συμφέροντα. Ο όρος αναφέρθηκε για πρώτη φορά στις 14 Ιανουαρίου του 1844 στην αγόρευση του Ιωάννη Κωλέττη στην εθνοσυνέλευση για το ζήτημα των ετεροχθόνων. Η μεγάλη δημοτικότητα της συζήτησης αυτής, καθώς και η αντιπαράθεση που δημιουργήθηκε εκείνη την ημέρα για τον όρο, ευνόησαν τη επιβίωση και τη μακροχρόνια πορεία του. Παρ' όλο που ο όρος ακούστηκε από τα χείλη του Κωλέττη, εκείνος δεν προέβη στον ορισμό της Μεγάλης Ιδέας, ούτε αναφέρθηκε στη Πόλη και στην Αγία Σοφία, με τις οποίες συνδέθηκε από τους πρώτους υποστηρικτές του όρου.

Η ασάφεια που χαρακτηρίζει τον όρο της Μεγάλης Ιδέας δεν πρέπει να μας προκαλεί έκπληξη. Εσκεμμένα, ανάλογα τα συμφέροντα της εσωτερικής πολιτικής και της διπλωματίας, διατηρήθηκε η απροσδιοριστία, που εγκαινίασε ο Κωλέττης. Συχνά, τη Μεγάλη Ιδέα ακολουθούσαν διάφοροι προσδιορισμοί όπως: Μεγάλη Ιδέα του γένους, Μεγάλη Ιδέα της ελληνικής φυλής, Μεγάλη Ιδέα της εθνικής ενότητας κτλ. Η Μεγάλη ιδέα με τη λογική αυτή θα μπορούσε να περικλείει όλα τα εθνικά ζητήματα όπως την απελευθέρωση, την πρόοδο, την παιδεία κτλ. Ανάλογα με το κοινωνικό αίτημα της κάθε περιόδου. Πάντως, η ερμηνεία του όρου πέρασε από 3 διαδοχικές φάσεις κατά τη διάρκεια του 19^ο αιώνα: «Στην πρώτη φάση, ως εθνικό κέντρο εξακολουθεί να εννοείται η Κωνσταντινούπολη, και το κυρίαρχο όραμα είναι η Ανατολική ή Ελληνική Αυτοκρατορία. Στην δεύτερη, την οποία επισημοποιεί η έλευση του Γεωργίου και η πρώτη προσαύξηση του Βασιλείου με την Ένωση των Εφτανήσων, εθνικό κέντρο είναι πια η Αθήνα, και επιδίωξη η επέκταση των ελληνικών συνόρων. Στην τρίτη, που έρχεται με την συνειδητοποίηση, γύρω στα 1870, της αλλαγής της θέσης της ομογένειας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, γίνεται προσπάθεια συμβιβασμού των δύο κέντρων, πίσω από το σχήμα του ελληνοθωμανισμού. Οι αντίστοιχες κρίσεις που “δοκιμάζουν” το Βασίλειο στις κάθε μία από αυτές τις φάσεις είναι ο Κριμαϊκός πόλεμος, η Κρητική επανάσταση και η κρίση του 1875-1878» (Σκοποτέα, 1988, σελ. 270). Αξίζει να σημειωθεί, πως σε καμία από τις φάσεις αυτές δεν εγκαταλείφθηκαν οι άλλες δύο ερμηνείες της και επίσης, ούτε η απόλυτη χρήση του όρου της Μεγάλης Ιδέας.

Η πρώτη φάση της Μεγάλης Ιδέας συνδέεται με την απόπειρα εκστρατείας του Όθων στη Σμύρνη, το 1833, προκαλώντας τον ενθουσιασμό των ορθόδοξων πληθυσμών της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Ενώ, το 1834, ο Κωλέττης προτείνει να

μην αποκτήσει η Ελλάδα επίσημη πρωτεύουσα, αφού πραγματική πρωτεύουσα του ελληνισμού είναι η Κωνσταντινούπολη. Στη πολιτική πεποίθηση της εποχής κυριαρχούσε η άποψη ότι η Κωνσταντινούπολη ήταν εκ φύσεως μοναρχική πόλη. Όπως ισχυρίζεται η Σκοποτέα (1988, σελ.276) «από αυτήν την οπτική γωνία, προορισμός του ελληνικού έθνους, προορισμός του ελληνικού κράτους, και προορισμός του ελληνικού θρόνου, ταυτίζονταν πλήρως μεταξύ τους». Ο Κριμαϊκός πόλεμος έδωσε το έναυσμα γενίκευσης του απελευθερωτικού συνθήματος της Αυτοκρατορίας, που σηματοδοτεί και τη πρώτη δοκιμασία των απελευθερωτικών δυνατοτήτων του Βασιλείου. Η Ελλάδα τελικά αποδείχτηκε ανέτοιμη να οργανώσει την απελευθέρωση του υπόδουλου ελληνισμού και αυτό φάνηκε από της μικρής κλίμακας στρατιωτικών επιχειρήσεων αλλά και από την μη στήριξη των υπολοίπων βαλκανικών λαών. Δέκα χρόνια μετά την εμφάνιση του όρου της Μεγάλης Ιδέας, γίνεται ήδη λόγος για το θάνατο της.

Η ταπείνωση που δέχτηκε η Ελλάδα το Κριμαϊκό πόλεμο ανέτρεψε τις πεποιθήσεις που την ήθελαν απελευθερωτή των ανατολικών λαών. Η Ένωση όμως, των Επτανήσων έδινε ζωή στη λιγότερο δημοφιλή εκδοχή εκπλήρωσης των εθνικών πόθων. Από το τέλος του Κριμαϊκού πολέμου μέχρι και την κρίση του 1875-1878 δύο είναι οι εξελίξεις που ενδιαφέρουν το εθνικό κίνημα: η Ένωση των Επτανήσων και η Κρητική επανάσταση του 1866-1869. Και στις δύο περιπτώσεις η επιδίωξη ήταν η ένωση με την Ελλάδα και τα εθνικά κινήματα αγωνίστηκαν προς αυτή τη κατεύθυνση χρόνια πριν, ανεξάρτητα από τις προσπάθειες του ελληνικού κράτους. Τα δύο αυτά ζητήματα διέφεραν, βέβαια, ως προς την κατάληξη τους. Η Ελλάδα κατάφερε, χωρίς να καταβάλει μεγάλη προσπάθεια να πάρει από τη Μεγάλη Βρετανία τα Επτάνησα, απόδειξη ότι το βασίλειο δεν παραιτήθηκε από τους εθνικούς πόθους. Η αλήθεια βέβαια είναι ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις είχαν πάντα τον τελευταίο λόγο, ανεξάρτητα από την διπλωματική πολιτική που ασκούσε η Βασιλεία. Όπως και να έχει αυτή η νίκη της Ελλάδας ελάφρυνε την αντιπαράθεση μεταξύ της πολιτικής της Μεγάλης Ιδέας και των υποστηρικτών της πολιτικής της εσωτερικής οργάνωσης. Στον αντίποδα, η παράταση και τελικά η συντριβή της Κρητικής επανάστασης, έφερε μεγάλη αντιπαράθεση στην πολιτική σκηνή μεταξύ των «πατριωτών» υποστηρικτών της Μεγάλης Ιδέας και των «ειρηνιστών» φιλοευρωπαϊστών, κατάσταση που συνέβαλε στην οδήγηση πρόωρων εκλογών το 1868.

Με την ήττα της Κρητικής επανάστασης και την τη νίκη του Δημήτρη Βούλγαρη στις εκλογές, που έγιναν στη σκιά βίαιων συγκρούσεων και νοθείας, το ελληνικό εθνικό κίνημα της Μεγάλης Ιδέας αποδυναμώνεται και πάλι. Στην ήδη αποδυναμωμένη πια ιδέα της υπερεθνικής Ελλάδας ήρθε να προστεθεί και η κρίση του Ανατολικού ζητήματος. Η γλώσσα και η θρησκεία, που ήταν προεπαναστατικά τα όπλα της ελληνικής επιχειρηματολογίας περί της υποτιθέμενης υπερεθνικότητας της, έχαναν πια τη δυναμική τους στα χρόνια της κρίσης και έπειτα. Οι εθνικές αστικές τάξεις, που εμφανίστηκαν Βαλκάνια, αμφισβήτησαν έμπρακτα την υπερεθνικότητα της Ελλάδας. Παράλληλα, οι ομογενείς στην Κωνσταντινούπολη οραματίζονταν ένα ελληνοθωμανικό σχήμα, στο οποίο δεν χωρούσαν πια οι επιδιώξεις του ελληνικού εθνικού κινήματος. Σε αυτό το πλαίσιο, όπου ο ελληνικός λαός έχει πια συνειδητοποιήσει ότι οι αναφορές στην πρόοδο και στην Μεγάλη Ιδέα αποτελούν

συνθήματα κενά, ασαφή, χωρίς πραγματικό νόημα, η επιβίωση του όρου της Μεγάλης Ιδέας μετά το 1880 μοιάζει ανεξήγητη. Η επιβίωση της, εν τέλει, οφείλεται στους ορθόδοξους της Μικράς Ασίας, που εξ αρχής η μόνη σημασία για εκείνους ήταν η ένωση με την ελεύθερη Ελλάδα.

2.2 Η Μικρασιατική εκστρατεία

Η Μικρασιατική εκστρατεία αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα γεγονότα με πολιτική βαρύτητα στην ιστορία της Ελλάδος. Τα πολεμικά γεγονότα που έλαβαν χώρα στα εδάφη της Μικράς Ασίας με στόχο οι Έλληνες, από τη μία πλευρά να προστατέψουν τον ελληνορθόδοξο πληθυσμό από τους Τούρκους και να διατηρήσουν την παραμονή του στις εστίες του και από την άλλη, οι Τούρκοι να εδραιώσουν τη δύναμη και την κυριαρχία τους στην περιοχή. Στη συνέχεια του παρόντος κεφαλαίου, πρόκειται να αναφερθούμε σε ορισμένα βασικά πολεμικά και πολιτικά γεγονότα, που επηρέασαν άμεσα την πορεία της Μικρασιατικής εκστρατείας.

Η πόλη της Σμύρνης αποτελούσε μία από τις κυριότερες περιοχές όπου ζούσε ελληνορθόδοξος πληθυσμός, για αυτό και το ελληνικό κράτος παρείχε μέριμνα σχετικά με την καλύτερη προστασία της. Τον Φεβρουάριο του 1919, ο Βενιζέλος είχε επιλέξει ως κυβερνήτη για τη Σμύρνη, τον Αριστείδη Στεργιάδη. Η επιλογή του Στεργιάδη αν και ξάφνιασε τους πολιτικούς κύκλους δεν ήταν τυχαία, καθώς ήταν φίλος του Βενιζέλου με εμπειρία στο μουσουλμανικό δίκαιο. (Llewellyn Smith 2002, σ.182). Ο Στεργιάδης φτάνοντας στη Σμύρνη καλούνταν να φέρει εις πέρας δύο βασικούς στόχους: την επιβολή της πειθαρχίας και της τάξης στην πόλη και παράλληλα την ανασυγκρότηση μιας αποτελεσματικής διοίκησης «μέσα στις συνθήκες της στρατιωτικής κατοχής». (Llewellyn Smith 2002, σ.182). Ο πρώτος στόχος επιτεύχθηκε σε σύντομο χρονικό διάστημα, καθώς ο Στεργιάδης επιχειρούσε να επιβάλει την τάξη στη Σμύρνη, εξαλείφοντας οποιαδήποτε διάκριση εις βάρος των Τούρκων από την ελληνική πλευρά, επιθυμώντας να προσδώσει αμεροληψία και ισότητα στην πολιτική κατάσταση της πόλης. Ο δεύτερος στόχος ήταν δυσκολότερος, διότι η τουρκική διοίκηση ήταν υπαρκτή με εμφανή την αλληλεξάρτηση στρατιωτικών και πολιτικών, η οποία περιέπλεκε το έργο της ελληνικής πλευράς. Εντούτοις, η τουρκική διοίκηση «περιέπεσε αμέσως υπό τον έλεγχο της Ελλάδας». (Llewellyn Smith 2002, σ.183).

Κατά την προσπάθεια του Στεργιάδη και του ελληνικού κράτους να ιδρύσουν ελληνική κυβέρνηση, η Τουρκία βρήκε νέο ηγέτη στο πρόσωπο του Μουσταφά Κεμάλ. Στις 6/19 Μαΐου άρχισε να οργανώνει το εθνικό κίνημα για την υποστήριξη και ενίσχυση των τουρκικών δικαιωμάτων έναντι της εχθρικής εισβολής. (Llewellyn Smith 2002). Με αυτό τον τρόπο, οι φιλόδοξες επιδιώξεις του Βενιζέλου και η ισχυρή «Μεγάλη Ιδέα», σύμφωνα με την οποία το ελληνικό κράτος δύναται να προσπελάσει τα περιορισμένα ελληνικά εδάφη και να εξελιχθεί σε μια δυνατή χώρα εντός και εκτός

συνόρων άρχισαν να επισκιάζονται υπό την αναγέννηση της τουρκικής κυριαρχίας. Η θέση του Βενιζέλου στο εσωτερικό της Ελλάδας εξαρτιόταν σε μέγιστο βαθμό από την επιτυχή έκβαση της μικρασιατικής εκστρατείας, η οποία αντιμετώπιζε προβλήματα εξαιτίας της ενίσχυσης του τουρκικού κράτους.

Μία από τις σημαντικότερες, ιστορικά και πολιτικά, στιγμές για τον Βενιζέλο και κατ' επέκταση την κυριαρχία της Ελλάδας στη Μ. Ασία αποτελεί η συνθήκη των Σεβρών (28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920). Σύμφωνα με την υπογραφή της προαναφερθείσας συνθήκης, οι Έλληνες κέρδισαν τη Θράκη, ορισμένα νησιά του Αιγαίου, τα Δωδεκάνησα και μια σημαντική περιοχή στη Σμύρνη, πράγμα που σήμαινε ότι «η Τουρκία στερήθηκε τη Σμύρνη και την ενδοχώρα της». (Llewellyn Smith 2002, σ.243).

Ο ελληνικός στρατός συνέχιζε τις στρατιωτικές επιχειρήσεις, με στόχο την οχύρωση των δυνάμεών του και τη διατήρηση της Μικράς Ασίας υπό την δική του κατοχή. Οι ελληνικές δυνάμεις εκτεινόταν από τη Μαύρη Θάλασσα έως το Αφιόνι, «κόβοντας τη σιδηροδρομική γραμμή Εσκί-Σεχίρ-Άγκυρας». (Llewellyn Smith 2002, σ.494). Στο Αφιόνι βρισκόταν και το στρατηγείο του Τρικούπη, κρίσιμο στρατιωτικά σημείο, καθώς ήταν πολύ κοντά με τη γραμμή του μετώπου. Όσον αφορά τις αντίπαλες δυνάμεις, ήταν περίπου ίσες και κατάλληλα εφοδιασμένες ειδικά στο ιππικό τμήμα του στρατού. Συγκρίνοντας τις δύο αντίπαλες πλευρές, παρατηρούμε ότι η Ελλάδα παρουσίαζε ελλείψεις στον ηθικό και υλικό τομέα, με ελάχιστα πυρομαχικά, ενώ οι Τούρκοι υπερίσχυαν στον υλικό εξοπλισμό και το ηθικό τους ήταν αναπτερωμένο, καθώς οδηγούνταν από εθνικιστικό πνεύμα μέσω της έκφρασης ενός ιδιαίτερου πατριωτικού ζήλου.

Στις 11/24 Αυγούστου, ο Κεμάλ έθεσε σε εφαρμογή το οργανωμένο σχέδιο επιθέσεων προς τον ελληνικό στρατό. Επρόκειτο για μια σκληρή και αιματηρή σύγκρουση, κατά την οποία τα τουρκικά κανόνια χτυπούσαν ασταμάτητα τις ελληνικές θέσεις. (Llewellyn Smith 2002). Οι Έλληνες αν και με δυσκολία, πάλευαν και δεν υποχωρούσαν από τη μάχη. Μετά από δύο ημέρες σκληρού αγώνα, ο στρατός υποχώρησε με εντολή του ίδιου του Τρικούπη και δεν θύμιζε πια εικόνα πραγματικού στρατού, αλλά σκόρπιες ομάδες στρατιωτών που έψαχναν τρόπο διαφυγής και σωτηρίας. Στις 20 Αυγούστου/2 Σεπτεμβρίου στην περιοχή Ουσάκ το ιππικό δυναμικό της Τουρκίας αποδυνάμωσε τον ελληνικό στρατό και «ξαφνικά ακούστηκε εκεί κοντά μια σάλπιγγα που σήμαινε «παύσατε πυρ», η οποία συμβόλιζε όχι μόνο την παύση του

αγώνα, αλλά ίσως και της γενικής παρουσίας των Ελλήνων στην Μικρά Ασία. (Llewellyn Smith 2002, σ.512).

Έτσι, μέρα με τη μέρα η πόλη παραδιδόταν στον εχθρό, δίχως ελπίδα σωτηρίας. Η πυρκαγιά, η πυρπολημένη γη και τα πτώματα των θυμάτων συνέθεταν την εικόνα ενός λεηλατημένου τόπου που σε τίποτα δε θύμιζε την παλιά αίγλη της πόλης. Στις 27 Αυγούστου/9 Σεπτεμβρίου, οι κάτοικοι της Σμύρνης απογοητευμένοι αντίκρισαν τις ελληνικές φάλαγγες να προσπερνούν τη Σμύρνη με κατεύθυνση την Παλαιά Ελλάδα. «Οι διαδόσεις για την καταστροφή βρίσκονταν σε όλα τα στόματα». (Llewellyn Smith 2002, σ.519). Στις 19 Αυγούστου/1 Σεπτεμβρίου ο Στεργιάδης έδωσε γραπτή εντολή σε όλους τους εκπροσώπους να εγκαταλείψουν σιωπηλά τις θέσεις τους και να αποσυρθούν στη Σμύρνη. Η κατάσταση χειροτέρευε με τραυματισμένους στρατιώτες και απελπισμένους πρόσφυγες να αποβιβάζονται καθημερινά στους σταθμούς της πόλης. Όλοι προαισθάνονταν πως η κατάληψη της Σμύρνης και ο ξεριζωμός των ελληνορθόδοξων ήταν θέμα χρόνου και για αυτό, αντιδρούσαν σπασμωδικά προσπαθώντας να εγκαταλείψουν την πόλη.

2.3 Μικρασιάτες πρόσφυγες

Οι πληθυσμοί που διεκδικήθηκαν από την Ελλάδα τον 19^ο αιώνα δεν χαρτογραφούνται πλήρως αλλά αποτελούν ένα ευρύτερο σύνολο με κοινό θρησκευτικό υπόβαθρο. Η γεωγραφική τους κατανομή, στον αχανή χώρο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας του 19^ο αιώνα, κυμαινόταν σημαντικά. Πληθυσμιακές ομάδες, σαν και αυτές, είχαν έντονη παρουσία στις Βαλκανικές επαρχίες, στα νησιά του Αιγαίου και στα δυτικά παράλια της Μικράς Ασίας. Ενώ, στον Πόντο και στις μεσοδυτικές επαρχίες της Μικράς Ασίας είναι σημαντικά λιγότερες. Ελάχιστο πληθυσμό αυτών, συναντάμε και σε άλλες επαρχίες, όπως στην Ανατολή και στις αραβικές επαρχίες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Βεβαία η διαπίστωση αυτή είναι μικρής σημασίας. Σύμφωνα με την αλυτρωτική πολιτική της Ελλάδας του 19^ο αιώνα δεν αναγνωρίζονταν όλοι οι ορθόδοξοι πολιτισμοί ως ελληνικοί. Ιδίως, μετά το Ανατολικό ζήτημα, όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, η εθνική- θρησκευτική υπεροχή της Ελλάδας στη διεκδίκηση πληθυσμών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αμφισβητήθηκε έντονα από άλλους βαλκανικούς λαούς.

Στην γεωγραφική διασπορά των πληθυσμών που διεκδικούνταν από την Ελλάδα, είναι σημαντικό να προστεθούν οι πολιτισμικές, κοινωνικές και οικονομικές διαφοροποιήσεις των πληθυσμών αυτών. Υπήρχαν μεγάλες κοινωνικές διαφορές ανάμεσα στους αγροτικούς και αστικούς πληθυσμούς, όπως επίσης διαφοροποιήσεις υπήρχαν εντός των αστικών περιοχών. Για παράδειγμα, στα αστικά κέντρα της Σμύρνης και της Κωνσταντινούπολης υπήρξε κοινωνικό χάσμα μεταξύ εύπορων αστών και λαϊκών στρωμάτων. Επιπλέον, το βασικό εθνικό γνώρισμα με το οποίο η Ελλάδα διεκδικούσε πληθυσμιακές ομάδες ως ελληνικές, που ήταν η γλώσσα, δεν είχε γενική ισχύ. Σε πολλές περιπτώσεις, διεκδικούνταν γεωγραφικές περιοχές για την εθνική ένταξη τους, όπου οι πληθυσμοί δεν ήταν ελληνόφωνοι. Για παράδειγμα, όπως περιγράφεται στο συλλογικό έργο «Το 1922 και οι πρόσφυγες» (2011, σελ. 26) «Οι Καραμανλίδες της Μικράς Ασίας, και γενικότερα οι τουρκόφωνοι ορθόδοξοι, μαζί με τους σλαβόφωνους της Μακεδονίας και τους αραβόφωνους της Κιλικίας και της Συρίας, αποτέλεσαν τα μέρη εκείνα των “αλλόθροων Ελλήνων” που διεκδικήθηκαν ως ελληνικοί, παρά την άγνοια της Ελληνικής γλώσσας από μέρους τους. Η κατάσταση αυτή, η αδυναμία ενός βολικού διαχωρισμού των χριστιανών ορθοδόξων πληθυσμών σε στεγανοποιημένες εθνικές ομάδες ανάγεται στις ιδιομορφίες μιας χαλαρής θρησκευτικής ικανότητας, της ορθόδοξης, που συστέγαζε μια εντυπωσιακή πολιτισμική και γλωσσική πολυμορφία». Στην θρησκευτική κοινότητα των ορθόδοξων πληθυσμών του 19^{ου} αιώνα, όπως αντίστοιχα και του Ισλάμ, η θρησκευτική παράδοση έχει βαθιές ρίζες, ενώ δεν υπήρχε η έννοια του έθνους. Αμφισβητείται, επομένως η κοινή πεποίθηση, ότι οι «αλλότριοι» ανήκαν στο ελληνικό έθνος. Ήταν πληθυσμοί με διαφορετική κουλτούρα, γλώσσα, κοινωνική και οικονομική κατάσταση. Οι ισχυρισμοί που τους θέλουν συνεχιστές του Βυζαντίου και των κλασικών χρόνων αναπτυχθήκαν εντός ενός σκληρού ανταγωνισμού διεκδίκησης τους, και οι όποιες διαφορές μεταξύ των κοινοτήτων υποβιβάζονταν.

Με βάση τους άνω ισχυρισμούς, θα μπορούσαμε να αναφερόμαστε πλέον σε χριστιανικούς πληθυσμούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, και όχι σε ελληνικές κοινότητες. Κατά τον 19^ο αιώνα υπήρξε μεγάλη πληθυσμιακή αύξηση χριστιανικών πληθυσμών και ιδιαίτερα στη Μικρά Ασία, όπου οι ελληνικοί πληθυσμοί υπερτερούσαν αριθμητικά έναντι των μουσουλμάνων. Δεν είμαστε σε θέση να μιλήσουμε για ακριβή αριθμό καθώς δεν υπάρχουν αξιόπιστα στοιχεία που να το αποδεικνύουν. Ενδεικτικά μόνο θα αναφερθούμε στη Σμύρνη, η οποία φανέρωσε σημαντικές αυξητικές τάσεις του ελληνορθόδοξου πληθυσμού. Συγκεκριμένα, το 1868 κατοικούσαν στη Σμύρνη 40.000 Τούρκοι και 75.000 Έλληνες, ενώ στις απαρχές του 20^{ου} αιώνα η αύξηση ήταν ακόμα πιο εντυπωσιακή: από τους 350.000 κατοίκους, οι 200.000 ήταν Έλληνες. Η μεγάλη συγκέντρωση χριστιανικών πληθυσμών οφείλεται εν μέρει στη δυνατότητα εσωτερικής, προσωρινής ή μόνιμης, μετανάστευσης πληθυσμών προς τα αστικά κέντρα, λόγω της ανάπτυξης σε τομείς όπως οι υπηρεσίες, το εμπόριο, οι βιοτεχνίες και οι κατασκευές.

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία αναγνώριζε τους θρησκευτικούς αυτούς πληθυσμούς ως μία συνεκτική ολότητα, που συχνά αναφέρονταν ως *μιλλέτ*, και όριζε ως ανώτερη αρχή της τον εκάστοτε οικουμενικό Πατριάρχη της Κωνσταντινουπόλεως, παραχωρώντας του ειδικά προνόμια. Η αναγνώριση του συστήματος *μιλλέτ* ολοκληρώθηκε επίσημα το 19^ο αιώνα κατά την περίοδο των Οθωμανικών μεταρρυθμίσεων. Το σύστημα έδωσε ακόμα μεγαλύτερη ώθηση στην πολιτική, κοινωνικό-οικονομική και δημογραφική ανάπτυξη τους. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές, ήταν βέβαια, άνισες σε μεγάλο βαθμό και αυτό εξαρτιόταν από τη γεωγραφική θέση των χριστιανικών κοινοτήτων. Οι παράλιες περιοχές και τα μεγάλα αστικά κέντρα επέτρεπαν ευκολότερα τις συναλλαγές με τη Δύση. Αργότερα, με την επέκταση του σιδηροδρόμου, οι συναλλαγές προωθήθηκαν και στα ενδότερα της αυτοκρατορίας.

Επιπλέον, οι κανονισμοί των *μιλλέτ* έδωσαν τη δυνατότητα στις διάφορες χριστιανικές κοινότητες να θεσμοθετούν αυτόνομα, έχοντας τη δυνατότητα να διαχειρίζονται τα δικά τους ιδρύματα (ορφανοτροφεία, σχολεία, νοσοκομεία) και τους πόρους αυτών. Με τις εξελίξεις αυτές συνεπάγονται και πολιτικά δικαιώματα, όπως αναφέρεται στο συλλογικό έργο «Το 1922 και οι πρόσφυγες» (2011, σελ. 39) «ήταν δυνατή η δημιουργία αντιπροσωπευτικών σωμάτων, όπως οι κοινοτικές αρχές, και η εκλογή αντιπροσώπων με συγκεκριμένες αρμοδιότητες, όπως η συμμετοχή στην εθνοσυνέλευση ή στα εκλεκτορικά σώματα που επέλεγαν τα μέλη του Διαρκούς Συμβουλίου ή των επαρχιακών συμβουλίων. Δεν θα ήταν υπερβολή να υποστηρίξουμε ότι από τις διευθετήσεις αυτές ολοκληρώθηκε η διαδικασία θεσμοθέτησης του ορθόδοξου *μιλλέτ*». Βέβαια, η πρόσβαση σε θεσμοποιημένες πολιτικές διαδικασίες, δεν δίνονταν εύκολα σε όλα τα μέλη των θρησκευτικών κοινοτήτων, αλλά εξαρτιόταν σε μεγάλο βαθμό από συγκεκριμένες ιδιότητες όπως: «το μορφωτικό επίπεδο, η φοροδοτική ικανότητα, η προσφορά στη κοινότητα, η ηλικία, η μόνιμη και συνεχή διανομή στο χώρο» (Το 1922 και οι πρόσφυγες, 2011, σελ. 40).

Η θεσμοθέτηση πολιτικών δικαιωμάτων στις ορθόδοξες κοινότητες συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με την ανάπτυξη υποδομών στο τομέα της εκπαίδευσης και των κοινωνικών ιδρυμάτων. Αξίζει να σημειωθεί η μεγάλη αύξηση του αριθμού των σχολείων στα μεγάλα αστικά κέντρα και τις επαρχίες, κυρίως από το 1950 και έπειτα.

Βέβαια, η χρηματοδότηση των σχολικών κτηρίων ήταν άνιση μεταξύ των αστικών κέντρων και των επαρχιών. Για παράδειγμα, «Στο διάστημα 1850-1912 σε κέντρα όπως η Κωνσταντινούπολη, η Σμύρνη, η Θεσσαλονίκη, το Μοναστηράκι κ.α., δημιουργήθηκαν ολοκληρωμένα δίκτυα που εξυπηρετούσαν την Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια εκπαίδευση, καθώς και ειδικές επαγγελματικές κατευθύνσεις, όπως ο εμπορικός και τραπεζικός τομέας» (Το 1922 και οι πρόσφυγες, 2011, σελ. 41). Στο βαθμό που υπήρχε ανάγκη στελέχωσης προσωπικού, υπήρχαν και ειδικά τμήματα σχολών από τα οποία αποφοιτούσαν δασκάλες. Στα αστικά κέντρα τα σχολεία συχνά χρηματοδοτούνταν από εύπορους επιχειρηματίες της πόλης ή του εξωτερικού. Σημαντικός επίσης παράγοντας, που δικαιολογεί την ανάπτυξη των σχολείων τον 19^ο αιώνα, προερχόταν από την εκκλησία και το ελληνικό κράτος, ως μία προσπάθεια ενίσχυσης του θρησκευτικού και εθνικού φρονήματος. Για αυτό, στην εκπαίδευση που παρέχόταν, κεντρικό στοιχείο ήταν η εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, αν και σε χριστιανικές κοινότητες που δεν ομιλούσαν η ελληνική, το γεγονός αυτό λειτούργησε αρνητικά.

Αντίστοιχα, σημαντική αύξηση παρουσίαζαν τα νοσοκομεία, τα φιλανθρωπικά ιδρύματα και τα ορφανοτροφεία που λειτουργούσαν αποκλειστικά στα αστικά κέντρα. Μεγάλη δραστηριότητα, εντός του νέου αυτού θεσμικού πλαισίου, καλλιεργήθηκε στα πλαίσια συλλόγων. «Με τον όρο σύλλογοι αναφερόμαστε σε εθελοντικές οργανώσεις, που ήταν γνωστές και ως λέσχες ή αδελφότητες, τα μέλη των οποίων δραστηριοποιούνταν σε χώρους όπως η εκπαίδευση, η φιλανθρωπία και οι πολιτισμικές δράσεις» (Συλλογικό έργο, 2011, σελ. 43). Οι σύλλογοι αυτή δραστηριοποιούνταν από τη δεκαετία του 1860, ο ρόλος των οποίων ενισχύθηκε τις επόμενες δεκαετίες και λειτούργησε ευεργετικά σε σχολεία και σε ιδρύματα, προσφέροντας οικονομική υποστήριξη.

Η πληθυσμιακή και πολιτισμική αυτή αύξηση που περιγράψαμε, κατέστησε την Ελλάδα σημαντική απειλή για την υπό κατάρρευση Οθωμανική Αυτοκρατορία, μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Συγκεκριμένα, το 1913, μετά την ανατροπή της κυβέρνησης του Κιαμής πασά και την επιβολή δικτατορίας από το νεοτουρκικό κομιτάτο, καθώς και από το γρήγορα αναπτυσσόμενο εθνικό κίνημα των Νεότουρκων, του οποίου ηγήθηκε ο Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ, δημιουργήθηκε πολεμικό κλίμα μεταξύ των δύο πλευρών, με αποτέλεσμα να ξεκινήσουν οι πρώτοι συστηματικοί διωγμοί ορθοδόξων πληθυσμών. Από το Μάιο του 1914 οι διωγμοί αυξήθηκαν ακόμα περισσότερο, σύμφωνα με τη στατιστική του Πατριαρχείου (Συλλογικό έργο, 2011, σελ. 65), κυρίως στα Δυτικά παράλια της Μικράς Ασίας όπου, μέχρι το τέλος του έτους, εκτοπίστηκαν 153.890 ελληνορθόδοξοι. Το ίδιο διάστημα, 144.559 εκτοπίστηκαν από τα δυτικά και βορειοδυτικά παράλια της Μικράς Ασίας, 257.019 από το Πόντο, ενώ δραματικές διαστάσεις έλαβαν οι διωγμοί στην Ανατολική Μικρά Ασία, όπου το διάστημα 1913-1918 εκτοπίστηκαν από τις οικίες του στην Ανατολική Θράκη 773.915. Το πρώτο αυτό κύμα προσφυγιάς έφερε ανυπολόγιστες συνέπειες στο διαμετακομιστικό εμπόριο, που επί τον πλείστον διαχειρίζονταν οι Έλληνες αλλά και στην λειτουργία των ανθρωπιστικών καταστημάτων.

Συνολικά, οι πρόσφυγες που επωμίστηκαν τις συνέπειες του πολέμου με σφαγές και διώξεις το διάστημα 1918-1922 και αποκορύφωμα την μεγάλη πυρκαγιά, που

κατέστρεψε τη Σμύρνη στις 11 Σεπτεμβρίου του 1922, ήταν οι ελληνορθόδοξοι των παραλιών της δυτικής και βορειοδυτικής χερσονήσου. Η δεύτερη μεγαλύτερη πληθυσμιακή ομάδα που εκτοπίστηκε, ήταν το 1924 στη Καππαδοκία, κυρίως όμως, όχι ως αποτέλεσμα των εχθροπραξιών, αλλά με την ολοκλήρωση της ανταλλαγής πληθυσμών, που συμφωνήθηκε στη Συνθήκη της Λοζάνης το 1923. Ενώ, στην Καππαδοκία, μετακινήσεις έγιναν σε σχετικά ήρεμο κλίμα, στον Πόντο και στην Ανατολική Θράκη, η προσπάθεια εφαρμογής της Συνθήκης πήρε δραματική τροπή. Στις περιοχές αυτές, οι κάτοικοι προέβαλαν ενεργή αντίσταση στην εφαρμογή της Συνθήκης, που είχε ως αποτέλεσμα χιλιάδες Ορθόδοξοι να εξοντωθούν από τα κεμαλικά στρατεύματα, είτε να αναγκαστούν να υποχωρήσουν σε βίαιη εκκένωση των περιοχών αυτών. Τέλος, μικρές Ορθόδοξες πληθυσμιακές ομάδες από την Κωνσταντινούπολη, προέβησαν σε εθελούσια μετακίνηση. Σύμφωνα με του υπολογισμούς του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών (Συλλογικό έργο, 2011, σελ. 86) καταστράφηκαν 2.150 οικισμοί ορθοδόξων.

Στα βορειοδυτικά παράλια, στην περιοχή τη Βιθυνίας, οι ελληνορθόδοξοι βίωσαν τις πρώτες διώξεις από το 1914-1915 με αναγκαστικές εκτοπίσεις στα βάθη της Ανατολίας (όπως το Ικόνιο, την Αργυρούπολη κ.α.). Οι διωγμοί είχαν ως αποτέλεσμα την εκκένωση ολόκληρων χωριών και την μετανάστευση των κατοίκων τους είτε στην Ελλάδα, είτε στην Αμερική.

Εν συνεχεία, στην περιοχή της Μυσίας, πραγματοποιήθηκαν παρόμοιοι διωγμοί, όπως συνέβη και στη Βιθυνία. Οι Έλληνες της συγκεκριμένης κοινότητας αναγκάστηκαν να εκκενώσουν τα παράλια το 1914 και να καταφύγουν είτε σε νησιά του Ανατολικού Αιγαίου, είτε σε μέρη της Ηπειρωτικής Ελλάδας (π.χ. Πελοπόννησος), είτε σε χωριά και πόλεις στο εσωτερικό της Μ. Ασίας (Μπαλούκεσερ, Αφιόν Καραχισάρ κ.α.) Ιδιαίτερα σημαντικό ιστορικά γεγονός, που διαδραματίστηκε στην περιοχή, αποτελεί η Εκστρατεία των Δαρδανελίων, κατά την οποία οι συμμαχικές δυνάμεις (Αγγλία, Γαλλία κ.α.) απέτυχαν να καταλάβουν την χερσόνησο της Καλλίπολης (1915-1916). Ο πρώτος διωγμός ελληνορθόδοξων πραγματοποιήθηκε το 1914, στο χωριό Ντεϊρμεντζίκ, με την πρόφαση ότι οι Έλληνες κάτοικοι των παραλιών της Μικράς Ασίας υποβοηθούσαν οικονομικά την Ελλάδα.

Στην πόλη της Σμύρνης και κυρίως στην περιοχή της Ιωνίας πραγματοποιήθηκαν βάνανσοι διωγμοί κατά των ελληνορθόδοξων με απώτερο στόχο την εξάλειψη του ελληνικού στοιχείου. Το τέλος της μικρασιατικής περιπέτειας σηματοδοτήθηκε με το ολοκαύτωμα της Σμύρνης στις 13 Σεπτεμβρίου του 1922 και την ολοκληρωτική καταστροφή μίας από τις σημαντικότερες πόλεις της Μικράς Ασίας, όπου ο ελληνισμός άκμαζε για πολλά έτη. Αντίθετες απόψεις σημειώνονται σχετικά με το ποιος ήταν ο πραγματικός υπαίτιος της ολοσχερούς καταστροφής της Σμύρνης. Οι Έλληνες

υποστηρίζουν ότι το ολοκαύτωμα της Σμύρνης αποτέλεσε λογική συνέπεια των διωγμών που υπέστησαν χιλιάδες ελληνορθόδοξοι από τους τσέτες (δηλ. άτακτους Τούρκους), άποψη που φυσικά έρχεται σε αντίθεση με εκείνη που αναφέρουν τούρκοι ιστοριογράφοι. Σύμφωνα με τους τελευταίους, η πυρπόληση της Σμύρνης αποτέλεσε «κίνηση δολιοφθοράς είτε των Ελλήνων είτε των Αρμενίων». (Συλλογικό Έργο, 2011, σ.92).

Γίνεται εύκολα αντιληπτό πως αυτό που έχει σημασία δεν είναι τόσο η αιτία της καταστροφής της Σμύρνης, όσο τα τραγικά γεγονότα που καταγράφηκαν με πρωταγωνιστές χιλιάδες ελληνορθόδοξους, απλό άμαχο πληθυσμό, ο οποίος αναγκάστηκε είτε να εγκαταλείψει τις εστίες του, είτε πνίγηκε κατά την προσπάθειά του να διασωθεί. Στις 28 Αυγούστου/10 Σεπτεμβρίου, 200.000 πρόσφυγες από διάφορες περιοχές της Μικράς Ασίας κατέφυγαν στη Σμύρνη, στοχεύοντας να βρουν «τρόπο διεκπεραίωσης στα ελληνικά νησιά». (Το 1922 και οι πρόσφυγες, 2011, σ.93). Οι επόμενες ημέρες υπήρξαν μοιραίες για τους πληθυσμούς χριστιανών, ιδιαίτερα τους Αρμένιους, καθώς πολλοί από αυτούς έχασαν τη ζωή τους με τραγικό τρόπο, φτάνοντας στις 13 Σεπτεμβρίου 1922 και στο τελικό ολοκαύτωμα της Σμύρνης. Κατά τη διάρκεια του τραγικού αυτού γεγονότος, εκατοντάδες χιλιάδες πρόσφυγες και κάτοικοι της πόλης παρακαλούσαν από την προκουμαία τις συμμαχικές δυνάμεις για να τους βοηθήσουν. Εκτιμάται ότι συνολικά, «εγκατέλειψαν τα μικρασιατικά παράλια περί τις 250.000 ελληνορθόδοξοι». (Συλλογικό Έργο, 2011, σ.93).

Επομένως, όπως σωστά επισημαίνεται στο σύγγραμμα «Το 1922 και οι πρόσφυγες» (2011, σελ. 194) «η μνήμη της καταστροφής δεν ήταν ενιαία, αλλά ούτε και σταθερή. Η εμπειρία της προσφυγιάς και της μετεγκατάστασης, και αργότερα της Κατοχής, της Αντίστασης, του Εμφυλίου και της μετανάστευσης προς την Γερμανία, διαμόρφωσαν τις συνθήκες μετατόπισης της μνήμης των προσφύγων, καθώς το εκάστοτε παρόν τους επιδρούσε στον τρόπο που θυμόνταν την Καταστροφή. Οι διαφορετικές γενιές των προσφύγων δεν ενθυμούνται το ίδιο το συμβάν, αλλά τις ιστορίες που έχουν ακούσει για αυτό, τις οποίες μπορούν να τις μεταβάλουν στη βάση της δικής τους εμπειρίας.» Είναι λανθασμένο, λοιπόν, το εγχείρημα, να αναφερόμαστε στους πρόσφυγες του 1922 ως μία ενιαία ταυτότητα, με κοινές εμπειρίες και μνήμη. Οι εμπειρίες των προσφύγων διαφέρουν και πριν την καταστροφή και κατά τη διάρκεια του ξεριζωμού αλλά και μετά την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα.

Δεκαετίες μετά την Μικρασιατική καταστροφή και την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα, συνειδητοποιώντας πια, τη μη επιστροφή τους στις πατρίδες, δημιούργησαν

πλήθος καλλιτεχνικών μορφών μνήμης, όπως τραγούδια και μυθιστορήματα. Στην μεταπολίτευση η Μικρά Ασία γίνεται ιδιαίτερα αισθητή στον κινηματογράφο, τη μουσική και την λογοτεχνία. Το ίδιο διάστημα δημιουργήθηκαν πάρα πολλά προσφυγικά συλλογικά σωματεία σε όλη την Ελλάδα αλλά και το εξωτερικό. Όπως επισημαίνεται στο Συλλογικό Έργο του 2011 «το 1922 και οι πρόσφυγες» (σελ.196), «συνήθως τα σωματεία έχουν σημείο αναφοράς συγκεκριμένους τόπους καταγωγής με τους οποίους συνδέονται φαντασιακά οι πρόσφυγες δεύτερης και τρίτης γενιάς και αντικείμενο έχουν την καλλιέργεια πτυχών ενός μακρινού τοπικού πολιτισμού μέσα από χορευτικές, μουσικές και άλλες πολιτισμικές εκδηλώσεις». Η σύσταση λοιπόν, πλήθος πολιτισμικών σωματείων, αποτελεί πρωτοβουλία προσφύγων πρώτης και δεύτερης γενιάς, που σκοπό έχουν τη διατήρηση της μνήμης και τη σύνδεση με τη παράδοση των προγόνων τους.

2.4 Εγκατάσταση και ένταξη προσφύγων

Η εγκατάσταση και ένταξη των προσφύγων, ως απόρροια της Μικρασιατικής καταστροφής του 1922, αποτέλεσε ένα δύσκολο εγχείρημα τόσο για τον κυβερνητικό μηχανισμό όσο και για τα ίδια τα θύματα του πολέμου. Οι δυσκολίες που αντιμετώπισαν οι πρόσφυγες κατά την εγκατάστασή τους στον ευρύτερο ελληνικό χώρο αποτυπώνονται στη φράση «Είμαστε πρόσφυγες ή είμαστε Μικρασιάτες», στην οποία εσωκλείεται η βαθύτερη ανάγκη των συγκεκριμένων ανθρώπων να «ξεχωρίζουν από τους ντόπιους Έλληνες, τους οποίους αποκαλούσαν ποικιλοτρόπως: ντόπιους, βλάχους, Παλιοελλαδίτες ή απλώς Έλληνες». (Hirschon 2004, σ.40-41).

Στο σημείο αυτό, πρόκειται να εξετάσουμε σημαντικά στοιχεία που αφορούν την ένταξη και εγκατάσταση των προσφύγων στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο. Καθοριστικό παράγοντα στη μετέπειτα εγκατάσταση των προσφύγων σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας αποτέλεσε η «καταστροφική ήττα του ελληνικού στρατού το καλοκαίρι του 1922», η οποία οδήγησε στη «μεγάλη έξοδο του χριστιανικού πληθυσμού από τις εστίες του» με μοιραίο γεγονός τη λεηλασία της Σμύρνης. (Hirschon 2004, σ.92). Έτσι, εκατοντάδες χιλιάδες πρόσφυγες κατέφυγαν στην Ελλάδα προκειμένου να σωθούν. Για την επίτευξη του έργου αποκατάστασης των προσφύγων σε διάφορες ελληνικές πόλεις συστάθηκε η ΕΑΠ (Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων), η οποία έως το 1930 ανέλαβε την ομαλή ένταξη των προσφύγων με διεθνή αρωγή. Βεβαίως, οι οικονομικές δυσχέρειες ταλάνιζαν το ελληνικό κράτος, το οποίο προσπαθούσε να στηρίξει τους πρόσφυγες αντλώντας οικονομικούς πόρους κυρίως από δάνεια που στην πορεία έπρεπε να αποπληρωθούν.

Αρχικά, δόθηκε προτεραιότητα στην εγκατάσταση των προσφύγων σε αγροτικές περιοχές, ενώ η αστική εγκατάστασή τους δε σήμαινε και τη διευκόλυνση του βιοπορισμού τους από την πλευρά του ελληνικού κράτους. Η ΕΑΠ έδωσε έμφαση κυρίως στη στέγαση των προσφύγων προσφέροντας τους μόνιμες εστίες χαμηλού κόστους, δίχως όμως να ασχοληθεί με την οικονομική αποκατάστασή τους, επιλύοντας τα σοβαρά θέματα που σχετίζονταν με την έλλειψη μόνιμης εργασίας. Έτσι, οι πρόσφυγες βασιζόνταν στις δικές τους δυνάμεις, ούτως ώστε να βιοποριστούν οι ίδιοι και οι οικογένειές τους. Η δυσμενής οικονομική και πολιτική κατάσταση της Ελλάδας εξαιτίας των συνεχών πολεμικών συγκρούσεων για αρκετά έτη και της αστάθειας σε πολιτικό επίπεδο συνδυαστικά με τις μονομερείς ενέργειες της ΕΑΠ για την

εγκατάσταση των προσφύγων σε αγροτικές περιοχές αποτέλεσαν καθοριστικούς παράγοντες για την προβληματική ένταξή τους σε αστικούς οικισμούς.

Το 1930, η ΕΑΠ διαλύθηκε έχοντας επιτύχει ένα μέρος μόνο του στοχευμένου έργου αποκατάστασης του προσφυγικού πληθυσμού. Την ίδια χρονιά τις αρμοδιότητες της ΕΑΠ ανέλαβε το Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας, το οποίο καλούνταν να αντιμετωπίσει δυσκολίες σχετικά με το πρόγραμμα μόνιμης στέγασης των προσφύγων. Εν συνεχεία, η δεκαετία του 1940 στιγματίστηκε από σημαντικά ιστορικά γεγονότα, όπως η δίνη της γερμανικής Κατοχής και ο Εμφύλιος Πόλεμος οδηγώντας σε μόνιμη παραμέληση των αναγκών των προσφύγων που διέμεναν στις πόλεις. Μετά το 1950, ξεκίνησε η εφαρμογή του προγράμματος «Στέγασης Αστών Προσφύγων». Μέσω του συγκεκριμένου προγράμματος καταβαλλόταν προσπάθεια για προσφορά μόνιμης στέγασης σε πρόσφυγες που διέμεναν σε αστικές περιοχές, ο πληθυσμός των οποίων ολοένα και αυξανόταν λόγω συνεχών εισροών νέων προσφύγων από βαλκανικές χώρες και χωριά που καταστράφηκαν κατά τον Εμφύλιο Πόλεμο. Ακόμη κι αν τα αποτελέσματα του προγράμματος «Στέγασης Αστών Προσφύγων» ήταν σημαντικά για την ευρύτερη αποκατάσταση των προσφύγων, εντούτοις στις περιοχές του Πειραιά και της Αττικής περίπου «7.000 οικογένειες εξακολουθούσαν να ζουν σε «παράγκες»» (Hirschon 2004, σ.104), δηλαδή σε προκατασκευασμένες κατοικίες ακατάλληλες για μόνιμη στέγαση.

Έτσι, για πολλά έτη τα συμφέροντα των προσφύγων φαίνεται πως αποσιωπούσαν ή ορθότερα παραγκωνίζονταν από τις ποικίλες κυβερνήσεις που κατείχαν την εξουσία. Κυρίως οι προσφυγικές μάζες που ζούσαν σε αστικές περιοχές αντιμετώπιζαν μια χρόνια πολιτική αδιαφορίας από την πλευρά του κρατικού μηχανισμού, η οποία συνέβαλλε στη συνεχή περιθωριοποίηση των προσφύγων και στην άνιση μεταχείρισή τους σε σύγκριση με τον γηγενή πληθυσμό. (Hirschon 2004).

Οι Έλληνες που προέρχονταν από τη Μικρά Ασία, αν και κατείχαν την ίδια εθνική και θρησκευτική ταυτότητα με τους γηγενείς που ζούσαν στην Ελλάδα, εντούτοις έφεραν σημαντικά πολιτισμικά και ιδεολογικά στοιχεία από την πατρίδα τους, τα οποία τους διαφοροποιούσαν από τον γηγενή πληθυσμό προσδίδοντάς τους μια ξεχωριστή κουλτούρα.

Η ιδιαίτερη ταυτότητα των Μικρασιατών Ελλήνων αποτυπώνεται στη χρήση του διαδεδομένου όρου «πρόσφυγας». Ο συγκεκριμένος όρος δήλωνε «την αναγκαστική φυγή από την πατρική γη», εσωκλείοντας την έννοια μιας πολύπλευρης και ξεχωριστής ταυτότητας, η οποία συνθέτονταν από ποικίλα στοιχεία. (Hirschon 2004, σ.41). Από τη

μία πλευρά, η αρνητική αντιμετώπιση των γηγενών που τούς οδηγούσε σε συνεχή περιθωριοποίηση και από την άλλη, ο πολιτισμός που έφεραν από την πατρίδα τους «αντανακλούσε τη θέση που κατείχαν στην οθωμανική κοινωνία και τους προίκιζε με ψυχολογική και πολιτισμική προδιάθεση να χαράζουν όρια». (Hirschon 2004, σ.41). Έτσι, η πολιτισμική ιδιαιτερότητα αποτελούσε για τον Μικρασιατικό Ελληνισμό ένα «όπλο» άμυνας απέναντι σε όποιον ντόπιο θεωρούσε τις διαφορές ως προς την κουλτούρα «ξενικά» και απειλητικά στοιχεία.

Όσον αφορά τα χαρακτηριστικά που σχετίζονται με την ταυτότητα, αξίζει να αναφέρουμε ότι οι πρόσφυγες δε διέφεραν από τον γηγενή ελληνισμό ως προς τη θρησκεία και την εθνικότητα, καθώς στη συντριπτική τους πλειοψηφία ήταν ορθόδοξοι χριστιανοί, πολιτισμικά αναγνωρίσιμοι ως Έλληνες, και στην πλειονότητα ελληνόφωνοι (Hirschon 2004, σ.41). Παρόλα αυτά, ο τρόπος ζωής και τα ιδιαίτερα πολιτισμικά γνωρίσματα που έφεραν από την πατρίδα τους τούς καθιστούσαν σε μία ελληνική μειονοτική ομάδα ενσωματωμένη στην ήδη υπάρχουσα ελληνική κοινωνία. Πιο συγκεκριμένα, το οικονομικό, μορφωτικό και κοινωνικό επίπεδο των Ελλήνων της Μικράς Ασίας σαφώς υπερείχε από εκείνο των γηγενών Ελλήνων, δίχως όμως τέτοιου είδους ταξικές διαφορές να γίνονται φανερές στις ποικίλες ελληνικές συνοικίες.

Ο κοσμοπολίτικος χαρακτήρας των προσφύγων ήταν έκδηλος, διότι αντανακλούσε τον τρόπο ζωής τους πριν τη μεγάλη έξοδο προς την Ελλάδα. Οι ελληνικοί οικισμοί απλώνονταν στη Μ. Ασία, την Ανατολική Θράκη, αλλά και στον Πόντο, όπου παρατηρούνταν ένας πλούσιος οικιστικός, γλωσσικός και κοινωνικός χάρτης, ο οποίος χαρακτηριζόταν από τη χρήση ποικίλων διαλέκτων και διακριτών κοινωνικών χαρακτηριστικών. (Hirschon 2004). Επίσης, εξέχουσα θέση στον πολιτισμό των προσφύγων κατείχε η θρησκεία, η οποία αποτελούσε στήριγμα και θεμελιώδης αρχή στην κοινωνία των Μικρασιατών Ελλήνων. Το γεγονός αυτό εξηγεί και την έντονη παρουσία του θρησκευτικού στοιχείου σε διάφορες ελληνικές αστικές συνοικίες, όπως αυτή της Κοκκινιάς. Η έκφραση ευλάβειας λοιπόν αποτελεί ένα επιπρόσθετο διακριτό γνώρισμα των ηθών και του πολιτισμού που μετέφεραν οι πρόσφυγες στη νέα πατρίδα που τούς διαφοροποιούσε «από τους σύγχρονους τους στο νεοελληνικό κράτος» (Hirschon 2004, σ. 344).

ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΕΣ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΕΥΣΙΝΑ

3.1 Ο ερχομός

Όπως αναφέρει ο Κουκούλογλου (σελ.64), από το 1922, μετά τη σφαγή και την μικρασιατική καταστροφή, ήρθαν στην Ελλάδα περίπου ενάμιση εκατομμύριο ορθόδοξοι της Μικράς Ασίας. Από αυτούς, που εγκαταστάθηκαν στην Ελευσίνα, αριθμούνται 252 οικογένειες, περίπου δυόμιση χιλιάδες ξεριζωμένοι, 152 οικογένειες από τα Ιώνια παράλια, κυρίως, 55 οικογένειες από την Καππαδοκία και 67 οικογένειες από τον Πόντο. Οι υπόλοιποι από την Κωνσταντινούπολη, από την νοτιοδυτική Μικρά Ασία, από πολλές άλλες περιφέρειες και από την Θράκη. Το μαρτυρικό αυτό ταξίδι του ξεριζωμού από τα σπίτια τους, για τους περισσότερους πρόσφυγες ξεκίνησε τέλη Αυγούστου του 1922, όπως διηγείται η κυρία Σταματούλα Τατάκη από το Πυργί στην κόρη της Αγγέλα:

«Σας σήμερα παιδί μου, 14 Σεπτεμβρίου του Σταυρού, φύγαμε από τα σπίτια μας, αφήσαμε τις περιουσίες μας και τα υπάρχοντα μας. Την ημέρα αυτή βρισκόμουν στο σπίτι της μάνας μου και ήρθε ο πατέρας μου και μου είπε: Γυναίκα πάρε τα παιδιά (τα αδέρφια σου που ήταν 8 και 2) και πάμε σπίτι να πάρουμε λίγα πράγματα και να φύγουμε, να πάμε όπου πηγαίνει ο περισσότερος κόσμος, γιατί εδώ θα μας σκοτώσουν. Πράγματι, λοιπόν, πήγαμε στο σπίτι και η πρώτη δουλειά που κάναμε ήταν να ελευθερώσουμε τις κότες από το κοτέτσι να μην πεινάσουν και διψάσουν. Έπειτα ανεβήκαμε τη σκάλα, διότι το σπίτι ήταν δίπατο με χαγιάτι. Μπαίνοντας μέσα, η μητέρα μου κατέβασε αμέσως τα εικονίσματα και αφού γονάτισε και προσευχήθηκε να μας φυλάει ο θεός και η παναγία από κάθε κακό, έστρωσε ένα τραπεζομάντιλο στο πάτωμα και αφού τοποθέτησε πρώτα τις εικόνες, έβαλε και μερικά ρούχα, όσα μπορούσαμε να σηκώσουμε στη πλάτη. Έπειτα πήρε την ραπτομηχανή και την έκρυψε στο κατώι, μέσα στον αχυρώνα, νομίζοντας ότι σε λίγο καιρό θα γυρίσουμε πάλι πίσω. Στη συνέχεια, κλείσαμε καλά τις πόρτες, πήραμε τα κλειδιά και φύγαμε.

»Στο δρόμο πιάσανε τον πατέρα μου αιχμάλωτο και μετά από λίγες μέρες τον άφησαν ελεύθερο. Αφού περπατήσαμε πολλές ώρες, φτάσαμε στο σταθμό του τρένου, όπου είχαν συγκεντρωθεί χιλιάδες κόσμος. Με πολλές δυσκολίες καταφέραμε να πάμε στη Σμύρνη, που την είχα κάψει οι Τούρκοι. Πολύς κόσμος κοιμόταν μέσα στην καμένη εκκλησία, την Αγία Φωτεινή. Είδαν βέβαια πολλά τα μάτια μας, πολλούς νέους και νέες σκοτωμένους. Τελικά, μετά από 40 μέρες ταλαιπωρίας και με την βοήθεια του θεού και της παναγίας, φτάσαμε στην Ελλάδα και καταλήξαμε στην Ελευσίνα» (Σιδηράς, 2005 σελ. 14).

Φεύγοντας, λοιπόν, από την Μικρά Ασία, κυνηγημένοι, ρακένδυτοι, πονεμένοι, έχοντας δει να σφάζονται μπροστά τους αγαπημένα τους πρόσωπα, με ολοφάνερη την απόγνωση στα πρόσωπα τους, οι περισσότεροι αποβιβάστηκαν στα κοντινά νησιά, τη Χίο, τη Σάμο, τη Μυτιλήνη και τη Λήμνο. Μια μαρτυρία ενός Σμυρνιού από εκείνη τη πρώτη αποβίβαση στην Ελλάδα, αναφέρει:

«Βγήκαμε κυνηγημένοι σε ένα νησί. Μαγαζιά, σπίτια, πόρτες, παράθυρα, έκλεισαν όλα μονομιάς. Εγώ με την γυναίκα μου μέσα στο κοπάδι. Το μωρό έξι μέρες να τραφεί, έκλαιγε, χαλούσε τον κόσμο. Η γυναίκα μου παρακαλούσε για νερό. Τέλος από ένα σπίτι αποκριθήκαν:

«Ένα φράγκο το ποτήρι». Τι να κάνω έφτυσα στο στόμα του παιδιού μου για να το ξεδιψάσω» (Κουκούλογλου σελ. 10).

Μετά, οι πιο πολλοί ξεμπάρκαραν στον Πειραιά, ενώ άλλοι έφτασαν σε άλλα μέρη της χώρας. Μερικοί ήρθαν στην Ελευσίνα με ένα μικρό βαπόρι. Σε εκείνο το βαπόρι, όσοι στοιχήθηκαν και συγκρότησαν την πρώτη ομάδα των προσφύγων, που επιλέχτηκε από την αρμόδια επιτροπή να εγκατασταθεί στην Ελευσίνα, για μία περίπου εβδομάδα, αναστέναξαν πίσω από τα κάγκελα του λοιμοκαθαρτηρίου στον Άγιο Γιώργη του Κερασινίου. Πέρασαν μαρτυρικά από καραντίνα, για την πρόσληψη μετάδοσης μολυσματικών νοσημάτων, αφού οι ασθένειες θέριζαν και είχαμε χιλιάδες νεκρούς. Περισσότεροι από 1.000 άνθρωποι πέθαιναν τη μέρα από τον τύφο, την ευλογία, την αστία και τις κακουχίες. Τους κούρευαν γουλί, τους έγδυναν, τους έλουζαν, τους έβραζαν τα ρούχα σε μεγάλα καζάνια και τους έδιναν ξηρά τροφή, ψωμί και ελιές για να σταθούν στα πόδια τους. Η εμφάνιση τους και η γλώσσα τους προκαλούσαν τον περίγελο σε κάποιους κακεντρεχείς ντόπιους. Πολλοί δεν κυκλοφορούσαν στους δρόμους από ντροπή, ακόμα και για να χτυπήσουν τη πόρτα, για να βρουν κάποια δουλειά του ποδιού στο διάστημα που θα βρίσκονταν εκεί.

Η ιστορία των Μικρασιατών προσφύγων στη Ελευσίνα, καταγράφεται από τον φθινόπωρο του 1922. Σεπτέμβριο μήνα, μία βροχερή μέρα, μία εβδομάδα μετά του Σταυρού, μία μικρή μαούνα προσεγγίζει σιγά- σιγά το μουράγιο, που βρισκόταν τότε στο μικρό λιμάνι της πόλης, αγκυροβολεί και δένει σκοινιά. Στα χέρια τους κρατούσαν ότι είχαν προλάβει να πάρουν από τα λεηλατημένα σπίτια τους. Στα μάτια τους επικρατούσε ο φόβος και ο τρόμος. Ο Αριστείδης Μεθενίτης, περιγράφει στο βιβλίο του, εκείνες τις πρώτες στιγμές ως εξής:

«Στάθηκε ένα καράβι στο λιμάνι της Ελευσίνας και έβγαλε περίπου εκατό νοματαίους. Σωριάστηκαν στην παραλία οι άνθρωποι να ανασάνουν τον αέρα της καινούριας τους πατρίδας, στη συνέχεια φορτώθηκαν τους μπόγους τους και άρχισαν να ανηφορίζουν προς το χωριό» (Κουκούλογλου σελ. 52).

Ένα λογοτεχνικό περιοδικό της Αθήνας, που δημοσιεύτηκε κατά τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια της Αθήνας, αναδημοσίευσε ένα άρθρο του συγγραφέα Βαγγέλη Λιάπη, κατοίκου Ελευσίνας, που αφορούσε τη πρώτη μέρα της εγκατάστασης των προσφύγων στην Ελευσίνα:

«Σεπτέμβριο 1922. Ο ελληνισμός γνώρισε τη μεγαλύτερη καταστροφή στην ιστορία του. Ένα παγκόσμιο έγκλημα σε όλο το φρικτό του μεγαλείο. Παιδόπουλα τότε, δεν μπορούσαμε να καταλάβουμε το νόημα του μεγάλου χαλασμού. Ακούγαμε ότι έπεσε η Μικρά Ασία, δεν βλέπαμε τον θρήνο, γιατί μερικοί ηλικιωμένοι είχαν χαρά καθώς έλεγαν, αφού θα σταματούσε ο πόλεμος και θα γύριζαν οι στρατιώτες στα σπίτια τους. Ακούγαμε και κάτι μαλώματα με βασιλικούς και βενιζελικούς και όλα αυτά μας έκαναν να μην μπορούμε να συλλάβουμε το πραγματικό νόημα της μεγάλης συμφοράς.

»Ήταν ένα φθινοπωρινό απόγευμα με βαριά συννεφιά, που το πήγαινε για βροχή. Από τη μεριά της Σαλαμίνας είδαμε ότι ερχόταν ένα καράβι, ίσα για εδώ στο λιμάνι. Δεν ήταν από τα δικά μας, τα άσπρα της γραμμής: Μέγαρο- Ελευσίνα- Πειραιά. Ήταν σκούρο, άσχημο και άφηνε πίσω του μία μαύρη γραμμή από το φουγάρο του. Έδεσε στη ξύλινη σκάλα και έριξε μαδέρι. Μια πυκνή ουρά από κόσμο έβγαινε από την κοιλιά του σκούρου караβιού, ώσπου

άδειασε τον κόσμο και έφυγε βιαστικό. Οι άνθρωποι του λιμανιού είπαν ότι ερχόταν από τη Χίο. Είχε πιάσει στον Πειραιά αλλά δεν τους επέτρεψαν να κατέβουν. Τους είπαν να πάνε στη Χαλκίδα, κατέφυγαν όμως στην Ελευσίνα, που ήταν πιο κοντά, γιατί υπέφερε πολύς κόσμος. Τότε ακούσαμε για πρώτη φορά : «είναι πρόσφυγγες».

»Ο ελεύθερος παραλιακός χώρος είχε γεμίσει από κόσμο. Άνθρωποι κάθε ηλικίας: Από μικρούς, παλικάρια, μεγάλους και γέρους που τους βοηθούσαν να περπατήσουν, μέχρι κοπέλες, μανάδες με μικρά παιδιά και έγγυες γυναίκες. Ένας κόσμος με φανερά τα σημεία της θλίψης. Όλοι κουρασμένοι, με κλειστό στόμα και ορθάνοιχτα μάτια, που έβλεπαν ερωτηματικά γύρω. Το πλήθος φαινόταν ότι δεν είχε αρχηγό. Έμοιαζε σαν κάτι που το πέταξαν σαν άχρηστο και κανείς δεν νοιαζόταν για αυτό, μα και οι ίδιοι για τον εαυτό τους. Κάθονταν κατάχαμα στον ελεύθερο παραλιακό χώρο, μπουλούκια- μπουλούκια, σιωπηλοί και ανέκφραστοι, σαν να μην περίμεναν τίποτα.

»Αγωνιούσαμε εμείς οι μικροί, γιατί πήγαινε να σκοτεινιάσει και είχαν έρθει οι πρώτες σταγόνες βροχής από έναν κατάμαυρο ουρανό. Περιφερόμαστε μέσα στο καθισμένο πλήθος και βλέπαμε νεκρά πρόσωπα. Ένα τρομερό εσωτερικό παράπονο, «γιατί» που σου έσχιζε την καρδιά. Πλησιάσαμε ένα αγόρι της ηλικίας μας:

» -Πως σε λένε;

» Δεν άνοιξε το στόμα του. Πήγε κοντά στη μάνα του που είχε αλλού το νου της.

» Ηρθε ο Διοικητής της Χωροφυλακής με κάτι χωροφύλακες. Σηκώθηκαν μερικοί άντρες από το πλήθος και πήγαν κοντά του. Ακολούθησαν κάποιες κουβέντες και είδαμε έναν χωροφύλακα που πήρε μία ομάδα. Μάθαμε ότι εγκαταστάθηκαν σε κάτι αποθήκες, στο σαπουνάδικο του Τσίγγου. Άλλους τους οδήγησαν στο σχολείο και αλλού. Είχαν μείνει αρκετοί ακόμα, διασκορπισμένοι εδώ και εκεί.

» Και τότε είδαμε κάτι που συγκίνησε τις παιδικές μας ψυχές: είδαμε γυναίκες, ελευσινιώτισσες, που έπαιρναν από τους δυστυχισμένους για να τους βολέψουν στο σπίτι τους. Μάθαμε ότι είχε βγει στο χωριό ο τελάλης και φώναζε όποιος είχε τον τρόπο να βολέψει από τους φερμένους. Μία πρώτη εκδήλωση ανθρωπιάς ύστερα από ωμή θηριωδία. Μία λέξη παρηγοριάς στη ψυχή που είχε γίνει πέτρα.

» Ο τόπος είχε αδειάσει και έβρεχε τώρα για τα καλά. Είδαμε καμιά δεκαριά που είχαν κολλήσει σε έναν μαντρότοιχο. Ήταν οι τελευταίοι και πουθενά κανείς τριγύρω δεν φαινόταν κάποιος για να τους πάρει. Μας φώναξε ο Παναγής και μας είπε «θα τους πάμε στην αποθήκη σανού του Σπύρο- Μπήλια. Ξέρω ότι είναι άδεια». Έτρεξε εκεί που σκόπευαν να κουρνιαξουν και είπε: «πάρτε τα πράματα σας και ελάτε μαζί μας. Γρήγορα γιατί βρέχει.» Τους βοηθήσαμε στο κουβάλημα των μπόγων τους, σπάσαμε την κλειδαριά της αποθήκης και μπήκαν όλοι μέσα. Έτρεξε ο Παναγιώτης και έφερε μία λάμπα πετρελαίου δίπλα από το σπίτι του και την άναψε. Τους φέραμε από το σπίτι νερό, ψωμί και ελιές. Πόσο χαιρόμαστε που τους φέραμε κάθε μέρα από το σπίτι. Ήσαν οι πρώτες μέρες μιας νέας φάσης της ζωής τους που άρχισε αβέβαιη» (Λιάπης, 1993, σελ.199-200).

Η υποδοχή, βέβαια, δεν ήταν η καλύτερη. Τις πρώτες νύχτες οι περισσότεροι κοιμόντουσαν στοιβαγμένοι σε αποθήκες, δίνοντας τους μόνο λίγες κουβέρτες, λίγο νερό και ξηρά τροφή, ενώ κάποιοι κοιμόντουσαν ακόμα και στην ύπαιθρο ενώ έβρεχε. Αρκετοί κάτοικοι δεν είχαν μόνο κλειδαμπαρωμένα σπίτια και αυλές, αλλά και σφραγισμένα τα πηγάδια τους με μεγάλες κοτρόνες σιδεριές και λουκέτα. Ο Κώστας Τοπογλίδης, πρόσφυγας από τα Βούρλα διηγείται:

«Βγήκαμε στον Πειραιά αλλά μας διώγναν πίσω. Ήταν όλα γεμάτα. Οι δρόμοι, οι εκκλησίες, δεν υπήρχε που να σταθεί κανείς. Και μας φέρανε στην Ελευσίνα. Όταν ήρθαμε εδώ, ήταν νύχτα. Μας έβαλαν στην αποθήκη ενός εργοστασίου στην παραλία, στο σαπουνάδικο του Τσίγγου, που ήταν γεμάτη κότες. Κοιμηθήκαμε όπως- όπως και το πρωί ξυπνήσαμε γεμάτοι κοτόψειρες και κουτσουλές» (Κουκούλογλου σελ. 16).

Όπως αναφέρει ο Κουκούλογλου (σελ16), ανάλογες είναι οι διηγήσεις και των άλλων προσφύγων που κατέφθασαν πρώτοι: «τους έβαλαν, δηλαδή, οι Αρχές σε αποθήκες πρόχειρα», Πρόεδρος της κοινότητας ήταν τότε ο Ιωάννης Θανασουλόπουλος, «είτε εργοστασίων, είτε αρχαιοτήτων, είτε σπιτιών. Μέσα στις αποθήκες υπήρχαν στοιβαγμένες πολλές οικογένειες. Κάθε γωνία και μία οικογένεια, με ένα σεντόνι για χώρισμα. Στην περιοχή "Αμυγδαλιές", με πρωτοβουλία κάποιων εφοπλιστών, φτιάχτηκαν παράγκες για πρόχειρη στέγαση.» Και συνεχίζει, «οι κόρες του Αντώνιου Γρίβα, Μαργαρώ και Κική, από το Κορδελιό της Σμύρνης, μας είπαν ότι ο πατέρας τους ήρθε στην Ελευσίνα, αφού γλύτωσε την αιχμαλωσία, φορώντας μόνο ένα τσουβάλι, που το είχαν τρυπήσει από πάνω, για να βγάλει το κεφάλι και τα χέρια του. Έτσι γύρισαν και όλοι οι διασωθέντες αιχμάλωτοι, όπως ο Κώστας Μυτιληνάκης. Ο Γρίβας, λοιπόν, κοιμόταν στο χώμα στο ύπαιθρο μέχρι που τον πήραν σπίτι του Δημήτρη Μωραΐτη και τον περιποιήθηκαν».

Συνεπώς, υπήρχαν και παραδείγματα κατοίκων που φέρθηκαν αλληλέγγυα τις πρώτες εκείνες μέρες, όπως η Κούλα Βαρασού, η οποία είχε ανοιχτό το μεγάλο πηγάδι στο χωράφι της, καθώς και ο Μικρασιάτης Γιώργος Χονδρονικόλας με το μικρότερο πηγάδι στο μποστάνι του και ορισμένοι άλλοι φτωχοί άνθρωποι άφηναν ανοιχτά τα μικρά πηγάδια τους. Μία από τις πόρτες που άνοιξε την Δευτέρα 3 Οκτωβρίου του 1922, ήταν η πόρτα του Μιχάλη Κολοβέντζου και της Ελευθερίας Κολοβέντζου. Το σπίτι είχε όλα και όλα δύο δωμάτια και ένα χολ. Στο ένα δωμάτιο έμενε το ανδρόγυνο και στο άλλο τα τέσσερα παιδιά τους. Και όμως, ο Μιχάλης Κολοβέντζος είπε αμέσως το ναι, όταν ο παπά-Παναγής τον προέτρεψε να παραχωρήσει τον ένα από τα δύο δωμάτια για να μείνει μια τετραμελής οικογένεια ξεριζωμένων. Η οικογένεια αυτή ήταν του Γιώργου και της Αρτεμισίας Αμπατζόγλου και των δυο παιδιών τους. Ο εγγονός τους, Γεώργιος Αμπατζόγλου, διατέλεσε δήμαρχος της Ελευσίνας από το 2003, 71 ένα χρόνια μετά την μικρασιατική καταστροφή.

Ο παπά-Παναγής ήταν ο ίδιος πάλι, που όταν είδε να γεμίζει η παραλία με κόσμο, καθώς εκεί κατοικούσε, έστειλε να φωνάξουν τον Σταμάτη (κάτοικο της Ελευσίνας που διέθετε ένα δίκυκλο), του έδωσε ένα σημείωμα και με αυτό τον κάλεσε να γυρίσει την Ελευσίνα και να φωνάζει :

«Ακούστε κυρίες και κύριοι, νοικοκύρηδες και νοικοκυρές, πλούσιοι και φτωχοί. Ακούστε όλοι οι Λεπινιώτες με ανοιχτά αυτιά. Να αφήσετε τις δουλειές σας και να τρέξετε αμέσως κάτω στην παραλία. Έχουν έρθει άνθρωποι από την Μικρά Ασία, γέροι, γριές, έγγυες γυναίκες, άλλες με μωρά το βυζί, μικρά παιδάκια. Είναι όλοι αδέρφια μας. Τους έστειλε σε εμάς ο θεός να τους προστατεύσουμε. Κάντε ό,τι μας ζητάει ο θεός» (Λιάπης 1997, σ. 51).

Ενώ, ο ίδιος, το ίδιο βράδυ, πήρε τους δρόμους και πόρτα- πόρτα φώναζε:

«Αδέρφια μας είναι. Οι Τούρκοι τους έδωξαν βοηθήστε τους» (Κουκούλογλου σ. 140).

Ενώ μία ακόμα μαρτυρία, χαρακτηριστική προσπάθεια θετικής διαμόρφωσης της κοινής γνώμης κατά την πρώτη έλευση των προσφύγων, αναφέρει:

«Θυμάμαι πολύ δυνατά αυτή τη μαύρη βροχερή νύχτα, παιδόπουλο τότε. Έχω στα μάτια μου έναν κόσμο που κατέβαινε και έπαιρνε μαζί του όσους δεν χώρεσαν αυτή τη νύχτα, οι αποθήκες εργοστασίων, τα σχολεία και η εκκλησία. Δεν θέλω να επεκταθώ σε άλλα. Την άλλη μέρα βγήκε στην αγορά ο Θύμιος, συναντήθηκε με πολλούς, έδινε τη γνώμη του, μετέδιδε δηλαδή τη θέση που θα έπρεπε να πάρει η Ελευσίνα. Αυτή τη μέρα διέδιδε στην αγορά ότι έδινε δέκα σακιά αλεύρι για «τα αδέρφια μας». Ήταν μία χειρονομία ενός ανθρώπου που είχε τον τρόπο του, δε λογαριαζόταν στους πλούσιους, το έκανε όμως, όπως μου έλεγε, για να αποτελέσει αυτό παράδειγμα προς μίμηση και όχι να παρουσιάζονται μερικοί με αρκετά παχιά τσέπη και να πετούσαν τίποτα ψίχουλα» (Λιάπης 1997, σ. 51).

3.2. Κοινωνική ένταξη

Το θέμα της εγκατάστασης των προσφύγων της Μικράς Ασίας στην Ελλάδα, όπως και στην Ελευσίνα, είναι ένα μείζον πολύπλευρο ζήτημα. Δεν υπάρχουν γραπτά στοιχεία με την εγκατάσταση των προσφύγων της Μικράς Ασίας. Υπήρχε ένας φάκελος σε μία αρχειοθήκη της κοινότητας της Ελευσίνας, με την ένδειξη «προσφυγικά», το οποίο καταστράφηκε μαζί με το αρχείο της κοινότητας. Έχει γραφτεί ότι η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα δεν παρουσίαζε μεγάλες διαφορές από τόπο σε τόπο. Κάτι τέτοιο όμως δεν είναι αληθές. Η ταύτιση μερικών εξωτερικών σημείων δεν μπορεί να οδηγήσει σε αυτό το συμπέρασμα. Αυτός είναι ο λόγος που πρέπει να εξεταστούν οι επί μέρους εγκαταστάσεις. Οι άνθρωποι αυτοί δεν εγκαταστάθηκαν σε ερημίες, ώστε να πούμε ότι σε όλες τις περιπτώσεις συνέχισαν την ζωή τους κοινωνικά και πολιτισμικά όπως ήταν πριν. Το ότι εντάχθηκαν μέσα σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες, που είχαν τα δικά τους χαρακτηριστικά, αυτό και μόνο μας υποχρεώνει να σταθούμε στο βασικότερο ίσως ζήτημα, που είναι το πρόβλημα της κοινωνικής τους ένταξης. Το όλο ζήτημα είναι αρκετά λεπτό, πολύπλευρο και ουσιώδες. Έτσι αναγκαζόμαστε να το εξετάσουμε και να το αναλύσουμε μέσα από μία σφαιρική αντιμετώπιση του ζητήματος που ευελπιστούμε να μας δώσει μία συνολική εικόνα.

Όταν κατέφθασαν οι πρόσφυγες το 1922, η Ελευσίνα ήταν μία μικρή κωμόπολη, όπου με τα βίαια αριθμούσε 3.500 με 4.000 κατοίκους. Θα μπορούσαμε να πούμε, ότι η εικόνα της Ελευσίνας τότε είχε δύο πρόσωπα: το παλιό και το νέο. Από την μια, ήταν ένας τόπος γεμάτο καρόδρομους, χωματόδρομους, χαντάκια και λακκούβες. Λίγα σπίτια εδώ και εκεί, γύρω από τον αρχαιολογικό χώρο, αχυρώνες στάβλοι, κάποιες αποθήκες χωρίς ηλεκτρικό ρεύμα και ύδρευση, κάποια πηγάδια, κάποια ανοιχτά δημόσια αποχωρητήρια και 15- 20 καφενεία. Κυριαρχούσε επίσης το αρβανίτικο στοιχείο με όλο τον δωρικό μονολιθισμό, όπως και τα παλιά χρόνια. Είχες την αίσθηση ότι βρίσκεται στον παλιό κόσμο (χωριάτικες φορεσιές, χοροί των κοριτσιών στη πλατεία κτλ.). Από την άλλη πλευρά, ωστόσο, είχε αρχίσει να ραγίζει αυτή η παλιά συνοχή. Οι παλιοί νοικοκυραίοι, που κυριαρχούσαν και κουμάνταραν τον τόπο, έβλεπαν ότι έρχεται κάποια μεταβολή. Το έβλεπαν μέσα στο ίδιο τους το σπίτι. Δεν τους ακολουθούσαν τα παιδιά τους στους πατροπαράδοτους τρόπους ζωής. Ο γιος δεν φορούσε την αρβανίτικη σκούρτα που φορούσε ο πατέρας, το ίδιο και η κόρη. Το αλέτρι, το στήριγμα της οικονομικής ζωής της οικογένειας, σκούριαζε γιατί οι άντρες είχαν βρει άλλες δουλειές. Ένας μέρος στράφηκε προς την λαχανοκηπουρική και την αγελαδοτροφία, με νέες μορφές εκμετάλλευσης ομαδικού και συνεταιριστικού χαρακτήρα. Το έβλεπαν όλα αυτά οι παλιοί νοικοκυραίοι του τόπου αλλά δεν αντιδρούσαν. Ίσως μέσα του αποζητούσαν την αλλαγή.

Η Ελευσίνα ήταν ένας σταθερά ανερχόμενος τόπος. Από τις αρχές του αιώνα λειτουργούσαν, λόγω πλεονεκτικής γεωγραφικής θέσης, ακμάζουσες βιομηχανίες, που αφαιρούσαν το δυναμικό από το αλέτρι του πατέρα. Ήταν σε λειτουργία τέσσερα μεγάλα εργοστάσια: το εργοστάσιο σαπυνοποιίας (Χαριλάου 1857), τσιμέντων (Τιτάν 1902), και οινοπνευματοποιίας (Βότρυς 1906, Κρόνος 1857), καθώς και ορισμένα μικρότερα, ρητίνης και κεραμοποιίας. Επιπλέον, η θαλάσσια μεταφορά ανέβαινε κατακόρυφα. Ξένος κόσμος κυκλοφορούσε και πολλές συναλλαγές, νέας μορφής,

παρουσιάστηκαν, που είχαν σαν αποτέλεσμα να δημιουργήσουν μια νέα μορφή ζωής και αντίληψης. Η διαρκής επικοινωνία των ξένων με τους ντόπιους και η σύναψη συμβάσεων οικονομικού επηρέασαν και τις δύο πλευρές, δημιουργώντας έναν νέο τύπο Ελευσινιώτη. Δεν είναι τυχαίο, που το 1914 λειτούργησε στην Ελευσίνα Λιμενικό Ταμείο με πολύ μεγάλη οικονομική επιφάνεια. Το τοπικιστικό παλιό πνεύμα υφίσταται τους πρώτους κλυδωνισμούς.

Παράλληλα, ο σιδηρόδρομος, ο εθνικός δρόμος και η μικρή απόσταση από την πρωτεύουσα βοηθούσαν την Ελευσίνα να μεταβάλλει την παλιά της φυσιογνωμία. Άλλωστε, το «αριστοκρατικό» εστιατόριο του Δημήτρη Σκόρδα, που άνοιξε κοντά στο σταθμό, τραβούσε το ενδιαφέρον των κατοίκων της Αθήνας. Ήταν ένας κόσμος της πρωτεύουσας, που ερχόταν στην Ελευσίνα και οπωσδήποτε επιδρούσε με την παρουσία του στη δημιουργία ενός νέου κοινωνικού κλίματος. Η Ελευσίνα ήταν το θέρετρο της Αθήνας. Ένας κόσμος πλουσίων της Αθήνας είχε κάνει γνωριμίες και είχε αναπτύξει στενές σχέσεις με το ντόπιο στοιχείο. Οι νέοι φορούσαν τα «φράγκικα» και όχι τη σκούρτα του πατέρα τους, ενώ έβλεπε τα πρώτα κομμένα κοτσίδα και τα φορέματα της μόδας στις κοπέλες. Μία νέα κοινωνία έκανε τη πρώτη της εμφάνιση. Το μόνο που την συνέδεε με το παλιό ήταν ο σεβασμός. Αυτή ήταν σε γενικές γραμμές η εικόνα της πόλης το 1922, τότε που δέχτηκε του πρόσφυγες της Μικράς Ασίας. Βρισκόταν δηλαδή σε ένα μεταβατικό στάδιο, που ενώ σεβόταν τη παράδοση, ήταν έτοιμη να δεχτεί τον νέο κόσμο, έβλεπε το κάθε νέο σαν αναγκαίο καλό.

Ταυτόχρονα, η προέλευση των ξεριζωμένων από ακμαίες οικονομικά περιοχές, οι επαγγελματικές εμπειρίες των ανδρών και σε πολλές περιπτώσεις η υψηλής ποιότητας ειδίκευση τους, υπήρξαν καθοριστικοί παράγοντες για την ομαλή ενσωμάτωση τους στην κοινωνία της Ελευσίνας. Από τους 221 άντρες που δήλωσαν τα επαγγέλματά τους, όταν το 1923 εγγράφηκαν στο μητρώο αρρένων και θηλέων προσφύγων κοινότητας, ο αριθμός των ειδικευμένων βιοτεχνών και επαγγελματιών, υπήρξε εντυπωσιακός. Επιπλοιοί, λεβητοποιοί, ξυλουργοί, ηλεκτρολόγοι, υποδηματοποιοί, οικοδόμοι, ελαιοχρωματιστές, βαρελοποιοί, υφαντουργοί, ράπτες και έμποροι. Μεταξύ των προσφύγων, υπήρξαν ακόμη δύο γιατροί, ένας φαρμακοποιός, ένας οδοντίατρος, τέσσερεις καθηγητές ή δάσκαλοι, τέσσερεις πολιτικοί μηχανικοί, δύο ναυπηγοί, 41 μηχανουργοί, που παρά την προσωρινή απομόνωση τους στον προσφυγικό συνοικισμό, μετέβαλαν βαθμιαία την κοινωνική διάρθρωση και την οικονομική ζωή της πόλης.

Για του πρόσφυγες της Ελευσίνας ο χειμώνας του 1922 δεν στάθηκε τόσο δύσκολος όσο σε άλλες περιοχές της χώρας. Λειτούργησαν συσσίτια που αντιμετώπισαν τα πρώτα οξυμένα προβλήματα. Να σημειώσουμε ιδιαίτερα τον φιλανθρωπικό σύλλογο «ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος» που ιδρύθηκε το 1919 και είχε αναλάβει μεγάλη δράση για τρόφιμα, ρουχισμό και χρηματική συμπαράσταση στους πρόσφυγες. Από το καλοκαίρι του 1923 και μετά άρχισαν σιγά-σιγά να υπολειτουργούν. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι μερικές οικογένειες άρχισαν να τακτοποιούνται ως ένα βαθμό οικονομικά. Ωστόσο, ο σύλλογος αυτός διατήρησε τα συσσίτια μέχρι να μην έχει κανείς ανάγκη. Όσο αναφορά στη στέγαση, τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης των προσφύγων, κάποιοι νοίκιασαν σπίτια, οι πιο πολλοί από αυτούς προς την παραλία, κοντά στα εργοστάσια. Πολλοί έμεναν, για αρκετό καιρό, σε μικρά δωμάτια των κατοίκων που βρίσκονταν γύρω από τις μεγάλες αυλές των σπιτιών τους. Γρήγορα

αναπτύχθηκαν στενές σχέσεις μεταξύ των δύο πλευρών που είχε ως αποτέλεσμα τη γρηγορότερη επαγγελματική τακτοποίηση των προστατευόμενων. Ο πρώιμος συμπλησιασμός αποτέλεσε τον πρώτο πυρήνα της κοινωνικής ένταξης, που οφειλόταν κατά κύριο λόγο στην αξιοπρεπή συμπεριφορά των προσφύγων, την τάξη, την νοικοκυροσύνη των γυναικών, την καθαριότητα και προπάντων την κοινωνική άνεση αυτών των ανθρώπων, που παρά την συμφορά που τους είχε βρει, αντιμετώπισαν τη νέα τους ζωή με αξιοπρέπεια, αφήνοντας να διαφαίνεται το πολιτισμικό τους υπόβαθρο. Αυτές οι κοινωνικές σχέσεις έκαναν τους ντόπιους να καταλάβουν πολύ νωρίς ότι είχαν να κάνουν με αξιόλογους ανθρώπους, άτομα που γνώριζαν περισσότερα και προπαντός ήξεραν να συμπεριφέρονται «πολιτισμένα». Ήταν μια ευτυχής συγκυρία.

Βέβαια δεν ήταν σε όλες τις περιπτώσεις έτσι. Υπήρχαν πολλές περιπτώσεις έντονης καχυποψίας και ρατσισμού από τους ντόπιους προς τους πρόσφυγες. Βρέθηκαν άνθρωποι που θεώρησαν τη δυστυχία των προσφύγων ευκαιρία για εκμετάλλευση. Πολλοί απέφευγαν τις δοσοληψίες μαζί τους, τους έλεγαν «τουρκόσπορους» και τους φέρονταν ρατσιστικά στις δουλειές και συχνά τους έδιωχναν. Κάποιοι τους έδιναν νερό από τα πηγάδια που ήταν αλμυρό, καθώς το νερό της πόλης δεν ήταν πόσιμο και το έφερναν από μακριά. Άλλοι τους έδιναν νερό με τον κουβά που έπιναν τα ζώα. Δύο Μικρασιάτες, ο Κουκούλιας και ο Γίγαντας, για το ζύμωμα, μοίραζαν νερό που κουβαλούσαν από τη θάλασσα. Όταν ζήτησαν από κάποιον να βοηθήσει τους πρόσφυγες να χτίσουν την εκκλησία τους, αυτός τους είπε: «Δεν δίνω εγώ για να κάνουν οι Τούρκοι εκκλησιά!» Τις γυναίκες, τις χαρακτήριζαν σαν πρόστυχες, τόσο που αναγκάζονταν οι νέοι να φυλάνε την είσοδο της περιοχής τους και να διαπληκτίζονται με τους ντόπιους, που με λόγια και χειρονομίες πρόσβαλαν τις Μικρασιάτισσες του συνοικισμού. Αυτά, ίσως, οφείλονται, στην αγραμματοσύνη, στην έλλειψη κοινωνικής συμπεριφοράς και καλλιέργειας της εποχής εκείνης. Από την άλλη, και οι πρόσφυγες υποτιμούσαν τους ντόπιους. Τους θεωρούσαν άξεστους, αγράμματους και απολίτιστους. Φυσικά, η αλληλεγγύη ήταν εκείνη που υπερτερούσε σε σχέση με τα άνω αναφερόμενα περιστατικά. Ποτέ δεν αποτέλεσαν κανόνα. Απόδειξη ότι δεν διατηρήθηκε, δεν δημιούργησε καταστάσεις και ξέφτισε με το καιρό. Το παρέσυρε η αρμονία των σχέσεων που μεγάλωνε μέρα με την μέρα.

Πρόεδρος της κοινότητας ήταν ο Θανασουλόπουλος. Η γυναίκα του, η κυρία Λαμπρινή, έτρεχε από σπίτι σε σπίτι, χρησιμοποιούσε τους εγγράμματους πρόσφυγες, έδινε δουλεία στις modίστρες. Φράσεις σαν τις παρακάτω ακουγόντουσαν συχνά:

«Ο Παπαδέδες, που είχε αργότερα το εξοχικό κέντρο, μας έφερνε κάθε μέρα και κάτι από το περιβόλι του».

«Η οικογένεια του Δημοσθένη Οικονόμου, κοντά στα αρχαία, μας φέρθηκε σαν να είμασταν αδέρφια».

«Ο Θανάσης Πανταζής, και η γυναίκα του, η κυρία Μαρία, μας πήραν στην αυλή τους και φρόντισαν να μην μας λείπει τίποτα».

«Η οικογένεια του Επαμεινώνδα Λάσκου, προσέφεραν πραγματική περιθαλψη σε όλους».

«Ο Δημοσθένης Μωραΐτης, στον φούρνο του, δεν μας έπαιρνε ψηστικά» (Σιδηράς, σελ. 18).

Υπάρχουν αρκετές καταγεγραμμένες περιπτώσεις στενών σχέσεων προσφύγων και ντόπιων. Ας σημειωθούν μόνο οι επαγγελματικές εργασίες στον γεωργικό τομέα που ομόρφυναν τον τόπο και αποτέλεσαν έναν από τους κυριότερους οικονομικούς παράγοντες στην περιοχή. Οι γεωργοί πρόσφυγες συνεργάστηκαν με ντόπιους γεωργούς, εφαρμόζοντας τρόπους καλλιέργειας πολύ βελτιωμένους σε σχέση με τους τοπικούς, που εξακολουθούσαν να είναι παραδοσιακοί, και το κυριότερο, γνώρισε η Ελευσίνα νέες καλλιέργειες άγνωστες μέχρι τότε (καπνού, καρότου, αγκινάρας κτλ.). Ήταν μία προσφορά που ανέβασε στη συνείδηση του ντόπιου τον νέο γεωργό. Με αυτή την αναγνώριση, εκτεινόμενη προς τα έξω, αποτελεί κοινωνική αναγνώριση, που φέρνει θετικότερα αποτελέσματα στις σχέσεις των ανθρώπων, περισσότερα από την κοινωνική ένταξη. Σημειώθηκαν τότε οι πρώτες κουμπαριές κατά την επικρατούσα τότε ελευσινιώτικη κοινωνική αντίληψη, κάτι σαν υιοθεσία, και σαν σίγουρη οικονομική, ηθική και κοινωνική αποκατάσταση. Σχετικά με όσα αναφέρθηκαν παραπάνω ο Αριστείδης Μεθενίτης γράφει σε απόσπασμα του:

«Αρχικά, φαίνονταν αδύνατη η προσαρμογή τους στη νέα εγκατάσταση, καθώς υπήρχε ανταγωνισμός με τους ντόπιους ως προς την αγορά εργασίας, την ιδιοκτησία της γης και άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες. Σύντομα όμως, το σχολείο και η γειτονιά, η εκκλησία και ο χώρος εργασίας έδιναν ευκαιρίες επικοινωνίας μεταξύ ντόπιων και προσφύγων. Τελικά, οι κάτοικοι της Ελευσίνας αποδέχτηκαν τις συνήθειες και την διαφορετικότητα των νεοφερμένων που κατέθεταν καθημερινά μία πιο αισιόδοξη αντίληψη για την ζωή» (Κουκούλογλου σσ. 52).

3.2.1 Ο «Συνοικισμός»

Το χειμώνα του 1922 η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων, με το προσφυγικό δάνειο που δόθηκε στην Ελλάδα, υπό τη παρέμβαση και έλεγχο της Κοινωνίας των Εθνών, δρομολόγησε την εγκατάσταση των προσφύγων. Για την Ελευσίνα, στις 22 Φεβρουαρίου 1924, απαλλοτριώθηκε η έκταση που βρίσκεται βορινά της Ελευσίνας, που ονομαζόταν «Κοκκινιά» ή «Λαχίδια Κοκκινιάς», για τον λόγο ότι το χρώμα της περιοχής είχε μια απόχρωση προς το κόκκινο. Μία περιοχή με γόνιμη καλλιεργούμενη έκταση, που αποτελούσε στα παλαιότερα χρόνια μέρος ενός περίφημου Ράριου πεδίου. Την άνοιξη του 1923 είχε αρχίσει εντατική οικοδόμηση κατοικιών με καταρτισμένο πολεοδομικό σχέδιο και ακολουθούσαν οι λοιπές εγκαταστάσεις, αμέσως μετά την αποπεράτωση κάθε οικοδομής. Για κάθε οικογένεια αντιστοιχούσε ένα σπίτι με δύο δωμάτια σε διαμπερές οικόπεδο. Από το 1924, που χτίστηκε ο μικρασιατικός συνοικισμός στα βόρεια της σιδηροδρομικής γραμμής, άρχισαν να παίρνουν δικά τους σπίτια σε αυτόν και το πρόβλημα της κατοικίας λύθηκε σε μεγάλο βαθμό. Μπήκαν μέσα σε αυτά, ενώ δεν είχαν ούτε πόρτες ούτε παράθυρα. Το πάτωμα σκεπάζονταν με χώμα. Έβαλαν στην αρχή κουρελούδες στα ανοίγματα και σιγά- σιγά ο καθένας εξασφάλισε κουφώματα. Τα αφοδευτήρια ήταν κοινά, σε 3-4 σημεία κατά γειτονιές. Καταστάσεις ανάγκης φυσικά. Με τον καιρό έφτιαξε ο καθένας τη δική του τουαλέτα στο σπίτι του και σιγά- σιγά νοικοκυρεύτηκαν. Γρήγορα άνθισε εκεί μια στοιχειώδης οικιακή οικονομία με μία κατσικά και λίγες κότες, ενώ σε κάποια παράθυρα έβλεπες μία γλάστρα γεράνι και βασιλικό που έφεραν όμορφες μυρωδιές στη γειτονιά. Λίγο αργότερα, τα σπίτια πήραν χρώμα από την πάστρα και τον απλωμένο ασβέστη στο πάτωμα. Έβλεπες, ακόμα, να κρέμονται από τους φεγγίτες κολλαριστά κουρτινάκια. Η ζωή πήγαινε να βρει τους ρυθμούς της. Μία προσωρινή εκκλησία, που στολίστηκε με φορητές εικόνες από την πατρίδα, λειτούργησε για να δοξάσουν τον θεό οι ξεριζωμένοι, ενώ από τα πρώτα μαγαζάκια ακούστηκε το ούτι που τραγουδούσε τραγούδια της Μικράς Ασίας.

Αρχικά, η νέα συνοικία ονομάστηκε «τα προσφυγικά». Λίγο αργότερα χρησιμοποιήθηκε ο όρος «προσφυγικός συνοικισμός» και «συνοικισμός». Οι ονομασίες αυτές παραμερίστηκαν από αυτήν που επικρατεί σήμερα: «Άνω Ελευσίνα». Παρουσιάστηκαν διαδοχικά και οι μεταβολές έγιναν σε σύντομο χρονικό διάστημα. Κανείς, βέβαια, δεν τις σκέφτηκε ούτε καθιερώθηκαν από κάποιον. Σύμφωνα με τον Βαγγέλη Λιάπη (2000, σελ. 78-79) «στις περιπτώσεις αυτές λειτουργεί ένα κοινωνικό αισθητήριο που επηρεάζεται από τον βαθμό των κοινωνικών και άλλων σχέσεων μεταξύ του ντόπιου και του νέου κοινωνικού στοιχείου. Ο χρόνος της διαδοχής αλλαγής των ονομάτων, που θεωρείται σύντομος σε περιπτώσεις κοινωνικής ένταξης μας δείχνει με αλάνθαστο τρόπο ότι πολύ σύντομα ενώθηκαν τα δύο κοινωνικά στοιχεία, αφού επικράτησε το τρίτο όνομα της περιοχής σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα. Ο όρος “Άνω Ελευσίνα” αποστρέφεται οτιδήποτε σηματοδοτούσε κάποια ιδιαίτερα γνωρίσματα. Έτσι, η Ελευσίνα είναι μία ολότητα χωρίς διακρίσεις. Γιατί, πολύ γρήγορα ένιωσαν οι ξεριζωμένοι ότι έπιασαν ρίζες στην Ελευσίνα, αλλά, το ίδιο πολύ γρήγορα έγινε, ώστε να θεωρηθεί γενέθλιος τόπος από την δεύτερη γενιά και

μετά. Αν δει κανείς το φαινόμενο της κοινωνικής ένταξης των προσφύγων της Μ. Ασίας στην Ελευσίνα ανθρωπολογικά, θα καταλήξει στο ίδιο συμπέρασμα».

Ο 8^{ος} κατά σειρά κοινοτάρχης της Ελευσίνας, Ιωάννης Θανασουλόπουλος, ήταν αυτός που βοήθησε να αλλάξει όλη η όψη και η ζωή της πόλης και ο άνθρωπος με τον οποίο άρχισε να εξανθρωπίζεται και προοδευτικά να στηρίζεται, με μεγάλη θέρμη, ο Συνοικισμός και το προσφυγικό στοιχείο. Ο Θανασουλόπουλος, από την πρώτη στιγμή της θητείας του στα κοινοτικά και της προεδρίας του, αγκάλιασε και βοήθησε τους Μικρασιάτες πρόσφυγες και μάλιστα ήταν ο πρώτος πρόεδρος, που το 1925 ενέταξε στην διαχείριση των κοινοτικών θεμάτων, τρεις από τους ξεριζωμένους της Μικράς Ασίας, στο Κοινοτικό Συμβούλιο. Τον Βασίλη Αργυρόπουλο, ράπτη, τον Θανάση Αθανασιάδη, φαρμακοποιό και τον Θανάση Γαβριηλίδη, έμπορο. Από εκείνες τις μέρες άλλαξαν κάποιοι συσχετισμοί μεταξύ της Κάτω και Άνω Ελευσίνας. Επί της προεδρίας του, στις 11 Νοεμβρίου του 1929, κατέστη δυνατό να αρχίσουν να δίνονται στους δικαιούχους των οικείων τα λεγόμενα «παραχωρητήρια», που ήταν και οριστικοί τίτλοι μεταβίβασης κυριότητας. Στις 26 Μαρτίου του 1932 εντάχτηκε στο σχέδιο πόλεως απαλλοτριωθείσα έκταση του προσφυγικού συνοικισμού που περιλάμβανε 7 οικοδομικά τετράγωνα του τοπικού ρυμοτομικού για σχολείο και πλατεία. Τον Απρίλιο του 1934, ενώ συνέχισε να προεδρεύει στη κοινότητα ο Ιωάννης Θανασουλόπουλος, άρχισε η υλοποίηση της κατασκευής του οδικού δικτύου του Προσφυγικού Συνοικισμού, σύμφωνα με το εγκεκριμένο ρυμοτομικό σχέδιο της πόλης. Για να γίνει αυτό εφικτό, το Υπουργείο Κρατικής Υγείας και Αντιλήψεως διέθεσε το ποσό 100.000 χιλιάδων δραχμών για την κατασκευή δρόμων στον προσφυγικό Συνοικισμό, υπό την επίβλεψη Τεχνικών Υπηρεσιών της κοινότητας. Από την κοινότητα ζητήθηκε να διαθέσει χαλίκι ίσης αξίας, πράγμα που έγινε και επιτέλους έπαψε να βασανίζει τον Συνοικισμό η λάσπη του χειμώνα.

Οι δρόμοι και τα στενά του προσφυγικού Συνοικισμού πήραν ονόματα περιοχών της Μικράς Ασίας, τιμητικά, ώστε οι πρόσφυγες να συνεχίσουν να θυμούνται την πατρίδα τους. Οι δρόμοι, οι πάροδοι, τα στενά, καθώς και οι ονομασίες αυτών, παραμένουν μέχρι και σήμερα ίδια. Σε αυτό το σημείο, θα αναφερθούμε στους δρόμους αυτούς, πραγματοποιώντας ένα μικρό νοητό ταξίδι στις γειτονιές του Συνοικισμού. Οδός Αττάλου: Είναι ένα μικρό δρομάκι πίσω από τον παλιό δρόμο του «Αλεξάνδρου» του Αποστολίδη, κάθετα των οδών Λαμψάκου και Περγάμου. Πήρε την ονομασία του από τον Άτταλο Β τον Φιλάδελο, ιδρυτή της Αττάλειας, πόλης της Μικράς Ασίας. Οδός Βριούλων: Ο δρόμος αρχίζει από την οδό Ελευθερίου Βενιζέλου και βόρεια της μικρής πλατείας, κοντά στον παλιό κινηματογράφο «Ελευσίς» και καταλήγει σχεδόν στην συμβολή των οδών Γορδίου και Λαμψάκου. Πήρε το όνομα του από την πόλη Βριούλα, που βρίσκεται δυτικά της Σμύρνης. Οδός Γορδίου: Είναι ο νοτιότερος δρόμος των προσφυγικών και συγκεκριμένα αυτός που διέρχεται μπροστά από το εκκλησάκι του Αγίου Χαράλαμπου. Πρόκειται για το Γόρδιο, που βρίσκεται πάνω στον Σαγγάριο ποταμό. Οδός Δαρδανελίων: ο δρόμος, που αρχίζει από την οδό Ελευθερίου Βενιζέλου και «αγκαλιάζει» την Πλατεία Μικρασιατών. Ο δρόμος έχει την ιστορία του από την ομώνυμη Τούρκικη πόλη, η οποία βρίσκεται στα παράλια της Μικράς Ασίας και συγκεκριμένα στο στενότερο σημείο του Ελλήσποντου. Οδός Εφέσου: Πρόκειται για έναν κάθετο δρόμο, μεταξύ των οδών Τραπεζούντος και Λαμψάκου. Πήρε το όνομα

του από την πόλη της Ιωνίας της Μικράς Ασίας, την Έφεσο. Οδός Ηρακλείου: Είναι ο παράλληλος δρόμος μεταξύ των οδών Δαρδανελίων και Θείρων, που αρχίζει από την οδό Ελευθερίου Βενιζέλου, διασχίζει την οδό Λαμψάκου και καταλήγει στην οδό Περγάμου. Η ονομασία του δόθηκε από την πόλη Ηράκλειο της Μικράς Ασίας, ένα μικρό χωριό 1.500 Ελλήνων κατοίκων χτισμένο σε λόφο, στο Καράμουρσάλ. Οδός Θείρων: Από τους μεγαλύτερους δρόμους του Συνοικισμού. Αρχίζει από την Ελευθερίου Βενιζέλου και τελειώνει στο κοιμητήριο της Ελευσίνας. Ο δρόμος ονομάστηκε έτσι από την πόλη θείρα που βρίσκεται κοντά στη κοιλάδα Καύστρο, στους πρόποδες της Μεσσωγίδας. Οδός Ικονίου: Η οδός Ικονίου έχει το ίδιο μήκος ακριβώς με τον παράλληλο δρόμο της Θείρων, την ίδια αφετηρία και σχεδόν την ίδια κατάληξη. Αρχίζει από την οδό Ελευθερίου Βενιζέλου και τερματίζει στη βόρεια πλευρά του κοιμητηρίου της Ελευσίνας. Πήρε την ονομασία της από την ομώνυμη έδρα του Βιλαετίου Ικονίου. Οδός Κυδωνιών: Είναι το μικρότερο δρομάκι της προσφυγικής Ελευσίνας, κάθετα στις παράλληλες οδούς Δαρδανελίων και Ηρακλείου. Πήρε την ονομασία του από την πόλη Κυδωνίες, που ανήκει στον νομό Βουλκεσερίου της διοίκησης της Προύσας και βρίσκεται απέναντι από τη Λέσβο. Οδός Λαμψάκου: Πρόκειται για τον δρόμο που βρίσκεται βόρεια του ιερού ναού Κωνσταντίνου και Ελένης, συναντιέται γωνιακά με τους οδούς Γορδίου και Βριούλων, διασχίζει κάθετα την Κωνσταντινουπόλεως, την Δαρδανελίων και την Ηρακλείου και καταλήγει στην οδό Θείρων. Η ονομασία της οδού προέρχεται από την μικρή, ομώνυμη πόλη της μικρασιατικής παραλίας του Ελλήσποντου, απέναντι από την Καλλίπολη. Οδός Μαιάνδρου: Είναι ο δρόμος που ενώνει την εκκλησία Κωνσταντίνου και Ελένης με την πλατεία Μικρασιατών και το 3^ο Δημοτικό σχολείο Ελευσίνας. Πήρε την ονομασία του από τον μεγαλύτερο, σε βάθος και σε μήκος, ποταμό της δυτικής Μικράς Ασίας, τον Μαίανδρο. Οδός Νίκαιας: Είναι ένα μικρό δρομάκι, κάθετα στις οδούς Θείρων και Ικονίου και συγκεκριμένα στη δυτική πλευρά της παιδικής χαράς, όπου στεγάζεται ο Σύλλογος Μικρασιατών Ελευσίνας. Η οδός πήρε το όνομα της από την ομώνυμη πόλη της Τουρκίας. Οδός Περγάμου: Ένας ακόμα δρόμος που οδηγεί στο Δημοτικό σχολείο των προσφυγικών. Είναι ο κάθετος των οδών Δαρδανελίων, Εφέσου και Ηρακλείου, που έχει αφετηρία το σχολείο και τερματίζει στην οδό Θείρων. Ο δρόμος πήρε την ονομασία του από την αρχαία πόλη της Μικράς Ασίας, την Πέργαμο. Οδός Ραιδεστού: Ο δρόμος βρίσκεται βόρεια του 3^{ου} Δημοτικού σχολείου, διασχίζει κάθετα τις οδούς Δαρδανελίων, Εφέσου, Αθανασίου Διάκου και τερματίζει στην οδό Θείρων. Πήρε την ονομασία του από την παλαιά πόλη Ραιδεστό. Οδός Σινασού: Είναι ο προτελευταίος δρόμος δυτικά των προσφυγικών, παράλληλος με την οδό Τραπεζούντος. Οι άκρες του ενώνουν την οδό Δαρδανελίων, βόρεια του 3^{ου} Δημοτικού Σχολείου, με την οδό Θείρων και τέμνει κάθετα την οδό Εφέσου και δύο πρώην παράδρομους, την Αθανασίου Διάκου και Αλεξάνδρου Παναγούλη. Ο δρόμος πήρε την ονομασία του από την Σινασό, πόλη της Καππαδοκίας. Τέλος, η οδός Τραπεζούντος: Είναι από τους μεγαλύτερους σε μήκος προσφυγικούς δρόμους και ο τελευταίος στη δυτική πλευρά των προσφυγικών κατοικιών. Αρχίζει από το ύψος περίπου του ναού των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης, διασχίζει το 3^ο Δημοτικό σχολείο και καταλήγει στην πρώην περιοχή των φυστικιών του Μαλέα, κοντά στην εθνική οδό Αθηνών Κορίνθου.

Η οδός πήρε το όνομα της από την ομώνυμη παραλιακή πόλη της Τουρκίας, τον Εύξεινο Πόντο.

3.2.2. Εργασία

Οι πρόσφυγες, άντρες και γυναίκες, από την πρώτη στιγμή του ερχομού τους δούλεψαν σκληρά. Η Ελευσίνα είχε εργοστάσια και ίσως για αυτό κρίθηκε και ως τόπος απορρόφησης προσφύγων. Οι πιο πολλοί από αυτούς δούλεψαν στα εργοστάσια, στις φάμπρικες. Υπήρχε το τσιμεντάδικο «Τιτάν», τα εργοστάσια οίνων και οινοπνευμάτων «Κρόνος» και «Βότρυς», το εργοστάσιο χρωμάτων «Ιρις», τα σαπουνάδικα, ελαιουργίες Κανελλοπούλου και Τσίγκου, καθώς και τα ρετσινάδικα Κανάκη, Στάμου, Νέζη και Παύλου, η Χαλυβουργική, η Χαλυβουργία, η Ελαιουργική, τα καμίνια, τα γυαλάδικα, του Σκαλιστήρη, η Πειραιϊκή Πατραϊκή, τα πλεκτήρια και στα βαρελάδικα. Εργάστηκαν, επίσης στο λιμάνι, στα χωράφια, στα καπνά, στην κτηνοτροφία, στην οικοδομή, παντού. Οι συνθήκες εργασίας ήταν πρωτόγονες. Πάρα πολλοί αρρώστησαν από φυματίωση. Πολλές γυναίκες δούλεψαν ως οικιακοί βοηθοί, μαγειρίσσες, πλύστρες, άλλες εργάτριες, ράβοντας τσουβάλια στα εργοστάσια.

«Οι πρόσφυγες ανοίχτηκαν στον κάμπο δίπλα τους οι Λεψινιώτες»¹

«Έπιασαν τις πιο βαριές δουλειές στα καμίνια και στα εργοστάσια»²

«Οι πρόσφυγες διακρίνονταν για την αξιοπρεπή συμπεριφορά, την τάξη, την νοικοκυροσύνη των γυναικών, την καθαριότητα και, προπαντός, την κοινωνική άνεση»³ (Σιδηράς, 2005, σελ.20).

Άλλοι έγιναν ελεύθεροι επαγγελματίες και άνοιξαν κουρεία, χασάπικα, φούρνους, εμπορικά καταστήματα, ποδηλατάδικο, μαγειρείο, καφενείο, το πρώτο φαρμακείο στην Ελευσίνα, στην περιοχή του Συνοικισμού. Λειτουργήσε ένα υφαντουργείο-ταπητουργείο, με το κτήριο να υπάρχει ακόμα. Ο Στέλιος Τοπογλίδης δούλεψε το πρώτο ταξί στην Ελευσίνα. Γέμισε η Ελευσίνα μαγαζιά. Η αγορά έγινε τόσο πλούσια και ανταγωνιστική που έρχονταν από τις γύρω περιοχές στην Ελευσίνα για τα ψώνια τους. Αξίζει να επισημάνουμε όμως, πως ενώ, πολλοί πρόσφυγες του Συνοικισμού, με τα χρόνια κατάφεραν και μάζεψαν κάποιες οικονομίες πότε δεν χρησιμοποίησαν τα χρήματα αυτά για να αγοράσουν έναν καλύτερο σπίτι στα παιδιά τους. Κρατούσαν τις οικονομίες τους φυλαγμένες με την ελπίδα ότι θα γυρνούσαν και πάλι στη πατρίδα τους, τη Μικρά Ασία.

Η Ελευσίνα, λόγω των εργοστασίων της είχε πάντα δουλειές στο λιμάνι. Έτσι, πολλοί Μικρασιάτες δούλευαν ως φορτοεκφορτωτές και διάφοροι επιχειρηματίες τους χρησιμοποιούσαν σύμφωνα με τα συμφέροντά τους. Αποφάσισαν, λοιπόν, να ενωθούν και να ιδρύσουν ένα εργατικό σωματείο. Για αυτό, το 1928 ίδρυσαν το «Σωματείο Εργατών Λιμένος Ελευσίνος» και οργανωμένοι πια αντιμετώπιζαν τα εφοπλιστικά γραφεία και τους βιομηχάνους. Οι ιδρυτές ήταν όλοι πρόσφυγες. Μικρασιάτες και Συμιακοί. Οι βιομήχανοι αντέδρασαν και προσπάθησαν να διαλύσουν την προσωρινή διοίκηση. Τότε, μία επιτροπή πήγε στον Ελευθέριο Βενιζέλο και με την επέμβαση του ισχυροποιήθηκε η ύπαρξη του σωματείου. Το σωματείο αυτό γιορτάζει από τότε την ημέρα των Ταξιαρχών, στις 8 Νοεμβρίου, και το πανηγύρι γίνεται στην εκκλησία των

¹ Από ποίημα του Ορέστη Λάσκου.

² Αριστείδης Μεθενίτης «Το χρονικό της Λεψίνας».

³ Βαγγέλης Λιάπης «Η Ελευσίνα στα νεότερα χρόνια».

Αγίων Αποστόλων του Συνοικισμού, όπου έχουν το δικό τους προσκυνητάρι με την εικόνα του Ταξιάρχη Αρχαγγέλου Μιχαήλ και είναι γραμμένα πάνω σε αυτό τα ονόματα των ιδρυτών.

3.2.3 Το τρίτο Δημοτικό Σχολείο

Η λειτουργία του τρίτου Δημοτικού σχολείου έπαιξε μεγάλο ρόλο στη βελτίωση των σχέσεων και των συσχετισμών των Μικρασιατών προσφύγων με τους ντόπιους. Το σχολείο έκανε την μεγάλη και ουσιαστική αλλαγή, καθώς τα παιδιά των ντόπιων και των προσφύγων έγιναν φίλοι, αγνοώντας τις προκαταλήψεις των γονέων τους. Το αίτημα για την κατασκευή ενός σχολείου στο Συνοικισμό τέθηκε για πρώτη φορά το 1925 από τον Κοινοτάρχη Παναγή Παππά, που απευθύνθηκε στην Επιτροπή Αποκατάστασης Αστών Προσφύγων, για προσωρινή παραχώρηση αιθουσών στο σχολείο του Συνοικισμού. Η γειτονική πόλη, Μάνδρα, με μικρότερο πληθυσμό από την Ελευσίνα, διέθετε ένα μεγάλο σχολείο το οποίο φιλοξενούσε, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, πολλά παιδιά από την Ελευσίνα, αφού το σχολείο Συγγρού στην Ελευσίνα, δεν επαρκούσε για να καλύψει τις ανάγκες της κοινότητας. Από τα τέλη του 1923 και καθώς αυξάνονταν τα κύματα των Μικρασιατών προσφύγων στην Ελευσίνα, λόγω της συνεχιζόμενης ανταλλαγής πληθυσμών Ελλάδας- Τουρκίας, που ολοκληρώθηκε το 1924, μαζί με το αίτημα για την ανέγερση κατοικιών για τους πρόσφυγες, ενεργοποιήθηκε ταυτόχρονα και ο σχεδιασμός της κοινότητας για την θεμελίωση και κατασκευή του πρώτου σχολείου της Άνω Ελευσίνας. Στις 12 Μαρτίου 1925 εκδόθηκε διάταγμα με το οποίο ιδρύθηκε το «Ελληνικό σχολείο» στην Ελευσίνα, το λεγόμενο «Σχολαρχείο», με 3 τάξεις ανωτέρου επιπέδου. Για να μην χαθεί η σχολική χρονιά οι Ελευσινάιοι «όργωσαν» όλη τη πόλη για να βρεθεί το κατάλληλο οίκημα. Ύστερα από πολλές εκκλήσεις στην Επιτροπή Αποκαταστάσεως Αστών Προσφύγων, κατάφεραν και παραχωρήθηκε μια σειρά από δωμάτια στο βορεινό τμήμα του Συνοικισμού, όπου διαμορφώθηκε όπως- όπως το σχολείο. Το Ελληνικό σχολείο πρωτολειτούργησε τη σχολική χρονιά 1925-1926 συστεγαζόμενο με το δημοτικό σχολείο της οδού Ικονίου, εκεί έμεινε και την επόμενη χρονιά (1926-1927) και στην συνέχεια (1927-1928) μεταφέρθηκε στο πρώτο Δημοτικό σχολείο Ελευσίνας, που μόλις είχε αποπερατωθεί.

Ήταν το τρίτο κατά σειρά εκπαιδευτήριο στην Ελευσίνα που αποφασίστηκε να υλοποιηθεί σε μία συνεδρίαση του Κοινοτικού Συμβουλίου και το έργο παραδόθηκε με διαφορά λίγων μηνών από τα άλλα δύο νέα σχολεία, αρχικά το 1^ο Δημοτικό Σχολείο της Ελευσίνας και ακολούθως το 2ο Δημοτικό Σχολείο της Ελευσίνας, που εφάπτεται με το 1^ο Δημοτικό. Ο χώρος που επιλέχτηκε για το 3^ο Δημοτικό βρισκόταν στην οδό Ικονίου 1 μεταξύ της σημερινής «παιδικής χαράς» και του παλιού ξυλουργείου του Κώστα Τοπογλίδη, ακριβώς απέναντι από τις δύο υπάρχουσες πολυκατοικίες, όπως διασχίζει κανείς το δρόμο για να βγει στην Ελευθερίου Βενιζέλου. Το σχολείο διέθετε έξι αίθουσες δημοτικού και δύο αίθουσες νηπιαγωγείου, χωρίς τουαλέτες. Υπήρχαν, όμως, πέντε κοινές τουαλέτες αγοριών και πέντε κοινές τουαλέτες κοριτσιών στην αλάνα, στην οποία έπαιζαν ποδόσφαιρο τα παιδιά, μεταξύ των οδών Θείρων, Ελευθεριών Βενιζέλου και Ικονίου.

Είναι, όμως, αλήθεια, ότι μόνο ένας εξαιρετικά μικρός αριθμός, προερχόμενος, κυρίως, από τα παράλια της Μικράς Ασίας, γνώριζε και μιλούσε σχετικά καλά την Ελληνική γλώσσα, την οποία είχε μάθει και εμπεδώσει σε διάφορα εκπαιδευτικά ιδρύματα στις πόλεις και τα χωριά, με έντονο το ελληνικό στοιχείο. Οι περισσότεροι Μικρασιάτες πρόσφυγες, μιλούσαν την μητρική τους γλώσσα, την Τουρκική.

Ορισμένοι χρησιμοποιούσαν την Καραμανλιδική στον τρόπο γραφή τους. Είχαν διδαχτεί το ελληνικό αλφάβητο και έγραφαν Τουρκικά χρησιμοποιώντας τα ελληνικά γράμματα. Έτσι, η προσαρμογή στη νέα τους πατρίδα δυσκόλευε εξαιρετικά. Πολλά παιδιά στην Άνω Ελευσίνα, και όχι μόνο προσφυγάκια, δεν ευτύχησαν να καθίσουν στα θρανία του 3^{ου} Δημοτικού σχολείου. Άλλα, λόγω προχωρημένης ηλικίας, καθώς βρίσκονταν στην εφηβεία τους και υποχρεωτικά έπρεπε να δουλέψουν και άλλα μικρότερα, κυρίως των Μικρασιατών προσφύγων, που δεν άντεχαν στην ανατροπή της ζωής τους και την προσαρμογή στη γλώσσα και τη διδασκαλία του γραπτού και του προφορικού λόγου. Δυστυχώς, η ανάγκη επιβίωσης ξεπερνούσαν την ανάγκη για τη μάθηση. Είναι ενδεικτικό ότι κάποια παιδιά αποχωρούσαν από τις πρώτες τάξεις του Δημοτικού επειδή δεν καταλάβαιναν τίποτα. Κάποια έφευγαν και επέστρεφαν, για να φύγουν πάλι οριστικά. Μαθητές 7-8 χρονών βρίσκονταν στην ίδια τάξη με παιδιά δεκατεσσάρων ως και 17 χρονών.

Ανεξάρτητα, πάντως, από τον βαθμό δυσκολιών της εποχής και το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα στην Ελλάδα αντιμετώπισε μεγάλα προβλήματα σε πρωτόγνωρες συνθήκες. Δεν ήταν προετοιμασμένο να σηκώσει όλο το βάρος στα νέα δεδομένα, τόσο στις εγκαταστάσεις, το διδακτικό προσωπικό και τα κονδύλια, όσο και στον μεγάλο πληθυσμό των μαθητών. Ειδικότερα, στην επικοινωνία μεταξύ δασκάλων και παιδιών. Στο 3^ο Δημοτικό Ελευσίνας, η Ανδρονίκη Τοπογλίδου, Η Ελευθερία Χατζηγεωργίου, ο Αγριαντώνης, ο Παρασκευόπουλος και μετέπειτα ο Σωτήρης Τσόκας, που υπήρξαν από τους πρώτους εκπαιδευτικούς, οι οποίοι υπηρέτησαν αυτό το σχολείο, έδωσαν μεγάλη μάχη. Είχαν βέβαια και αυτοί τις άσχημες στιγμές τους και πολλές φορές βρέθηκαν με κλονισμένα τα νεύρα τους. Αρκετά παιδιά πηγαίναν στο σπίτι με τα χέρια μελανιασμένα από τις βιτσιές των αυστηρών δασκάλων τους, καθώς δεν συμμορφώνονταν με τις υποδείξεις. Ειδικότερα, από τον δάσκαλο Παναγιώτη Καραδήμα, που όποιο παιδί του Συνοικισμού πέρασε από τα χέρια του έχει να θυμάται μόνο φόβο και ξύλο. Γνώριζαν πάντως ότι είχαν παιδιά του πολέμου, παιδιά τραυματισμένα ψυχικά.

Αναπόφευκτα, αρκετά παιδιά οδηγήθηκαν μακριά από τις αίθουσες. Μάθαιναν ότι μάθαιναν στις πρώτες τάξεις του Δημοτικού και έπειτα εγκατέλειπαν οριστικά τα σχολεία. Ενδεικτικό είναι το γεγονός, όπως μας παραθέτει ο Κουκούλογλου (σελ.58), ότι από τα 100 παιδιά που γράφονταν στη πρώτη τάξη του Δημοτικού, στην έκτη τάξη δεν αποφοιτούσαν ούτε τα 35. Παιδιά αναλφάβητων γονιών, φτωχά, φοβισμένα, οικογενειών με μεγάλα ψυχικά και οικονομικά προβλήματα. Παιδιά με σοβαρά συμπτώματα συναισθηματικής αστάθειας, που είχαν ανάγκη ειδικής εκπαιδευτικής μεταχείρισης, για να πετύχουν την κοινωνική, σχολική και προσωπική προσαρμογή τους, καθώς αρκετά από αυτά είχαν έμμονες σκέψεις και αδυνατούσαν να προσαρμοστούν στο νέο τρόπο ζωής τους. Απροσάρμοστα παιδιά, που γίνονταν αντιδραστικά και από την πρώτη στιγμή φοβόντουσαν το σχολείο και τους δασκάλους. Δεν παρακολουθούσαν στο μάθημα, απέφευγαν το διάβασμα στο σπίτι και φυσικά ήταν καταδικασμένα σε αποτυχία. Παιδιά που τα θέριζαν σοβαρές αρρώστιες, όπως μία φοβερή πάθηση των ματιών, τα αποκαλούμενα τραχώματα. Τα μάτια τους έπιασαν τσίμπλα και ήταν διαρκώς πρησμένα. Μάλιστα, για να μην κολλήσουν άλλα παιδιά, συνέχιζαν τα μαθήματα τους με δάσκαλο τον παπά-Σωτήρη Τσόκα, σε ένα μικρό σπίτι

απέναντι από τον αρχαιολογικό χώρο. Πολλά παιδιά πήραν από εκεί το απολυτήριο τους.

Προπολεμικά, για τέσσερα χρόνια (1936-1940) αλλά και μεταπολεμικά, τουλάχιστον για δύο δεκαετίες (1945-1965), στα φτωχόπαιδα του 3^{ου} Δημοτικού σχολείου προσφέρονταν συσσίτια. Στα προπολεμικά χρόνια, δίνονταν σοκολατούχο γάλα σε σκόνη 75 με 10 δράμια σε κατσαρόλι που είχαν μαζί τους τα παιδιά μέσα σε μία πάνινη τσάντα με τα βιβλία τους ή ελαφρύ τσάι με λίγο ψωμί, κυρίως, όμως, τους έδιναν σταφιδόψωμο σε σχήμα φρατζόλας. Το έφτιαχνε ο φούρνος του Χρήστου Καραγιάννη στην οδό Ελευθερίου Βενιζέλου. Σε μία μικρή αποθήκη, η επιστάτρια του σχολείου Χαριστώ Βιδάλη, έβραζε το γάλα ή το τσάι σε μεγάλο καζάνι με ξύλα, η οποία στη συνέχεια, υπό την επίβλεψη της Ανδρονίκης Τοπογλίδου, το μοίραζε ζεστό μαζί με μεγάλες φέτες σταφιδόψωμου στο πρώτο διάλλειμα του σχολείου. Αυτά μέχρι την κήρυξη του πολέμου Ιταλίας και Γερμανίας, σε βάρος της Ελλάδας. Η Ελλάδα αιχμαλωτίστηκε, παρέλυσε και φυσικά μπήκε λουκέτο στα σχολεία το διάστημα 1940-45. Άνοιξαν πάλι μετά την απελευθέρωση αλλά το 3^ο Δημοτικό σχολείο στην οδό Ικονίου ήταν συντρίμια από τους βομβαρδισμούς των Γερμανών, το 1941. Είχε ισοπεδωθεί εντελώς, εκτός από την αποθηκούλα της επιστάτριας, Χαριστώ Βιδάλη.

Έτσι, το 1945 δεν υπήρχε πια σχολείο στον Συνοικισμό και τα παιδιά έπρεπε να επιστρέψουν στα θρανία. Κάποια παιδιά στάθηκαν άτυχα, καθώς λόγω της κήρυξης του πολέμου, δεν πρόλαβαν να πάρουν απολυτήριο, ενώ άλλα, που είχαν την ηλικία να μαθητεύσουν στη πρώτη τάξη, άργησαν να ενταχθούν στο σύστημα κατά 5 χρόνια. Αντιλαμβάνεστε λοιπόν, πόσα από τα παιδιά ξεκίνησαν, πόσα άντεξαν να συνεχίσουν και πόσα ολοκλήρωσαν το Δημοτικό. Στις απεγνωσμένες προσπάθειες όλων των κατοίκων της Άνω Ελευσίνας και των πιέσεων που άσκησε η διευθύντρια Ανδρονίκη Τοπογλίδου, βρέθηκαν δύο χώροι για τις ανάγκες του 3^{ου} Δημοτικού σχολείου. Σε κτήριο της Βασιλικής Ρόκα νοικιάστηκε μία αίθουσα για την χρήση του νηπιαγωγείου και στον Φούρνο του Χρήστου Καραγιάννη δύο αίθουσες για τις πρώτες τάξεις του Δημοτικού. Τα παιδιά των μεγάλων τάξεων, Έ και ΣΤ', μαθητεύσαν στο παλιό ταπητουργείο Ελευσίνας, επί της οδού Ελευθερίου Βενιζέλου 94-96. Θρανία ξύλινα και φθαρμένα, μαυροπίνακες σε άθλια κατάσταση, μικροί χώροι και ανύπαρκτες τουαλέτες. Τα παιδιά αφόδευαν στα κρυφά στα περιβόλια και στα στενά εκτός των κτηρίων, ενώ οι δάσκαλοι χτυπούσαν τις πόρτες των γύρω σπιτιών για να κάνουν την ανάγκη τους.

Το συσσίτιο δεν σταμάτησε να προσφέρει στα παιδιά και τα μεταπολεμικά χρόνια με το ίδιο ωράριο, στο πρώτο διάλλειμα. Η διατροφή είχε μόνο αλλάξει. Τα παιδιά του 3^{ου} Δημοτικού, έφευγαν από τα 3 κτήρια που μαθήτευαν πλέον, έτρεχαν γρήγορα στη μικρή αποθηκούλα, που είχε μείνει όρθια στο βομβαρδισμένο σχολείο της Οδού Ικονίου, έπαιρναν γρήγορα, και με τον ίδιο τρόπο το συσσίτιο τους, μόνο που τώρα αν δεν είχαν σταφιδόψωμο, έπαιρναν κατοχικές γαλέτες, καθώς και κύβους μουρουνέλαιο με λεμόνι, ένα κομμάτι θρεψίνη με γεύση σταφίδα και αργότερα λίγο κίτρινο τυρί και μία κουταλιά βούτυρο και άλειφαν σε μία φέτα ψωμί που έφερναν από το σπίτι.

Οι αίθουσες ασφυκτιούσαν από κόσμο. Υπήρχαν τάξεις με 50 και 60 παιδιά. Οι ψείρες και οι κοριοί σάρωναν, όπως και οι παιδικές αρρώστιες. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός, ότι με την επαναλειτουργία της σχολικής δραστηριότητας στη πρώτη

μεταπολεμική περίοδο (1945-1946) και με την Ανδρονίκη Τοπογλίδου στη θέση της διευθύντριας, υπήρξαν 532 εγγραφές μαθητών και μαθητριών! Μεγάλος αριθμός, φυσικά, για τον Συνοικισμό. Τα μαθήματα παρακολουθούσαν συνολικά 500 μαθητές, 267 αγόρια και 233 κορίτσια. Από τους 62 μαθητές της ΣΤ' τάξης πήραν απολυτήριο μόνο 25 παιδιά και συγκεκριμένα 15 αγόρια και 11 κορίτσια. Μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου, τον Δεκέμβριο του 1949, ο πληθυσμός της Ελευσίνας γιγαντώνεται λόγω των μεγάλων εργοστασιακών μονάδων που προσελκύουν πολλούς εσωτερικούς οικονομικούς μετανάστες. Έτσι, αυξάνονται κατακόρυφα και οι ανάγκες του σχολείου. Τα ενοικιαζόμενα οικήματα δεν αντέχουν και δεν επαρκούν να καλύψουν τις ανάγκες και τα προβλήματα, που δικαιολογημένα προκαλούνται σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, κυρίως της πρωτοβάθμιας. Η ανέγερση ενός μεγάλου σχολείου που θα καλύπτει τις ανάγκες ενός ραγδαία αυξανόμενου αριθμού μαθητών, γίνεται πλέον επιτακτική ανάγκη.

Η πρώτη προσπάθεια για την ανέγερση του τρίτου Δημοτικού σχολείου χρονολογείται από το Μάρτιο του 1928, όταν η κοινότητα με την πείρα που είχε αποκτήσει από την κατασκευή του 1^{ου} και του 2^{ου} Δημοτικού σχολείου, ξεκίνησε με συντονισμένες ενέργειες να επιτύχει, να αποκτήσει από το Υπουργείο Πρόνοιας το οικόπεδο και ταυτόχρονα οικοδομικό Τετράγωνο, που περιβαλλόταν από τις οδούς Δαρδανελίων, Τραπεζούντος και Περγάμου, μία αρκετά ευρύχωρη έκταση, που την είχε adiáθητη το Υπουργείο Πρόνοιας και που την χρησιμοποιούσε ως γήπεδο ο ποδοσφαιρικός Όμιλος Ηρακλής. Και ενώ θα ξεκινούσαν οι προκαταρκτικές εργασίες, ώστε να προχωρήσουν στην υλοποίηση του έργου, το κράτος, τότε, νομοθετεί, ότι αναλαμβάνει ο κρατικός μηχανισμός την ανέγερση των σχολικών κτηρίων. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, η ανέγερση του σχολικού κτηρίου του Δημοτικού της Άνω Ελευσίνας να μετατεθεί σε άγνωστο μέλλον. Βλέποντας η κοινότητα αυτή την αδικαιολόγητη αναβλητικότητα, άρχισε να στέλνει συνεχή υπομνήματα και παραστάσεις στο Υπουργείο Παιδιάς, χωρίς όμως κανένα αποτέλεσμα.

Έπειτα, λίγους μήνες μετά την λήξη του εμφυλίου πολέμου, γονείς Μικρασιατών ανασκουμπώθηκαν και συγκάλεσαν συνέλευση. Στη συνέλευση αυτή συγκρότησαν την επιτροπή που θα «έτρεχε» το ζήτημα της κατασκευής σχολείου στο Συνοικισμό. Με επικεφαλής τον Δημήτρη Θεοφανάκη, Προέδρου του Συλλόγου Μικρασιατών Ελευσίνας και τους στενούς του συνεργάτες Αποστόλη Γραμματικόπουλο, Βασίλη Σκαμπά, Στέλιο Θεολόγου, Στέφανο Ταγκαδιάδη, Μιχάλη Μπογά, Χρήστο Λαζαρίδη και την αμέριστη αρωγή όλων των γονιών, άρχισαν οι προσπάθειες. Σε μία συνάντηση με τον Δήμαρχο της Ελευσίνας Γιώργο Ρήγο, ο οποίος ήταν σύμφωνος με την ανέγερση του σχολείου στο γήπεδο του Ηρακλή, ζήτησε την υπογραφή όλων το κατοίκων –να αναφέρουμε πως ακόμα οι πλειοψηφία αυτών ήταν Μικρασιάτες- κυρίως εκείνων που κατοικούσαν δίπλα στο γήπεδο. Αμέσως μετά, ο Θεοφανάκης και η ομάδα του επισκέπτονται πόρτα- πόρτα όλους τους κατοίκους. Υπέγραψαν όλοι χωρίς κανέναν να φέρει αντίρρηση. Οι κατάλογοι πήγαν στο δήμο, άλλαξε η ονομασία του χώρου, και εν συνεχεία ο Δήμαρχος με τον Σύλλογο των Μικρασιατών ξεκίνησαν τις επαφές με το Υπουργείο Παιδείας. Έχοντας κάποιες καλές άκρες και γνωριμίες με ανθρώπους «κλειδιά» στα αρμόδια υπουργεία, το έργο της κατασκευής του σχολείου στο γήπεδο

του Ηρακλή, 3.177 τετραγωνικών μέτρων εντάχθηκε τελικά στα σχέδια της κυβέρνησης των Φιλελευθέρων.

Ο ΟΣΚ (Οργανισμός Σχολικών Κτηρίων) έστειλε μηχανικούς, έκανε τα σχέδια, η διαδικασία όμως χρονοτριβούσε. Για να επισπεύσουν τα έργα, οι κάτοικοι του Συνοικισμού οργάνωσαν προσωπική εργασία. Την άνοιξη του 1952, που άρχισε η χάραξη των θεμελίων, δούλεψαν όλοι μαζί. Οι γυναίκες, εκεί, υπαίθρια, έφτιαχναν λουκουμάδες και τα κορίτσια με δίσκους γεμάτους από γλυκά και κρατώντας κανάτες με δροσερό νερό, γυρόφερναν τη περιοχή. Τελικά, το έργο ολοκληρώθηκε ημιτελές το 1953, χωρίς τουαλέτες, με 4 μεγάλες αίθουσες και ένα μικρό γραφείο δασκάλων και 4 ακόμα στα σκαριά. Μάλιστα μία από τις ανολοκλήρωτες αίθουσες, ακριβώς δίπλα από το γραφείο των δασκάλων, εκεί που βρίσκεται η προτομή του Μεγάλου Αλεξάνδρου, χρησιμοποιήθηκε για πολλά χρόνια ως τουαλέτα των δασκάλων. Η υποδομή του, όμως, ήταν σωστή για ένα μεγάλο και σύγχρονο σχολείο, όπως εξελίχθηκε το σημερινό 3^ο Δημοτικό σχολείο Ελευσίνας, με πολλές αίθουσες πάνω- κάτω και ένα μεγάλο πολυχώρο για διάφορες μαθητικές, πολιτιστικές, πνευματικές, αθλητικές και άλλες εκδηλώσεις και άριστο τεχνολογικό εξοπλισμό, τεράστια και στρωμένη με πλάκες αυλή, πολλές τουαλέτες, βρύσες, ανοιχτό γήπεδο μπάσκετ, σκιάδια, κήπο και κυλικείο.

Πάντως, το νέο σχολείο, αριστούργημα σε σχέση με τα προηγούμενα, για αρκετά χρόνια, δεν μπορούσε να εξυπηρετήσει όλα τα παιδιά, χωροταξικά αλλά και σε εκπαιδευτικό προσωπικό, λόγω έλλειψης κονδυλίων. Από την έναρξη της λειτουργίας του, και συγκεκριμένα την περίοδο 1953-54, ο αριθμός των μαθητών έφτασε περίπου στους 700 και ήταν επόμενο να παρουσιάζονται μέγιστα προβλήματα στην εκπαίδευση και στην υγιεινή. Τάξεις με 40 ως και 60 παιδιά στριμώχονταν στα παλιά μαύρα θρανία και κατοπινά στα πράσινα θρανία που μετέφεραν τα παιδιά από την Ρόκα και το ταπητουργείο. Αίθουσες χωρίς θέρμανση και εξαερισμό με τις παιδικές ασθένειες να ελλοχεύουν, ιδιαίτερα στα ευάλωτα παιδιά, όπως εκείνα που δεν τρέφονταν σωστά, λόγω φτώχειας. Όλα αυτά έγιναν ένας πρόσθετος λόγος να συνεχιστεί η παροχή συσσιτίου, προσφέροντας λίγο γάλα, ψωμί, τυρί και βούτυρο στη μικρή αποθήκη που βρίσκονταν κάτω από την κεντρική σκάλα. Την επιμέλεια του συσσιτίου την είχε η Άννα Βιδάλη, η κόρη της πρώτης επιστάτριας του σχολείου. Αποφασίστηκε λοιπόν, το σχολείο να γίνει ολοήμερο. Τρεις τάξεις το πρωί για τους μικρότερους και τρεις τάξεις το απόγευμα για τα μεγαλύτερα παιδιά, καθώς και το Σάββατο. Τα προβλήματα όμως συνεχίστηκαν.

Η μόνη λύση ήταν να χωριστεί το σχολείο σε 3^ο και 4^ο Δημοτικό και αυτό έγινε το 1959. Την επόμενη σχολική περίοδο, 1960-61, μοιράστηκαν οι μαθητές με βάση την διεύθυνση της κατοικίας τους, για την δημιουργία του νέου σχολείου. Μοιράστηκαν και τις βδομάδες λειτουργίας εναλλάξ. Πρωί το ένα απόγευμα το άλλο. Οι αίθουσες δεν καθαρίζονταν, καθώς με το που σταματούσε το 3^ο Δημοτικό χτυπούσε κουδούνι για το 4^ο και όταν αποχωρούσε το 4^ο άρχιζαν τα μαθήματα του νυχτερινού σχολείου. Και αυτό, διότι το 1954 με νομοθετικό διάταγμα «περί καταπολέμησης του αναλφαβητισμού», καθιερώθηκαν τα νυχτερινά σχολεία για παροχή βασικής μόρφωσης σε μαθητές ηλικίας 14 ως 20 ετών, που εξαιτίας της κατοχής και του εμφυλίου πολέμου δεν είχαν ολοκληρώσει την στοιχειώδη εκπαίδευση και, όπως σε όλα τα σχολεία της χώρας, έτσι και στο 3^ο Δημοτικό, μετά το πέρας των ημερήσιων

μαθημάτων ξεκινούσε η νυχτερινή διδασκαλία. Εν τέλει, 10 χρόνια αργότερα από την ανοικοδόμηση του σχολείου, ξεκίνησε η μεγάλη επέκταση του. Ρίχτηκε πλάκα και ολοκληρώθηκαν οι 4 ημιτελής αίθουσες του ισόγειου και παράλληλα χτίστηκαν ακόμα 9 αίθουσες με κεραμίδι στην οροφή, 8 για τις ανάγκες του 3^{ου} Δημοτικού σχολείου και ένα γραφείο των δασκάλων του, ενώ στο ισόγειο λειτουργούσε το 4^ο Δημοτικό σχολείο. Φτιάχτηκαν ακόμα και τουαλέτες. Μόλις, το 1989, 30 χρόνια συνύπαρξης του 3^{ου} και του 4^{ου} Δημοτικών Σχολείων, το 4^ο Δημοτικό μεταφέρεται σε άλλο κτήριο και το 3^ο Δημοτικό καταλαμβάνει πλέον όλο το χώρο του κτηρίου.

3.2.4. Πολιτισμικές δραστηριότητες

Το πλήθος των λέξεων, των ιδιωμάτων και των γλωσσικών εκφορών, τα ήθη, τα έθιμα, τα τραγούδα, η μουσική, οι συνταγές μαγειρικής, σχεδόν όλος ο γραφικός πλούτος από τα μέρη της Μικράς Ασίας, αποτελούσαν αναπόσπαστο μέρος της καθημερινής ζωής. Με το πέρασμα των χρόνων, βέβαια, η ενσωμάτωση των προσφύγων στην ελληνική κοινωνία και στα τεκταινόμενα της Ελευσίνας υπήρξε ολοκληρωτική και σήμερα είναι δύσκολο να ξεχωρίσεις τον Μικρασιάτη.

ΑΘΛΗΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

Όταν πια περάσανε οι πρώτες δυσκολίες, εξασφαλίστηκε η στέγη και βρέθηκαν δουλείες, οι νεαροί δεκαεπτάρηδες και λίγο μεγαλύτεροι, γύρω στο 1925-1926, δημιούργησαν μία ποδοσφαιρική ομάδα. Έπαιζαν για το κέφι τους με άλλες ομάδες των γύρω περιοχών, δεν είχαν καμία επίσημη αναγνώριση. Ονομασία της ομάδα τους ήταν «Μικρασιατική Ένωσις». Όταν αργότερα θέλησαν επίσημη αναγνώριση σκέφτηκαν να δώσουν στη ομάδα ένα άλλο όνομα, ηρωικό. Τότε ο ξάδελφος ενός μέλους της ομάδας με το όνομα Ηρακλής, πρότεινε να ονομαστεί η ομάδα «Ηρακλής», γιατί όλοι γνώριζαν από το σχολείο τα μυθικά κατορθώματα του. Η πρόταση έγινε δεκτή. Για γήπεδο είχαν την αλάνα, στην οδό Δαρδανελίων, όπου αργότερα χτίστηκε το μεταπολεμικό 3^ο Δημοτικό Σχολείο Ελευσίνας. Ο Ηρακλής σήμερα προπονείτε και παίζει στο Δημοτικό Στάδιο Ελευσίνας.

Στην ίδια αλάνα γηπέδου του Ηρακλή, το 1948, ένας μεγαλύτερος από τους άλλους, ο Ισαάκ Γιοσγιατζόγλου, πρότεινε τη δημιουργία μιας ακόμα ομάδας με το όνομα «Ατρόμητος». Έβαλαν λοιπόν όλοι το χαρτζιλίκι τους, αγόρασαν ποδοσφαιρικά ρούχα, παπούτσια, μπάλες και εμφανίστηκαν πια σαν μία ομάδα, χωρίς ποτέ να έχουν καμία επίσημη αναγνώριση. Έπαιζαν αγώνες με άλλες ομάδες της Ελευσίνας αλλά και των γύρω περιοχών. Επίσημος πρόεδρος, μετά τον πρώτο χρόνο, ήταν ο Βαγγέλης Τσαούσογλου, που έπαιζε και στην ομάδα. Η Άννα, η Χειμωνίδου ανέλαβε να τους πλένει τις εμφανίσεις. Ο Γιάννης Ιωαννίδης, τσαγκάρης, διόρθωνε τα παπούτσια τους. Όλοι προσέφεραν τις υπηρεσίες τους δωρεάν. Όταν έφερναν ομάδα από άλλο μέρος, πλήρωναν το φορτηγό που τους έφερνε από τους χαρτζιλίκι τους. Προπονητή δεν είχαν. Το 1952 στην αλάνα χτίστηκε το σχολείο. Έτσι μη έχοντας γήπεδο, ο «Ατρόμητος» διαλύθηκε, αφού κράτησε 4 χρόνια.

Στις αλάνες και τα χωράφια του Συνοικισμού της Ελευσίνας αναδείχτηκαν σπουδαίοι ποδοσφαιριστές, όπως ο Ματθαίος Περμανταλίδης, ο Γιώργος Τζικιτζέλας και ο Γιάννης Καλιτζάκης, που υπήρξαν οι μεγαλύτεροι και πλέον καταξιωμένοι, ανά την Ελλάδα, ποδοσφαιριστές, που «κάρπισαν» στα προσφυγικά αλανοχώραφα και είχαν την τύχη και την ευκαιρία να σταδιοδρομήσουν στις μεγαλύτερες ομάδες της χώρας. Ο δύο πρώτοι, ο Ματθαίος και ο Γιώργος, γειτονάκια και φίλοι, τίμησαν την φανέλα του Ολυμπιακού, ενώ ο μικρότερος της παρέας, αυτός που τους ξεπέρασε όλους και συγκαταλέγεται στους μεγαλύτερους Έλληνες ποδοσφαιριστές όλων των εποχών, μένοντας λίγα μέτρα παρακάτω από τα σπίτια τους, ο Γιάννης Καλιτζάκης, αγωνίστηκε με την φανέλα του Παναθηναϊκού, της ΑΕΚ και για ένα μικρό διάστημα του Εθνικού

Αστέρα. Ο Γιάννης έκανε πολύ μεγάλη καριέρα στο ποδόσφαιρο. Στις ομάδες που αγωνίστηκε ήταν ανταγωνιστικότατο στέλεχος και σχεδόν σε όλα τα παιχνίδια άνηκε στους διακριθέντες, όπως και στην εθνική ομάδα με την οποία έπαιξε 71 φορές και συμμετείχε το 1994 στο Παγκόσμιο Κύπελλο Αμερικής. Αγωνίστηκε σε 371 παιχνίδια του πρωταθλήματος της Α εθνικής κατηγορίας, πέτυχε 17 γκολ και κέρδισε 17 πρωταθλήματα με τον Παναθηναϊκό και 6 κύπελα, 5 με τον Παναθηναϊκό και ένα με την ΑΕΚ.

ΜΟΥΣΙΚΗ ΚΑΙ ΧΟΡΟΣ

Πολλοί Μικρασιάτες έπαιζαν διάφορα όργανα και ορισμένοι από αυτούς γνώριζαν και μουσική. Όταν η ζωή βρήκε σιγά-σιγά τον ρυθμό της, μαζεύονταν σε μία αυλή ή σε μία αυλόπορτα έπαιζαν και τραγουδούσαν. Τα βράδια, με τα όργανα στα χέρια, τριγυρνούσαν στους δρόμους του Συνοικισμού και έκαναν καντάδες. Έπαιζαν βιολί, κιθάρα, σαντούρι, λαούτο, κολαρίδι, ούτι, νταούλι, ζουρνά, ντέφι, κανονάκι, κλαρίνο, μαντολίνο και μάντολα. Τραγουδούσαν για την ξενιτιά, για την αγάπη, για την πατρίδα, τραγούδια με γρήγορο ρυθμό και χόρευαν καρσιλαμάδες, μπάλους, ζεϊμπεκικά, πηδηχτούς και χασάπικα. Χόρευαν πόλκα, τον απτάλικο χορό, συρτό με κουτάλια ταψί και μαχαίρια. Σκέφτηκαν έτσι να δημιουργήσουν κάτι πιο οργανωμένο. Ένας από αυτούς γνώριζε τον Σταυρίδη, έναν συμπατριώτη τους, που ήταν αρχιμουσικός. Του είπαν, λοιπόν, τα σχέδια τους και δέχτηκε να τους δείξει μερικά πράγματα. Σε λίγο καιρό, γύρω στο 1929, η μαντολινάτα ετοιμάστηκε. Έπαιζαν για το κέφι τους και οι γείτονες και φίλοι κάθονταν κοντά για να τους ακούσουν. Έπαιζαν μαντολίνα, μαντόλες και κιθάρες.

Η μουσική τραβούσε τους νέους και έτσι ήταν πολλοί που θέλησαν να μάθουν. Τότε σκέφτηκαν ότι μπορούσαν να δημιουργήσουν και φιλαρμονική. Ο Γεώργιος Σιδηράς έπαιζε στη «μπάντα» των Θείων (όταν ήρθε το 1922 ήταν 13 χρονών) και γνώριζε από μουσική. Ένας άλλος, ο Κώστας Μελεμένης, στρατιώτης στο Μεγάλο Πεύκο, γνωρίστηκε με τον αρχιμουσικό της μονάδας, Φωτάκη τον έλεγαν. Του το είπαν και εκείνος, βλέποντας τον ενθουσιασμό τους, δέχτηκε να βοηθήσει. Έτσι, το 1932 ίδρυσαν τη φιλαρμονική «Ορφεύς». Έγραφαν συνδρομητές, ανέβαζαν θεατρικά έργα, όπως η «Γκόλφω», που έπαιζαν οι ίδιοι, και σιγά-σιγά αγόρασαν όργανα από την Ιταλία. Φιλοξενήθηκαν στην αρχή στην οδό Ικονίου και αργότερα νοίκιασαν στην οδό Ελευθερίου Βενιζέλου. Ο Δήμος δεν είχε φιλαρμονική για αυτό τους χρησιμοποιούσε σε κάθε εθνική ή θρησκευτική εκδήλωση. Το 1937 ο Δήμος τους προσέφερε και στέγη στην Κάτω Ελευσίνα. Διατηρήθηκε ο σύλλογος ως Ορφεύς μέχρι και το 1975, όταν την φιλαρμονική την ανέλαβε ο Δήμος και είναι μέχρι και σήμερα η φιλαρμονική του Δήμου Ελευσίνας.

ΘΕΑΤΡΟ ΚΑΙ ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ

Όπως, ήδη αναφέραμε ανέπτυξαν και θεατρικές δραστηριότητες. Ο Βασίλης Σκαμπάς, ο Σταύρος θεολόγου, ο Κώστας Μελεμένης και άλλοι ανέβασαν την «Γκόλφω» στο καφενείο του Θεοφανάκη. Έφεραν κουκλοθέατρο, Καραγκιόζη και τον

κουταλιανό. Τις αποκριές παρουσίασαν τον «τούρκικο γάμο» με πρωταγωνίστρια την κυρία Μαριάνθη του Μαυρίδη. Οι δραστηριότητες αυτές γίνονταν μέσα από το «Σύνδεσμο Αστών Προσφύγων Ελευσίνος», που ίδρυσαν από τα πρώτα προσφυγικά χρόνια, όπου διαλύθηκε στην κατοχή και επανιδρύθηκε το 1950 από τον Δημοσθένη Θεοφανάκη. Ο Σύνδεσμος αυτός υπάρχει μέχρι σήμερα. Να αναφέρουμε επίσης την Ένωση Φυσιολατρών Ελευσίνος, που το 1952 έφερε και παρουσίασε στον αρχαιολογικό χώρο της Ελευσίνας την «Αρπαγή της Περσεφόνης». Αξίζει να σημειώσουμε ιδιαίτερα τη δράση της δασκάλας Ανδρονίκης Τοπογλίδου, που στα πρώτα χρόνια της προσφυγιάς, χωρίς να πληρώνεται από το κράτος, μάζευε τα παιδιά και τους μάθαινε γράμματα, έκανε γιορτές και παρουσίαζε έργα, όπως το «Θούριο» του Ρήγα ή του «Απαγχονισμό του Πατριαρχείου». Τέλος, το 1925, ο Μικρασιάτης Νίκος Τατάκης άνοιξε τον πρώτο κινηματογράφο στην Ελευσίνα, «Παλλάς», το κτήριο του οποίου υπήρχε μέχρι και το 1995. Μία μαρτυρία από τις αυτοσχέδιες παραστάσεις του Καραγκιόζη που έστηναν τα παιδιά του Συνοικισμού:

«Με το κερύ και το λευκό σεντόνι και τις τεράστιες σκιές μας να σκεπάζουν τους σπουδαίους χάρτινους πρωταγωνιστές. Λέγαμε τα...καραγκιοζιλίκια μας. Ότι κατέβαζε η κούτρα στη στιγμή. Έπαιρνε φωτιά και ο μπερντές. Καίγονταν και οι φιγούρες, γιατί δεν ξέραμε πώς να κρατάμε τα κεριά, τελείωνε άδοξα η παράσταση. Φωνές, βαβούρα, χαμός, “πίσω τα λεφτά μας καραγκιόζηδες”, τα επιστρέφαμε, ησυχάζαμε, το άλλο βράδυ το ίδιο βιολί. Πλάκα είχε...» (Λιάπης, 2000, σελ. 93).

ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΤΗΤΑ

Το ήθος των Μικρασιατών ήταν βαθιά θρησκευτικό. Ήταν ορθόδοξοι χριστιανοί με μεγάλη συμμετοχή στην εκκλησιαστική, λατρευτική και μυστηριακή- θρησκευτική λατρεία. Σε κάθε σπίτι υπήρχε το εικονοστάσι με το καντήλι αναμμένο μπροστά. Με την αρχή της ημέρας, αφού νίβονταν, προσεύχονταν μπροστά σε εικόνες. Πριν το φαγητό έκαναν την προσευχή τους και το σταυρό τους για ευλογία και στο τέλος το έκαναν πάλι για ευχαριστία. Στις μεγάλες γιορτές, όσοι το γνώριζαν, έψελναν το τροπάρι της ημέρας. Βγαίνοντας από τα σπίτια τους έκαναν 3 φορές το σταυρό τους. Το ίδιο έκαναν όταν περνούσαν μπροστά από εκκλησία. Καθέναν που έφευγε από το σπίτι, η μάνα ή η γιαγιά τον σταύρωνε. Πέφτοντας για ύπνο σταύρωναν επίσης τα παιδεία, καθώς και το προσκεφάλι τους. Όταν αποκτούσαν κάτι καινούριο περνούσαν από την εκκλησία να το ευλογήσουν. Στα σπίτια τηρούσαν πάντα τις νηστείες: Τετάρτη και Παρασκευή, του Αγίου Γιάννη, του Σταυρού, τις Σαρακοστές των Χριστουγέννων και του Πάσχα και της παναγίας. Μετά τις Σαρακοστές κοινωνούσαν, οι επίτοκες πριν γεννήσουν, οι μελλονύμφοι, τα αγόρια πριν στρατευτούν ή φύγουν για μεγάλο ταξίδι. Στο πανήγυρι των Αγίων Αποστόλων, την παραμονή της γιορτής ή σε περίπτωση ανομβρίας ή επιδημίας, γινόταν η λιτάνευση της εικόνας των Αγίων Αποστόλων, όπου προπορεύονταν τα παιδιά με τις λαμπάδες, τον Σταυρό, τα εξαπτέρυγα και τα λάβαρα. Ακολουθούσε η εικόνα των Αγίων, οι ιερείς με τους ψάλτες και τέλος το πλήθος. Στα κεντρικά σταυροδρόμια και μπροστά στο σχολείο η πομπή σταματούσε και γινόταν δέηση, ανάλογα με το σκοπό της λιτανείας.

Όποιος επέστρεφε προσκυνητής από τους Αγίους Τόπους⁴ και λουσμένος στον Ιορδάνη ποταμό, έπαιρνε την επωνυμία «Χατζής» ή «Χατζήδαινα», ανάλογα με το φύλο. Γύριζε, έλεγαν, από το «Χατζηλίκι». Τότε, στο σημείο που η σιδηροδρομική γραμμή συναντάει την Ελευθερίου Βενιζέλου, γινόταν η υποδοχή του. Οι ιερής με τα εξαπτέρυγα, τις λαμπάδες και τα λάβαρα, με κωδωνοκρουσίες και με το πλήθος να κρατά κεριά περίμενε στις γραμμές αυτόν που επέστρεφε από το «Χατζηλίκι» και έφερνε το Άγιο Φως. Όταν έφτανε, αυτός ασπαζόταν το χέρι του παπά, του έδινε το φαναράκι με το Άγιο Φως και η πομπή επέστρεφε στον ναό με ψαλμωδίες δοξολογικές και κωδωνοκρουσίες, όπου άναβαν με το Άγιο Φως το καντήλι πίσω από την Αγία Τράπεζα.

Η Εκκλησία των Αγίων Αποστόλων

Όταν άρχισε το 1924 το χτίσιμο του προσφυγικού Συνοικισμού ζήτησαν να χτιστεί πρώτα η εκκλησία. Όταν είδαν στα σχέδια το σημείο που θα χτιζόταν η εκκλησία και το προαύλιο της, τότε μόνο ησύχασαν. Όταν τελείωσαν όλα τα οικοδομήματα, η εκκλησία του Συνοικισμού ξεχώριζε. Ήταν 18 μέτρα στο μήκος της και 10 μέτρα στο πλάτος της, βασιλικού ρυθμού και μονόκλιτη. Η καμπάνα ήταν κρεμασμένη στη δυτική πόρτα και δίπλα ήταν ένα δωματάκι που χρησίμευε για γραφείο και αποθηκούλα. Ήταν πλινθόκτιστη και σκεπασμένη με κεραμίδια. Μια στρογγυλή ζωγραφιά, με διάμετρο ενάμιση μέτρο, έδειχνε τον Ιησού στη μέση της οροφής. Το τέμπλο ήταν βαμμένο με μαρμάρινους κυματισμούς και αποχρώσεις, ώστε να μοιάζει σαν μαρμάρινο. Η πύλη έκλεινε με έναν ολόσωμο Μεγάλο Αρχιερέα και πάνω υπήρχε ένα πελώριο μάτι που έγραφε «έστι δίκης οφθαλμός ος τα πανθ'ορά». Δεξιά και αριστερά στο μάτι υπήρχαν ομοιόμορφες μικρές εικόνες και όλοι οι τοίχοι ήταν γεμάτοι με μικρές και μεγάλες εικόνες, όλες φορητές. Τις εικόνες αυτές τις είχαν μεταφέρει μαζί τους οι ξεριζωμένοι στο μεγάλο ταξίδι της προσφυγιάς. Αγιογράφιση στον ναό αυτόν δεν έγινε ποτέ. Αρχικά, το κτήριο των Αγίων Αποστόλων δεν ήταν προορισμένο να γίνει εκκλησία. Όταν αυτό συνέβη, υπαγόταν στην Μητρόπολη της Ελευσίνας, τον Άγιο Γεώργιο, χωρίς από την αρχή να αποτελεί ανεξάρτητη ενορία και έτσι παρέμεινε για κάμποσα χρόνια. Μόλις το 1930, με πρωτοβουλία των κατοίκων της Άνω Ελευσίνας, που υπέβαλλαν αίτηση, τον Νοέμβριο του 1929, στην Αρχιεπισκοπή, ανακηρύχθηκε ανεξάρτητη ενορία. Σας παραθέτω εδώ μερικά λόγια, που γράφτηκαν από έναν Μικρασιάτη, που διατηρεί μνήμες από την εκκλησία, πριν αυτή αντικατασταθεί με μία νεότερη:

«Σε αυτό το εκκλησάκι περάσαμε συγκινήσεις ανείπωτες, μέσα σ' αυτό οι γέροντες Μικρασιάτες (και ποιος ξεχνάει τον μπάριπα Κοσμά, τον μπακάλη, ή τον Μπακαλάκη, τον αγελαδοτρόφο, ή τον κυρ Γιώργο το Μαρασόγλου το Συνασίτη), αν άκουγαν τίποτα λάθος, το διόρθωναν φωναχτά από τη θέση τους, γιατί τα ήξερα όλα απ' έξω. Θυμάμαι, τα Ψυχασάββατα, περιμέναμε όλα τα πιτσιρίκια να μοιράσουν τα κόλλυβα, και σκοτωνόμασταν ποιος να πάρει τα πιο πολλά. Ήταν βέβαια και χρόνια φτώχιας και πείνας. Και την Μεγάλη Παρασκευή είμασταν αραδιασμένοι στη σειρά για να χτυπήσουμε την καμπάνα μας, νεκρικά, σύμφωνα πάντα με τις υποδείξεις των επιτρόπων μας, που ήταν διαλεγμένοι για την τιμιότητα τους και

τη βαθιά πίστη τους στον θεό. Ήταν λοιπόν φτωχικό το εκκλησάκι μας, αλλά ζεστό και μας έδενε όλους, και μεταξύ μας και με το θεό. Σήμερα, βέβαια, εκκλησιαζόμαστε στην ωραία και μεγάλη εκκλησία μας, πάντα προς τιμήν των Αγίων Αποστόλων. Αλλά όσοι ζήσαμε και στην παλιά μας εκκλησία, κρατάμε ζωντανές τις αναμνήσεις μας, για τις συγκινήσεις και τις στιγμές προσευχής, κατάνυξης, αλλά και εορταστικές, που ζήσαμε μέσα στην ιερή θαλπωρή της.» (Σιδηράς 2005, σελ. 60)

ΜΑΓΕΙΡΙΚΗ ΚΑΙ ΖΑΧΑΡΟΠΛΑΣΤΙΚΗ

Οι γυναίκες του Συνοικισμού είχαν μεγάλο μεράκι για την τέχνη του Μαγειρέματος και τη νοστιμιά του φαγητού. Έφεραν στην φτώχη, γευστικά, Ελευσίνα μυρωδιές και γεύσεις της Μικράς Ασίας, που πλέον πολλές από αυτές έχουν καθιερωθεί στο καθημερινό τραπέζι των σπιτιών του Συνοικισμού. Μαγείρευαν ατζέμ πλάφια, πίτες, πλιγούρια, σουτζουκάκια, σάλτσες, πλάφια, καπαμάδες, κεφτεδάκια, τζατζίκια, ντολμαδάκια γιαλαντζί, λαχανοντολμάδες, πειρνίλι, γιουβέτσια, τουρσιά, τραχανάδες, φιδέδες, πηχτή, παστουρμάδες, τουρλού- τουρλού, κατιμεράκια, γιαπράκια και γιουβαράκια. Στα πανηγύρια παρασκεύαζαν κεσκέκι, δηλαδή στάρι με κρέας και ξίγκι χτυπημένα στο γουδί, και ετοίμαζαν τις καμπανιές, τα κουμάντα και τα κολατσιά. Το Πάσχα έκαναν το αρνί γεμιστό αλλά και μικρές σούβλες. Οι Καππαδόκισσες έφτιαχναν το μαντί, ένα παρασκεύασμα από ζυμαρικά, σαν χυλοπίτες και όταν έβραζε το ανακάτευαν με γιαούρτι, σκόρδο και κιμά και το σκέπαζαν με μεγάλη δόση τσιγαριστού βουτύρου. Έφτιαχναν ακόμα σις- κεμπάπ, δηλαδή φέτες από κρέας, ψημένες πρώτα στα κάρβουνα και μετά σε χωματένια δοχεία (τα τσομπλέκια) που τα παράχωναν στο ταντούρι (χόβολη).

Μεγάλη παράδοση είχαν οι γυναίκες του Συνοικισμού και στα γλυκά. Έφτιαχνα ρετσέλια και γλυκά του κουταλιού από μελιτζανάκι, ντομάτα, σταφύλι, καρπούζι, σύκο, τριαντάφυλλο, κυδώνι, κεράσι και βύσσινο γλυκό. Έφτιαχναν επίσης κυδωνόπαστες, τσάγαλο γλυκό, κανταΐφια, μπακλαβάδες, χαλβάδες, ρυζόγαλο, λουκουμάδες, πολίτικο χαλβά, μουσταλευριές, κουραμπιέδες, σαραγλί, φοινίκια τα Χριστούγεννα, δηλαδή μελομακάρονα, χοσάφι, δηλαδή κομπόστα με σταφίδες, μαστίχα και σταρόζουμο. Από ζεστά ροφήματα έφτιαχναν τσάι, δεντρολίβανο με πορτοκαλόφλουδα, φασκόμηλο, χαμομήλι, μέντα, καφέδες και σαλέπι. Τα συνόδευαν από βουτήματα από παξιμάδια, εφτάζυμα, σμυρναίικα, μουστοκούλουρα, κουλούρια, σιμίτια και αετουδάκια, για να φιλεύουν τους επισκέπτες. Έκαναν ακόμα τον άσιτε, που ήταν γλύκισμα από σιμιγδάλι τσιγαρισμένο με βούτυρο και βουτηγμένο στο πετιμέζι (δηλαδή βρασμένος μούστος που αντικαθιστούσε τη ζάχαρη).

ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΩΝ ΕΛΕΥΣΙΝΑΣ

Το σωματείο, που είχε την ονομασία «Σύλλογος Αμύνης Δικαιωμάτων Αστών Προσφύγων Ελευσίνας» ιδρύθηκε στις 16 Αυγούστου του 1932 και πήρε έγκριση από το Πρωτοδικείο Αθηνών στις 23 Μαρτίου του 1933. Όπως γίνεται φανερό και από την επωνυμία του σωματείου, στόχος του ήταν μέχρι και το 1965 να πάρουν τα παραχωρητήρια των σπιτιών των προσφύγων στον Συνοικισμό της Άνω Ελευσίνας.

Στην συνέχεια, στα διοικητικά συμβούλια που ακολούθησαν, ασχολήθηκαν περισσότερο με προβλήματα του Μικρασιατικού Συναϊκισμού, όπως ήταν το κτίσιμο του 3^{ου} Δημοτικού Σχολείου Ελευσίνας, η επέκταση της αστικής συγκοινωνίας στην Άνω Ελευσίνα, η άδεια σε φαρμακείο στην Άνω Ελευσίνα και γενικότερα στη συμβολή των Μικρασιατών στη κοινωνική, πολιτισμική και οικονομική ζωή της Ελευσίνας. Σήμερα, που δεν υπάρχουν πια λόγοι προάσπισης των δικαιωμάτων των προσφύγων αλλά συνεχίζει τη λειτουργία του, για λόγους ιστορικής μνήμης, μετονομάστηκε σε «Σύλλογο Μικρασιατών Ελευσίνας». Για να μπορέσει να επιτύχει τους σκοπούς του, διοργανώνει εκδηλώσεις επιμορφωτικού και ψυχαγωγικού περιεχομένου. Εκδίδει κάθε χρόνο ημερολόγιο και έχει εκδώσει και μερικά βιβλία, εκ των οποίων κάποια χρησιμοποιήθηκαν για τους σκοπούς της εργασίας αυτής. Έχει δημιουργήσει βιβλιοθήκη με βιβλία, το περιεχόμενο των οποίων είναι σχετικό με την ιστορία της Μικράς Ασίας και συνεχίζει τον εμπλουτισμό της. Διαθέτει χορωδία αποτελούμενη από 40 μέλη, που συνοδεύεται από μουσικά όργανα. Επίσης, διαθέτει γυναικεία ομάδα παραδοσιακών χωρών και παιδικά τμήματα. Κάθε Σεπτέμβριο διοργανώνει εκδηλώσεις μνήμης για τον Άγιο Χρυσόστομο Σμύρνης και για όσους έχασαν τη ζωή τους στη Μικρασιατική καταστροφή. Συμμετέχει, επίσης, και σε όλες τις εκδηλώσεις του Δήμου Ελευσίνας και των υπολοίπων εθιμοτυπικών συλλόγων της πόλης. Ο σύλλογος αριθμεί περίπου 1200 μέλη.

Από το 1980 άρχισαν οι προσπάθειες για την απόκτηση στέγης του Συνδέσμου, που μόλις το 2001 έγινε πραγματικότητα. Βρίσκεται στο χώρο του προπολεμικού 3^{ου} Δημοτικού, δηλαδή στη πλατεία Ελευθερίου Βενιζέλου και Ικονίου, δίπλα στη «παιδική χαρά». Την ημέρα των εγκαινίων ο (τότε) γραμματέας του Συνδέσμου, Γρηγόριος Σιδηράς, είπε μεταξύ άλλων:

«Η ημέρα η σημερινή (11 Νοεμβρίου 2001) είναι για όλους εμάς ημέρα μεγάλης συγκίνησης, ημέρα μεγάλης χαράς. Επιτέλους αποκτήσαμε δική μας στέγη. Ένα όνειρο έγινε πραγματικότητα, ένα δίκαιο έτοιμα βρήκε ανταπόκριση, ένας ευσεβής πόθος ικανοποιήθηκε. Από την εποχή που ιδρύθηκε ο Σύνδεσμος μας, στο θέμα της Στέγης βρισκόμαστε πάντα σε προσφυγική περιπέτεια. Τρέχαμε στα ενοίκια. Νοικιάζαμε πάντα ένα πολύ μικρό γραφείο, ίσα-ίσα να χωράει ένα μικρό τραπέζι και 6-8 καρέκλες, γιατί δεν μπορούσαμε να τα βγάλουμε πέρα οικονομικά. Και κάθε τόσο αλλάζαμε στέγη, μία γιατί ζητούσαν αύξηση στο ενοίκιο και δεν είχαμε τόσα λεφτά, μία γιατί το ήθελαν για άλλη χρήση, μία γιατί το γκρέμισαν και τελευταία γιατί το γκρέμισε ο σεισμός του '99.

»Θέλαμε και πάντα θέλουμε να διατηρήσουμε αυτόν το Σύλλογο γιατί έτσι ερχόμαστε πιο κοντά μεταξύ μας και θυμόμαστε, κυρίως αυτό, κρατάμε στη μνήμη μας όλους εκείνους που έζησαν στις όμορφες πατρίδες μας και που προλάβαμε λίγο να τους γνωρίσουμε. Θυμόμαστε τους παππούδες και τις γιαγιάδες, που γεμάτοι νοσταλγία μας λέγανε, μας λέγανε και δεν τελειώνανε για τα καλά της Μικράς Ασίας μας. Θυμόμαστε τα όμορφα τραγούδια τους, τη νοικοκυροσύνη τους, τις άγιες συνήθειες τους, Φέρνουμε στη μνήμη ακόμα τους γονείς μας, που ήρθαν παιδιά εδώ ή νέοι, και τίμια και προκομμένα ζανά έφτιαζαν τη ζωή και προχώρησαν μπροστά. Και μεταξύ μας, όπως καθόμαστε μετράμε αυτούς τους αγώνες που άρχισαν το 1922 και μόλις τη δεκαετία του 60' λιγόστεψαν πια και αναπνεύσαμε. Πέρασαμε φτώχεια με το τσουβάλι. Πολύ στέρηση αλλά δεν απελπιστήκαμε ούτε διαλέξαμε τον εύκολο δρόμο της ατιμίας. Και παλέψαμε και ακόμα παλεύουμε. Και ο ένας έπαιρνε και παίρνει κουράγιο από τον άλλο. Και αυτός ο Σύνδεσμος είχε πάντα ανάγκη από ένα γραφείο και αυτό το γραφείο επιτέλους ήρθε. Όμορφο στη κατασκευή του μέσα σε ένα φυσικό περιβάλλον και σε ιστορική, για μας, θέση. Εδώ, προπολεμικά, ήταν το σχολείο μας, το 3ο Δημοτικό, που μας το είχε χτίσει

το κράτος μετά από αμέτρητα τρεχάματα εκείνης της αξέχαστης, άξιας δασκάλας μας, της κυρίας Ανδρονίκης, της Ανδρονίκης Τοπογλίδου, κόρη του Γεώργιου Κανόνη. Με τους βομβαρδισμούς του 40'- 41', το σχολείο μας εκείνο γκρεμίστηκε και μετά από πολλά χρόνια ο τόπος έγινε «παιδική χαρά» και πλατεία. Τώρα θα είναι και το γραφείο μας που θα μας βγάλει πλέον από το άγχος του ενοικίου και θα συγκεντρώσουμε μέσα σε αυτό ότι μπορούμε να περισώσουμε, που να μας κρατάει ενωμένους με τις ιωνικές ρίζες μας.» (Σιδηράς, 2005, σελ. 63-64).

3.3 Ενδεικτικές προσωπικότητες Μικρασιατών

Μέσα από τα βιβλία του Γρηγόριου Σιδηρά (2005) αλλά και του Βαγγέλη Κουκούλογλου (2000) επιλέξαμε να αναφερθούμε σε κάποιες προσωπικότητες Μικρασιατών προσφύγων, που μνημονεύτηκαν από τους ίδιους τους Μικρασιάτες, καθώς λόγω της θέσης τους ή της γνώσης τους, παρά τις δυσκολίες που πέρασαν και οι ίδιοι, όντας πρόσφυγες, βοήθησαν να γίνει ο Μικρασιατικός Συνοικισμός της Ελευσίνας καλύτερος, προσφέροντας στον συνάνθρωπο τους και στην τοπική κοινωνία, γενικότερα. Είναι πιθανόν μέσα από την ερευνητική διαδικασία που θα ακολουθήσει να έρθουν στο φως άλλα πρόσωπα, διαφορετικά από αυτά που αναφέρονται εδώ ή να αναδειχτούν διαφορετικές πτυχές των ίδιων προσώπων. Σε αυτό το σημείο όμως, θα αναφερθούμε, ενδεικτικά και μόνο, σε κάποια από αυτά.

ΑΝΔΡΟΝΙΚΗ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΟΠΟΓΛΙΔΟΥ

Τον Αύγουστο του 1922 ήρθε με την οικογένεια της, χωρίς τον πατέρα της, στην Ελευσίνα, από τα Βουρλά της Μικράς Ασίας, η δασκάλα Ανδρονίκη Γεωργίου Τοπογλίδου, σε ηλικία 29 ετών. Δημοτικό πήγε στα Βουρλά, ενώ γυμνάσιο και Παιδαγωγική Ακαδημία, πήγε στη Σμύρνη. Εκεί έμενε με την αδελφή της, που μαθήτευε μοδίστρα στο σπίτι τους θείου τους. Τελείωσε δασκάλα στην Αναξαγόρειο Σχολή Σμύρνης και εργάστηκε για 10 χρόνια στα Βουρλά, διορισμένη από τη δημογεροντία και εφαρμόζοντας το πρόγραμμα του ελληνικού Υπουργείου Παιδείας.

Όταν ήρθε στην Ελευσίνα κυνηγημένη, όπως όλοι οι πρόσφυγες των ιωνικών παραλιών, δεν είχε μαζί της κανένα πιστοποιητικό με το οποίο να αναγνωρίζεται η ιδιότητα της. Έμενε σε ένα κοτέτσι γεμάτο κουτσουλίες στο εργοστάσιο του Τσίγκου, ενώ παράλληλα έψαχνε για δουλεία. Μαζί με την αδελφή της, Λαμπρινή, έραβαν τσουβάλια για το Ελαιουργείο. Εκεί τις πρόσεξε η γυναίκα του προέδρου της κοινότητας, η κυρία Θανασουλόπουλου, και με παρότρυνση της, ο κοινοτάρχης την πήρε από εκεί. Λόγω της μόρφωσης της, της έδωσαν δουλεία στο Ειρηνοδικείο, χωρίς πληρωμή, με την υπόσχεση να της βρουν σπίτι. Το Ειρηνοδικείο ήταν τότε στην οδό Παγκάλου. Αργότερα ένας φίλος της οικογένειας τους βρήκε σπίτι στη παραλία, που κρατούνταν κλειστό. Ο ιδιοκτήτης που τους το έδωσε κράτησε κλειστή την τουαλέτα, υποδεικνύοντας για χρήση την παραλία που ήταν μπροστά τους. Μόνο με την παρέμβαση του οικογενειακού φίλου τους παραχωρήθηκε η τουαλέτα.

Η φτώχεια τους ήταν απελπιστική. Έμεναν εκεί με τη μητέρα της και με τα 6 από τα 8 αδέρφια της. Ο πατέρας της δεν μπόρεσε να περάσει στην Ελλάδα. Έμεινε στη Μικρά Ασία και δεν έμαθαν ποτέ ξανά νέα του. Η μάνα της προσπαθούσε να φέρει βόλτα το σπίτι. Έτσι, η Ανδρονίκη, ως η μεγαλύτερη από τα αδέρφια της, που έμεναν στο σπίτι (δύο από τα αγόρια έμεναν στην Αθήνα) ανέλαβε καθήκοντα προστάτη της οικογένειας. Τελικά βρήκε δουλεία στο Αμαλίοιο Ορφανοτροφείο στην Αθήνα, όπου, επειδή δεν είχε ακόμα χαρτιά, την προσέλαβαν ως συνοδό. Στο ορφανοτροφείο υπήρχαν πολλά προσφυγόπουλα και έβλεπε με λύπη ότι τα περιθωριοποιούσαν. Τα μεγαλύτερα, τους έκλεβαν ακόμα και το φαγητό τους, και τους έλεγαν τουρκόσπορους. Εκείνη προσπάθησε να τα προστατεύσει. Με τη βοήθεια και μιας ακόμα συνοδού

μοίραζαν τις φέτες του ψωμιού και πορτοκαλιού τους σε αυτά τα παιδιά. Δεν άντεξε, όμως, αυτή την άνιση μεταχείριση και παραιτήθηκε.

Στην Ελευσίνα πήγε πόρτα-πόρτα και μάζευε τα προσφυγόπουλα, που δεν τα είχαν βάλει να εργαστούν και τους έκανε μαθήματα. Δεν ζήτησε ποτέ χρήματα. Κάποιοι της έδιναν κάτι, κυρίως σε είδος, αλλά οι πιο φτωχοί τίποτα. Έπειτα προσπάθησε να βρει τρόπο να αναγνωριστεί η διδασκαλική της ιδιότητα. Για καλή της τύχη βρήκε δύο καθηγητές από τη Μικρά Ασία που την γνώριζαν, την πήγαν στο Υπουργείο Παιδείας και ορκίστηκαν ότι ήταν δική τους και μάλιστα άριστη μαθήτρια και δασκάλα. Έτσι, της παραχωρήθηκε τίτλος με τον οποίο μπορούσε να διοριστεί. Στην Ελευσίνα, υπήρχε διορισμένος ένα δάσκαλος, που είχε γνωστούς στο Υπουργείο και εμπόδισε τον διορισμό της δασκάλας γιατί είχε σκοπό να φέρει τον αδελφό του στην Ελευσίνα, επίσης δάσκαλο. Μέσα στο Υπουργείο την πρόσεξε κάποιος που την είχε δει στην Ελευσίνα, την πλησίασε και της μίλησε. Εκείνη του είπε το πρόβλημα της και αυτός φρόντισε για τον διορισμό της.

Ήταν το 1925, όταν διορίστηκε δασκάλα στην Ελευσίνα, στο 3^ο Δημοτικό σχολείο, το οποίο με τις ενέργειες της εξελίχτηκε γοργά. Δηλαδή, ένα ολόκληρο οικοδομικό τετράγωνο, δίπλα στο σπίτι της, που πρότερα έμενα ο θεός της, έπεισε με τον λόγο της τους εργολάβους να το ενώσουν ανά δύο δωμάτιο, ώστε να δημιουργηθούν 6 αίθουσες. Κάθε μία αίθουσα είχε μία μεγάλη πόρτα ενώ κάτω στο πάτωμα είχε χόμα. Αργότερα, όλοι μαζί, το στρώσανε με τσιμέντο και πλακάκι. Στο σχολείο αυτό δούλεψε μέχρι τη Κατοχή. Όπως έχουμε αναφέρει παραπάνω, το σχολείο αυτό, το 1941, γκρεμίστηκε.

Στην Κατοχή, έκανε μαθήματα στα σπίτια πλουσίων, που δεν ήθελαν να σταματήσει η μόρφωση των παιδιών τους. Παράλληλα, μάζευε τα γειτονικά παιδιά στο σπίτι της και τους έκανε μάθημα, χωρίς οικονομικό κέρδος. Από τα χρήματα που κέρδιζε από τα μαθήματα που έκανε σε άλλα σπίτια, βοηθούσε γείτονες και συγγενής, ενώ σε μερικούς πλήρωνε ακόμα και τον γιατρό και τα φάρμακα τους. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Νίκου Καρνάβα, που όταν αρρώστησε από φυματίωση στη Κατοχή, η Ανδρονίκη του έστειλε γάλα και γιαούρτι. Από τη Σμύρνη είχε και γνώσεις νοσοκόμας, για αυτό είχε αναλάβει να κάνει τις ενέσεις σε όλη τη γειτονιά. Όταν το 1945 άνοιξαν τα σχολεία, λειτούργησε και το 3^ο Δημοτικό σε νοικιασμένα δωμάτια. Η Ανδρονίκη ήταν Διευθύντρια και στο σχολείο της είχε δύο δασκάλες, που είχαν μικρά μωρά. Τις άφηνε λοιπόν τις τελευταίες ώρες να πάνε στα παιδιά τους και εκείνη έκανε τα μαθήματα των άλλων δασκάλων εναλλάξ από μέρα σε μέρα.

Η Ανδρονίκη Τοπογλίδου πήρε σύνταξη το σχολικό έτος 1952-1953. Όταν ήταν πια 90 χρονών αποφάσισαν, όσοι μαθητές της είχαν περάσει από τα θρανία της, να κάνουν μία συνεστίαση και να την τιμήσουν καλώντας την. Πήγε λοιπόν η κυρία Βάσω Τσίκα και την πήρε με το αναπηρικό καροτσάκι της, καθώς ήταν πλέον αρκετά άρρωστη για να περπατήσει, και την έφερε στην συνεστίαση. Καθώς λέγεται, ήταν μία συγκινητική μέρα γεμάτη αναμνήσεις. Έφυγε από τη ζωή το 1988, στις 12 Μαΐου. Ο Νίκος Καρνάβας, που είχε γίνει μανάβης, εντωμεταξύ, διάλεξε τα καρύδια για τα κόλλυβα της.

ΣΤΕΛΙΟΣ ΚΑΡΑΤΖΑΣ

Ο Στέλιος Καρατζάς αποτελεί παράδειγμα των Μικρασιατών εκείνων, που ενώ έφτασαν στην Ελλάδα χωρίς να έχουν τίποτα στα χέρια τους, δημιουργήθηκαν από την αρχή, εξελίχθηκαν οικονομικά και κοινωνικά, από τον μηδέν, στη νέα τους πατρίδα. Ο Στέλιος Καρατζάς γεννήθηκε το 1904, και όταν ήταν πια έτοιμος να μπει για τα καλά στη ζωή, στα 18 χρόνια, ξεριζώθηκε και αυτός βίαια, απότομα και ακέρια από την πατρίδα του, τη Φώκαια της Μικράς Ασίας. Και έτσι βρέθηκε στην Ελευσίνα. Πέρασε πολλές δυσκολίες στην αρχή. Φτώχεια και στερήσεις αλλά είχε όρεξη για δουλειά. Η Ελευσίνα, όπως έχουμε αναφέρει και πάλι παραπάνω, είχε αρκετά εργοστάσια και μεγάλο λιμάνι, επομένως χρειαζόταν εργατικά χέρια. Ο Στέλιος Καρατζάς, όπως και πολλοί άλλοι Μικρασιάτες και Συμιακοί, έπιασε δουλειά στο λιμάνι. Οι εργοστασιάρχες μεταχειρίζονταν τότε τους φορτοεκφορτωτές, σύμφωνα με τα συμφέροντα τους. Έτσι και αλλιώς η δουλειά του εργάτη ήταν δύσκολη και κοπιαστική. Δεν υπήρχε τεχνικές ευκολίες, όπως τα ανυψωτικά μηχανήματα, για παράδειγμα. Έτσι παίρνει την πρωτοβουλία και μαζί με άλλους ιδρύει το Σωματείο Λιμενικών Ελευσίνας. Στα γραφεία του Σωματείου υπάρχει ακόμα η μαρμάρινη πλάκα που γράφει: ΙΔΡΥΤΗΣ ΣΤ. ΚΑΡΑΤΖΑΣ.

Το 1944, αμέσως μετά την αποχώρηση στρατευμάτων Κατοχής, αποφασίζει να φτιάξει τη δική του επιχείρηση. Ανοίγει ένα παντοπωλείο στην οδό Κωνσταντινουπόλεως 23, στον Συνοικισμό, και από τις πρώτες μέρες πάει καλά. Θεωρείται καλοπροαίρετος, ευδιάθετος, ομιλητικός και καλός απέναντι στους συνεργάτες και βοηθούς του. Οι δουλειές πάνε όλο και καλύτερα. Τότε για τους φτωχούς πελάτες, υπήρχε το βιβλιάρaki που γράφονταν τα βερεσέδια, δηλαδή τα χρωστούμενα. Στη δεκαετία 45-55 πολλά σπίτια έμειναν χωρίς το άντρα, που ήταν ο κύριος εργαζόμενος, και έτσι πολλά βερεσέδια έμειναν απλήρωτα. Ο Καρατζάς, όχι μόνο δεν ζήτησε ποτέ από κανέναν τα λεφτά του αλλά με δικούς του ανθρώπους, εντελώς αθόρυβα, βοηθούσε με είδη διατροφής τα σπίτια τους.

Με τον καιρό, αποκτώντας μεγαλύτερη οικονομική επιφάνεια, αγόρασε λεωφορείο, που δούλεψε στο 3^ο ΚΤΕΛ, ενώ παράλληλα έκανε αγορά και στον Πειραιά. Το 1963 έκανε τα εγκαίνια καταστήματος ηλεκτρικών ειδών στην Κάτω Ελευσίνα, στην Οδό Νικολαΐδου, κοντά στην Πλατεία Ηρώων. Συνεχιστές της επιχείρησης του ανέλαβαν οι δύο γιοι του. Πέθανε, πλήρης ημερών, το 1990.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ

Ο Νικόλαος Νικολαΐδης γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1873. Η ευπορία των γονέων του και η εξυπνάδα του, των βοήθησαν να μορφωθεί. Μαθήτευσε στη Μεγάλη Σχολή του Γένους, συναναστρεφόμενος, εκεί, με τον Πατριάρχη και τους Φαναριώτες. Αφού αποφοίτησε, συνέχισε καλλιτεχνικές σπουδές στη Γερμανία, όπου αποφοίτησε Αρχιτέκτονας- Μηχανικός και γράφτηκε στη συντεκνία Αρχιτεκτόνων-Μηχανικών της Κωνσταντινούπολης με την επωνυμία «Ομόνοια». Έπειτα, επιδίωξε να κάνει Πανεπιστημιακή καριέρα και τα κατάφερε. Το 1909 έγινε καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης, στη σχολή Αρχιτεκτόνων. Συγχρόνως ασχολήθηκε και με την πολιτική. Το 1918, ως μέλος της τουρκικής Βουλής, αγωνίστηκε για την προάσπιση των δικαιωμάτων των Ελλήνων. Δεν δίστασε να τα

βάλει με τον ίδιο τον Κεμάλ, που επιδίωκε να περάσει νόμο για τον εκπατρισμό των πληθυσμών της Τουρκίας, που δεν ήταν Τούρκοι. Σε μία αντιλογία τους ο Νικολαΐδης όρθιος και με τη γροθιά σφιγμένη φώναξε: «Αλλά τι το παράξενο. Τούρκος είσαι, σκύλος είσαι». Μετά από αυτό, οι υπόλοιποι Έλληνες του κοινοβουλίου, γνωρίζοντας ότι, πιθανόν, ο Κεμάλ θα είχε άσχημη αντίδραση, τον φυγάδεψαν και τον έκρυψαν πρόχειρα. Την ίδια νύχτα, βρήκαν έναν Τούρκο καπετάνιο, που χρωστούσε χάρη στον καθηγητή, τον έβαλε στο καράβι του και τον πέρασε στην Ελλάδα, όπου παρέμεινε ως πολιτικός φυγάς στον Πειραιά και έπειτα στη Νέα Φιλαδέλφεια.

Μετά τη Μικρασιατική καταστροφή, το 1924, ήρθε στην Ελευσίνα. Πούλησε το σπίτι του στη Νέα Φιλαδέλφεια, παντρεύτηκε, αγόρασε ένα κτήμα και έγινε αγρότης. Γρήγορα απέκτησε οικονομική ανεξαρτησία. Έφερε αγελάδες στο κτήμα και έγινε ένας από τους καλύτερους αγελαδοτρόφους. Τον αναγνώριζαν και τον ανέδειξαν πρόεδρο του Συνεταιρισμού Αγελαδοτρόφων «ο Άγιος Μόδεστος». Ο Νικολαΐδης ήταν και φιλόanthropos. Έκανε δωρεά για να κτιστεί η εκκλησία της Ζωοδόχου Πηγής και κατά τη διάρκεια της κατοχής δεχόταν κόσμο στο σπίτι του, όπου τους έδινε γάλα το πρωί και ένα πιάτο φαΐ το μεσημέρι. Έκτισε, εξ ολοκλήρου, επίσης, την Εκκλησία του Αγίου Χαράλαμπου.

Εκείνο όμως που τον ανέδειξε σε μεγάλο αγωνιστή ήταν το ζήτημα της μόλυνσης του περιβάλλοντος. Ο αντίπαλος του ήταν η μεγαλοβιομηχανία «Τιτάν», που από ένα φουγάρο πρόσθεσε άλλα έξι, μολύνοντας το έδαφος και τον αέρα της Ελευσίνας. Ενώ είχε ξεπεράσει, πια, τα 70 του χρόνια, έβγαине στους δρόμους και ξεσήκωνε τον κόσμο, έτρεχε στο Δήμο, στα εργοστάσια και στα Υπουργεία, για να ακουστεί η φωνή του. Ο κόσμος του Συνοικισμού δεν ήταν αγροτικός, δεν μπορούσε να καταλάβει, ούτε να του συμπαρασταθεί. Κανένας τοπικός παράγοντας δεν ξεσηκωνόταν, όμως ο Νικολαΐδης δεν αποθαρρύνθηκε. Προχώρησε σε δικαστικούς αγώνες με όλα τα έξοδα δικά του. Φυσικά ήταν πολύ δύσκολο να νικήσει μία τόσο μεγάλη βιομηχανία. Ωστόσο ο κόσμος άρχισε να αφυπνίζεται. Το Τιτάν αναγκάστηκε να βάλει φίλτρα παντού και να λειτουργεί τα φουγάρα του κυρίως τις νυχτερινές ώρες. Ωσπου, τέλος, οι διαμαρτυρίες, που ξεκίνησε ο Νικολαΐδης, ανάγκασαν το Τιτάν να μεταφερθεί αρκετά χιλιόμετρα έξω από την πόλη.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Ανάμεσα στους διακεκριμένους Μικρασιάτες της Ελευσίνας ξεχωριστή θέση κατέχει και ο Βασίλειος Παπαδόπουλος, έμπορος της οδού Νικολαΐδου. Γεννήθηκε το 1914 στο Προκόπιο της Καππαδοκίας. Ο πατέρας του ήταν έμπορος υφασμάτων και ήρθε στην Ελευσίνα το 1924. Στην Ελευσίνα ο πατέρας Παπαδόπουλος άνοιξε, αμέσως μετά τον ερχομό του, κατάστημα υφασμάτων. Ο Βασίλης, όταν ήρθε στην Ελευσίνα, ήταν 10 χρονών. Όταν τελείωσε το δημοτικό ο πατέρας του τον έστειλε στην Ιόνιο σχολή, που βρισκόταν στην Αθήνα και είχε Γυμνάσιο και Μέση Εμπορική Σχολή. Στην Αθήνα, ο νεαρός Βασίλης, έχοντας πατροπαράδοτη αγάπη για την βυζαντινή υμνολογία, πήγαινε όπου άκουγε ότι υπάρχει κάποιος καλός ψάλτης. Ο ίδιος διέθετε εξαιρετική φωνή μπάσου, είχε καλή μουσική ευαισθησία και είχε τη χαρά να γνωριστεί, να μαθητεύσει και να συνθέσει στην Αγία Ειρήνη της οδού Αιόλου κοντά καθηγητή

μουσικής Ιωάννη Σακελλαρίδη. Για πολλά χρόνια ήταν μέλος της χορωδίας του και στη συνέχεια έψελνε μαζί του σε Παιδαγωγικές Ακαδημίες.

Μετά τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις ανέλαβε, μαζί με τον αδελφό του, το πατρικό κατάστημα υφασμάτων, που το εμπλούτισε και με πωλήσεις έτοιμων ενδυμάτων αλλά και σχολικών ειδών και γραφικής ύλης. Δημιούργησε, δε, κάνοντας ιεραποστολή, χωρίς οικονομικό κέρδος, ένα τμήμα πώλησης χριστιανικών βιβλίων, που εξέδιδε η αδελφότητα θεολόγων «Ζωή». Με τη πρωτοβουλία του αυτή πολλοί κάτοικοι του Συνοικισμού ήρθαν πρώτη φορά σε γνωριμία με το χριστιανικό βιβλίο. Παράλληλα με τη εμπορική δραστηριότητα ο Παπαδόπουλος ξεκίνησε τις προσπάθειες δημιουργίας χορωδίας. Πράγματι, δημιούργησε μία τετραμελής χορωδία, που όταν μάθαιναν οι πιστοί ότι ψάλλει η χορωδία του, συνέρρεαν για να την ακούσουν. Στην αρχή, μάλιστα, η χορωδία αυτή είχε και γυναίκες μέλη. Με τα ίδια μέλη αλλά και με άλλες προσθήκες, έφτιαξε χορωδία πολυφωνικής ευρωπαϊκής μουσικής, όπου τραγουδούσαν, κυρίως ζακυνθινές καντάδες.

Το 1950, ο Βασίλης Παπαδόπουλος ίδρυσε την Ένωση Φυσιολατρών Ελευσίνας. Η ένωση αυτή διοργάνωνε πολλές πολιτιστικές εκδηλώσεις, όπως τη γιορτή του πυρός, που γίνονταν στο χώρο των αρχαιοτήτων. Με τις εκδρομές που οργάνωνε έφερε τους ελευσίνιους σε επαφή με τη φύση και την ευκαιρία να έρθουν σε επαφή με άλλα μέρη της χώρας. Συνέχεια αυτής της ένωσης είναι ο Ορειβατικός Όμιλος Ελευσίνας. Αναμείχθηκε επίσης, με την ποδοσφαιρική ομάδα του Πανελευσινιακού, όπου για πολλά χρόνια, πριν το 1950, διατέλεσε ταμίας της. Από το 1960, στα μισά περίπου χρόνια από το σύνολο της εμπορικής του καριέρας, άλλαξε αντικείμενο. Έγινε έμπορος ηλεκτρονικών συσκευών και συνταξιοδοτήθηκε σε αυτή τη δουλειά. Μέχρι και το 2003, σε ηλικία 89 ετών, δεν έπαψε ποτέ να ενημερώνεται και να ασχολείται με την ψαλτική. Έφυγε από τη ζωή το 2004.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΙΔΗΡΑΣ

Στις 11 Απριλίου του 1909 γεννήθηκε στη Θείρα της Μικράς Ασίας ο Γεώργιος Σιδηράς. Όντας μοναχοπαίδι και κληρονόμος του πλούσιου παππού του μεγάλωσε με μεγάλη οικονομική άνεση. Ως παιδί ήταν αρκετά έξυπνος. Έβγαλε τις τέσσερις τάξεις του Δημοτικού και τις δύο του Σχολαρχείου, που είχαν στη Θείρα, παράρτημα της Ευαγγελικής σχολής της Σμύρνης, αριστεύοντας πάντα. Μάθαινε, επιπλέον, γαλλικά και μουσική, και μάλιστα, τα 3 τελευταία χρόνια έπαιζε σαν κανονικό μέλος στη φιλαρμονική της Θείρας, στη «μπάντα», όπως την έλεγαν. Όλα αυτά μέχρι το 1922, που έγινε ο διωγμός. Ο Γιώργος ήταν τότε 14 ετών. Στη Σμύρνη, αυτός και οι γονείς του, κατάφεραν και μπήκαν σε ένα καράβι. Δεν κατάφεραν να πάρουν τίποτα μαζί τους, ούτε ρούχα, ούτε χρήματα, ούτε φαγητό. Από ευκατάστατοι που ήταν, βρέθηκαν στο μηδέν. Το καράβι τους έφερε στον Πειραιά αλλά επειδή απαγορεύονταν να τους αποβιβάσει εκεί, κατέπλευσε στην Ελευσίνα.

Στην Ελευσίνα δεν μπόρεσε να συνεχίσει το σχολείο, έπρεπε να δουλέψει. Έτσι, έπιασε δουλειά στη βιομηχανία «Βότρυς» και έγινε βαρελάς. Δούλεψε στο βαρελάδικο αυτό, μέχρι το 1950 αλλά συνέχισε την ίδια δουλειά, μέχρι το 1961. Ο πόθος του, όμως, για τα γράμματα δεν έσβησε. Διάβαζε ότι έπεφτε στα χέρια του, βιβλία περιοδικά,

εφημερίδες. Υπήρχε, βέβαια, πάντα μέσα του και η αγάπη της μουσικής. Αγόρασε έτσι μία μάντολα. Ένας στρατιωτικός μουσικός του έδειξε τα πατήματα και έμαθε να παίζει. Την αγάπη του αυτή τη μετέδωσε και στους φίλους του και γρήγορα ο Συνοικισμός απέκτησε τη δική του μαντολινάτα, που ενθουσίασε τους κατοίκους, με αποτέλεσμα να πάρουν την απόφαση να δημιουργήσουν τη δική τους φιλαρμονική. Ο Γεώργιος Σιδηράς έγινε ιδρυτικό μέλος, πρώτος γενικός γραμματέας του διοικητικού συμβουλίου και επιμελητής της διδασκαλίας των θεωρητικών της μουσικής. Αυτά έγιναν το 1932. Με τη μουσική παιδία που είχε αποκτήσει από την πατρίδα του, μπόρεσε, αφού άκουγε ένα τραγούδι και το μάθαινε, να γράψει τη μουσική του τραγουδιού στο πεντάγραμμο. Στη συνέχεια, με τη βοήθεια της μάντολας του, να κάνει όλη την ενορχήστρωση της φιλαρμονικής. Μπορούσε να γράψει δηλαδή το μουσικό μέρος κάθε οργάνου, ώστε να επέρχεται τελικά η μουσική αρμονία, πράγμα αξιοθαύμαστο, αν σκεφτεί κανείς ό,τι δεν είχε τελειώσει κανένα ωδείο. Στην φιλαρμονική τους έδωσαν το όνομα «Ορφεύς». Η αδιάκοπη συνέχεια της είναι σήμερα η φιλαρμονική του Δήμου Ελευσίνας.

Η εργατικότητα, η προθυμία και η φυσική ροπή του προς τα γράμματα τον μεταμόρφωσαν σε έναν από τους πιο πολυπράγμονες κατοίκους του Συνοικισμού. Στο βαρελάδικο Βότρυς, οι προϊστάμενοι του, εκτιμώντας τις γνώσεις του, τον χρησιμοποιούσαν στα γραφεία και στο ζυγιστήριο, όπου του ανέθεταν λογιστικές εργασίες. Το 1952, όταν έκλεισε το βαρελάδικο, έπιασε δουλειά στο τιμεντάδικο «Τιτάν». Τον έβαλαν στο τμήμα «βαρέων βαρών», δηλαδή στη πιο βαριά δουλειά. Βλέποντας, όμως, οι προϊστάμενοι του, ότι έχει γραμματικές γνώσεις, τον έκαναν αποθηκάριο, όπου έγινε εξαιρετικός στη δουλειά του. Το 1937, στον δήμο Μάνδρας, θέλησαν να δημιουργήσουν και εκείνοι φιλαρμονική. Πλησίασαν τον Γρηγόριο Σιδηρά και του πρότειναν να γίνει επιμελητής και της δικής τους φιλαρμονικής. Εκείνος δέχτηκε και άρχισε να διδάσκει στα παιδιά της Μάνδρας μουσική μέχρι και το 1961. Μετά τη κατοχή, για να εξοικονομήσει χρήματα για το σπίτι του, έκανε φροντιστηριακά μαθήματα σε παιδιά δημοτικού αλλά και σε μεγάλους, που ήθελαν να μάθουν γράμματα. Επίσης, επειδή ήταν καλός βαρελοποιός, του ζητούσαν τα μαγαζιά, που πουλούσαν κρασί, να τους φτιάχνει τα βαρέλια. Ξυπνούσε από τις 4 το πρωί, έκανε τη προεργασία των βαρελιών, στις 7 πήγαινε στο εργοστάσιο και από τις 5 που σχολούσε μέχρι και αργά το βράδυ, δούλευε τα βαρέλια. Στο μπακάλικο του Στέλιου Καρατζά, επειδή ήταν πολύ καλός στους υπολογισμούς, του ανέθεσαν να κρατάει τα βερεσέδια των πελατών, όπως τα έλεγαν. Του είχαν απεριόριστη εμπιστοσύνη και ο καταστηματάρχης και η πολιτεία. Όταν αργότερα έκλεισε το μπακάλικο δούλεψε σε μαγαζί με κατεψυγμένα κρέατα μέχρι και το 1987.

Ακόμα και όταν έπαψε να εργάζεται εκεί, δεν σταμάτησε ποτέ να εξυπηρετεί τους κατοίκους της Ελευσίνας, πάντα αμισθί. Πήγαινε από την Ελευσίνα στο Χαϊδάρι σε έναν οδοντοτεχνίτη, για να εξυπηρετήσει τον οδοντίατρο του Συνοικισμού. Πήγαινε στη ΔΕΗ, στον ΟΤΕ και στο Δήμο, για όποιον χρειαζόταν κάποιο έγγραφο. Πηγαινόφερνε τα παιδιά του Συνοικισμού στο Νηπιαγωγείο. Για πολλά χρόνια, κρατούσε αμισθί τα πρακτικά του Συνδέσμου Αμύνης Δικαιωμάτων Αστών Προσφύγων. Για δεκαετίες ολόκληρες, εξυπηρετούσε, ως μόνιμος πρόεδρος του παραρτήματος των Πολυτέχνων Ελευσίνας, τους πάντες, αμισθί και πάλι. Συμπλήρωνε

αιτήσεις και έγραφε επιστολές για αλληλογράφους συμπατριώτες του. Υποδείχτηκε και δούλεψε για την Αλληλεγγύη κατά τη διάρκεια της Κατοχής, για την Ε.Ο.Χ.Α, για την Εκκλησία της Ελλάδος, την ίδια εποχή, και για τον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό. Πάντα χωρίς αμοιβή και με τρομερό ζήλο.

Φτάνοντας στο τέλος του παρόντος κεφαλαίου θα επιθυμούσα να κατονομάσω, επί γραμματικά, μερικά ακόμα πρόσωπα Μικρασιατών, που με τη τέχνη τους βοήθησαν να γίνει ο Συνοικισμός καλύτερος.

Αλησμόνητη στον Συνοικισμό, και σε όλη την Ελευσίνα, είναι η μαμή Μαρία Σαγκριότογλου, γνωστή σαν Μπάκαινα. Χάρη στη μοναδική επιδεξιότητα της, είδαν το φως της ζωής χιλιάδες παιδιά. Άλλωστε, είχε σπουδάσει τη τέχνη σε ειδικό σχολείο στη Σμύρνη και γνώριζε άριστα όλες τις διαδικασίες του τοκετού. Από την πρώτη στιγμή που κατέφθασε στην Ελευσίνα και έγινε γνωστή για την αυθεντία της, οι περισσότερες γυναίκες που γεννούσαν στα σπίτια τους, την εμπιστεύτηκαν αμέσως. Ωστόσο, ποτέ δεν ζητούσε χρήματα στις γέννες της. Δεν έθετε προϋποθέσεις για τη διαδικασία του τοκετού. Έπαιρνε ότι της έδιναν.

Περνώντας την οδό Κωνσταντινουπόλεως, από την εκκλησία των Αγίων Αποστόλων, τέσσερα σπίτια αριστερά και πριν συναντήσουμε την οδό Τραπεζούντος, έμενε, από τότε που έγινε ο Συνοικισμός, η κυρία Δέσποινα Στυλιανίδου, μία ευγενική, αρχοντική γυναίκα. Το σπίτι της ήταν πάντα γεμάτο κόσμο, και αυτό, διότι η κυρία Δέσποινα ήταν πρακτική γιάτρισσα. Θεράπευε σπασμένα χέρια και πόδια, ωμοπλάτες, πόνους στη μέση, έβαζε στη θέση του τον αφαλό μικρών παιδιών. Σε ένα γυάλινο βάζο διατηρούσε βδέλλες, που ήξερε να τις τοποθετεί εκεί που έπρεπε, για να ανακουφίσει τους ανθρώπους που έπασχαν από ρευματισμούς. Οι παίχτες των ομάδων του Ηρακλή και του Ατρόμητου ήταν οι συνήθεις πελάτες της. Χρήματα δεν ζητούσε από κανέναν. Αν της άφηναν κάτι τα δεχόταν.

Περνώντας τη γωνία Λαμψάκου και Κωνσταντινουπόλεως, έμενε ο χαλκουργός Στέφανος Ταγκαδιάδης. Μετά τη Μικρασιατική καταστροφή βρέθηκε για λίγα χρόνια στη Γαλλία. Από εκεί ήρθε στην Ελευσίνα και έπιασε δουλειά στο Βότρυς. Παράλληλα, διατηρούσε στο σπίτι του εργαστήριο χαλκουργίας. Έφτιαχνε με χαλκό οτιδήποτε, με μεγάλη επιτυχία. Πάρα πολλά σπίτια έχουν ακόμα χάλκινα που βγήκαν από τα χέρια του. Έφτιαχνε ταψιά για γάμους, τεντζερέδες, караβάνες, γανώματα, καζάνια για το πλύσιμο, κουτάλια και πιρούνια, κατσαρόλες με χερούλια για φρικασέ. Ήταν αυτός, που κατασκεύασε στο Βότρυς τα διυλιστήρια του οιοπνεύματος και στο Ίρις τα μεγάλα καζάνια.

Ο Αυξέντιος Γεωργιάδης ήταν ζωγράφος και αγιογράφος. Είχε μάθει τη τέχνη στο Άγιο Όρος. Στην αρχή δούλεψε στα λιπάσματα, έπειτα στο τσιμεντάδικο Τιτάν αλλά, παράλληλα, δούλεψε την αγιογραφία και τη ζωγραφική. Έκανε αγιογραφίες για τα εικονοστάσια των σπιτιών, για την εκκλησία των Αγίων Αποστόλων, για την εκκλησία της Παναγίας, για την εκκλησία του Νεκροταφείου της Μαγούλας κ.α.. Ζωγράφιζε πολλές τοιχογραφίες μέσα σε μαγαζιά αλλά και σε ταμπέλες καταστημάτων, καθώς και ανακοινώσεις και επιγραφές. Έγραφε ακόμα τα ονόματα των νεκρών, πάνω σε ξύλινους σταυρούς, στα νεκροταφεία. Σε σπίτια ζωγράφιζε πάνω σε τραπεζομάντιλα, σεντόνια και μαξιλάρια, για προίκες. Δούλεψε στο σπίτι του μετά τη δουλειά στο

εργοστάσιο, μέχρι αργά τη νύχτα, χωρίς ηλεκτρικό αλλά με τη λάμπα που κρατούσε η γυναίκα του.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

4.2 Παρουσίαση αποτελεσμάτων της έρευνας

Σε αυτό το κεφάλαιο θα αναλύσουμε τα αποτελέσματα της έρευνας μας. Η ανάλυση των αποτελεσμάτων θα γίνει με βάση το θεωρητικό μέρος της εργασίας μας. Συγκεκριμένα, η ανάλυση θα πραγματοποιηθεί με βάση των κανόνων της ποιοτικής έρευνας. Όπως επίσης, θα λάβουμε υπόψιν μας, τη θεωρία της προφορικής ιστορίας και κοινωνικής μνήμης αλλά και των ιστορικών τεκμηρίων, που παρουσιάστηκαν παραπάνω. Η διαδρομή της ανάλυσης που θα επιχειρήσουμε, θα ακολουθήσει τα σκέλη, βάση των οποίων πάρθηκαν οι συνεντεύξεις μας. Θα αναφερθούμε και θα αναλύσουμε κυρίως, κεντρικά θέματα της εργασίας μας, όπως είναι η ζωή των ορθόδοξων πληθυσμών στη Μικρά Ασία, ο διωγμός, η έλευση και η εγκατάσταση των προσφύγων της Μικράς Ασίας στην Ελευσίνα.

Το δείγμα μας αποτελείται από 3 άτομα. Επιπλέον, μερικά γεγονότα μας αφηγήθηκε ένα ακόμα άτομο, που ήταν παρόν σε μία από τις συνεντεύξεις μας. Δεν το συμπεριλάβαμε στο δείγμα μας, καθώς αποτελεί στενό συγγενικό πρόσωπο, ενός εκ των άλλων συνεντευξιαζόντων και η αφήγηση θα ήταν θα παρόμοια σε πολλά σημεία. Ωστόσο, τον συμπεριλάβαμε στην ανάλυση (αναφέρεται ως αφηγητής: τέταρτος) διότι συμπλήρωσε μερικά σημαντικά, για την έρευνα, γεγονότα. Ο αφηγητής αυτός είναι άντρας, πρόσφυγας τρίτης γενιάς με καταγωγή από την Σμύρνη. Τα στοιχεία των υπολοίπων δειγμάτων είναι τα παρακάτω:

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ

ΑΦΗΓΗΤΗΣ ΠΡΩΤΟΣ:

- Γενιά προσφυγιάς: Τρίτη
- Φύλο: Γυναίκα
- Ηλικία: 54
- Τόπος καταγωγής: Καπαδοκία

ΑΦΗΓΗΤΗΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ:

- Γενιά προσφυγιάς: Δεύτερη
- Φύλο: Άντρας
- Ηλικία: 78
- Τόπος καταγωγής: Σμύρνη

ΑΦΗΓΗΤΗΣ ΤΡΙΤΟΣ:

- Γενιά προσφυγιάς: Τρίτη
- Φύλο: Γυναίκα

- Ηλικία: 64
- Τόπος καταγωγής: Σμύρνη

ΑΝΑΛΥΣΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ

Σχετικά με την ερώτηση, η οποία αφορά τη συχνότητα που οι γονείς αναφέρονται στη ζωή τους στη Μικρά Ασία, τρία από τα τέσσερα άτομα που συνομιλήσαμε, μας διηγήθηκαν ότι οι γονείς τους δεν αναφέρονταν συχνά στα γεγονότα αυτά και πως, ότι έμαθαν, το έμαθαν από συγγενικά πρόσωπα της ευρύτερης οικογένειας. Αυτό αποτελεί ένα σημαντικό στοιχείο προφορικής μνήμης. Όπως φαίνεται, οι πρώτοι πρόσφυγες που ήρθαν από τη Μικρά Ασία δέχτηκαν μια τομή στην ιστορία της ζωής τους και μέσω της σιωπής, πιθανόν, προσπάθησαν να αφήσουν πίσω τη παλιά τους ζωή και να δημιουργήσουν μία νέα, στο τόπο που εγκαταστάθηκαν:

«Εμείς σαν παιδιά τότε δεν συζητάγαμε με τον πατέρα μου και την μάνα μου πως ήρθαμε. Δεν ξέραμε τίποτα. Καθόλου! Αυτά που έχω μάθει εγώ τώρα τα έμαθα από τους μεγάλους ξαδέλφους μου» (αφηγητής δεύτερος).

Σχετικά με τη ζωή των προγόνων τους στη Μικρά Ασία και οι τρεις αφηγητές του δείγματος που ερωτήθηκαν, μας ανέφεραν ότι ήταν εξαιρετικά ευκατάστατοι. Μάλιστα, στις διηγήσεις τους μιλούν για αυτό με δέος και θαυμασμό. Όπως φαίνεται, το εύρημα αυτό συμφωνεί με όσα διαβάσαμε για την ανεπτυγμένη πολιτισμική, επαγγελματική και οικονομική ζωή των ορθόδοξων πληθυσμών της Μικράς Ασίας:

«Η γιαγιά ήταν από πολύ εύπορη οικογένεια. Μου έλεγε...σαν παραμύθι τα άκουγα εγώ τότε: «Οι κοτσίδες μου καταλήγανε σε φλουρί. Και ήρθε η στιγμή που τη φοράω εγώ (φορεσιά της Καππαδοκίας) και χορεύουμε εδώ πέρα (δείχνει φωτογραφία)... Από το επίθετο και μόνο Μπακιρτζή...ασχολούνταν με τα μπακίρια...υπήρχε το χρήμα. Ο παππούς λεγόταν Παπαδόπουλος, Παπάδες, γιατροί... πιο μορφωμένο το σόι εκείνο» (αφηγητής: πρώτος).

«Η γιαγιά μου και ο παππούς μου φύγανε και πήγανε στο Μάλκατζι. Εκεί πιαστήκανε οι άνθρωποι, η γιαγιά μου και ο παππούς μου με τα καπνά. Πολλά δεν ξέρω από τον πατέρα μου...Ο πάππους μου ήταν σταθμάρχης και η γιαγιά μου είχανε αμπέλια στο Βουτσά. Και είχανε ιπποκόμους εκεί. Εμείς είμασταν ευκατάστατοι. Και οι άνθρωποι που είχανε εκεί στα αμπέλια ήταν Τούρκοι» (αφηγητής: δεύτερος).

«Γενικά, ο παππούς μου ήταν γιος μιας οικογένειας που είχε 7-8 παιδιά, αλλά ήτανε πάμπλουτος ο πατέρας του, γιατί ήταν κτηνοτρόφοι και είχανε ζώα. Είχανε πάρα πολλά ζώα. Και για να σου πω, έτσι να καταλάβεις, μου τα έλεγε ο πατέρας μου, που του τα έλεγε ο παππούς μου, γιατί δεν τον προλάβαμε τον παππού εμείς-, είχανε τόσα πολλά ζώα, που είχανε 100 μυστικούς έφιππους και άλλους τόσους πεζούς. Έλεγε ο μπαμπάς μου, τα περιέγραφε ο παππούς, ότι όταν ξεκινάγανε να τα πάνε το καλοκαίρι σε πιο ψηλά μέρη για να μη ζεσταίνονται τα ζώα. Έπιαναν απόσταση τα ζώα για να μετακινηθούνε, όσο είναι ο Ασπρόπυργος στην Ελευσίνα. Τόσα πολλά είχε. Είχανε πάρα πολλά. Ήταν δηλαδή πλούσιος» (αφηγητής: τρίτος).

Επίσης ένας εκ των ομιλητών, με καταγωγή από την Καππαδοκία, μας ανέφερε ότι μιλούσαν τη Τουρκική διάλεκτο αλλά έγραφαν τη Καραμανλιδική γραφή:

«Όλες ήταν τρεις αδελφές...Όλες μιλάγανε με τη γιαγιά Τούρκικα αλλά όλες απαντούσαν ελληνικά μπροστά μας...Δεν θέλανε να μας βάλουν κάτω και να μας διδάξουνε...έστω κάτι να μάθουμε από τη τούρκικη γλώσσα. Στη Καπαδοκία δεν τους επέτρεπαν να μιλάνε ελληνικά. Στο σπίτι μόνο μιλούσαν ελληνικά. Η γιαγιά όταν ήρθε στην Ελλάδα δεν μιλούσε ελληνικά, ως και καθόλου» (αφηγητής: πρώτος).

Από τις αφηγήσεις που αφορούν τον διωγμό των προγόνων από τις εστίες τους, τα συμπεράσματα μας είναι αρκετά. Αρχικά, στις περισσότερες αφηγήσεις υπάρχει έντονο το θρησκευτικό στοιχείο. Στις δύο από τις τρεις αφηγήσεις αναφέρθηκε «το θαύμα του Αγίου Νικόλα». Μάλιστα, ο πρώτος αφηγητής χρησιμοποιεί, ως πειθώ για τα λεγόμενα του, τη προφορική, συλλογική μνήμη, λέγοντας μας, ότι είναι ιστορίες που ακούγονται από πολλούς και όλες καταλήγουν στο ίδιο συμπέρασμα. Ένα ακόμα κεντρικό σημείο της αφήγησης, που το συναντήσαμε και στη βιβλιογραφία είναι, ότι οι άνθρωποι αυτοί είχαν περιουσίες και στην ταχύτητα που έλαβε ο διωγμός, τις άφησαν πίσω. Επιπλέον, στη πορεία της διαδρομής τους, βρέθηκαν σε πολλά μέρη, προτού εγκατασταθούν στη πόλη της Ελευσίνας. Γενικότερα, οι αφηγήσεις τους, ως προς τις μέρες του διωγμού, είναι αρκετά περιγραφικές, το αισθητήριο της μνήμης λειτούργησε έντονα σε αυτό το σημείο της αφήγησης:

«Φύγανε και πήγαν πιο βάθος ακόμα. Εφόσον κάποια στιγμή...κάτι με όνειρα που τους παρουσιάστηκε ο Άγιος Γιώργης...Ξεκινήσανε Μάιο...Τώρα ότι θυμάμαι από την γιαγιά που έλεγαν. Θα ακούσεις για τον Άγιο Γιώργη (σε άλλες συνεντεύξεις) που έχουν πει το τραγούδι. Θαύμα, που έρχονταν με το καράβι και τους παρουσιάστηκε ο Άγιος Γιώργης. Και σε εκείνους, της Νέας Καρβάλης και η γιαγιά μου αναφερόταν στον άγιο Γεώργιο, ότι τους παρουσιάστηκε και έτσι τους έδειξε το δρόμο να γυρίσουν στην Ελλάδα. Είναι κάποια πράγματα μεμονωμένα, σκόρπια αλλά βγαίνουν στην ίδια ουσία. Όλοι τους έχουν αυτές τις εικόνες από πού και να το ακούσεις» (πρώτος αφηγητής).

«Έγινε αυτό που έγινε το '22. Μαζευτήκανε, φύγανε. Και η γιαγιά μου, δεν ξέρω πως έγινε ακριβώς, πως φύγανε με τα παιδιά όλα...Δεν ξέρω αν χαθήκανε. Φύγανε και βγήκανε στη Χίο. Με τα χίλια ζόρια, που γινόταν χαμός στη παραλία της Σμύρνης, βγήκανε στη Χίο. Από τη Χίο με κάτι συγγενής του, της γιαγιάς μου και του παππού μου. Παππούδες δεν γνώρισα. Μείνανε εκεί στη Μικρά Ασία. Τους σκοτώσανε. Και ο ένας και ο άλλος. Και ο ένας και ο άλλος, και ο Θεολόγου και ο Τσακίρογλου. Πεθάνανε στη Μικρά Ασία, στα κάτεργα. Τους επιστρέψανε οι Τούρκοι και πεθάνανε στα κάτεργα. Και τα πήρε η γιαγιά Τσακίρογλου τα παιδιά από εκεί. Με κάτι συγγενής πήγανε Θεσσαλονίκη. Εκεί βγήκε η γιαγιά με τα 4 παιδιά στο Ασβεστοχώρι της Θεσσαλονίκης. Μετά από εκεί, δεν κάτσανε πολύ, ξανά κατέβηκαν στη Χίο. Στα Καρδάμυλα της Χίου. Και από τα Καρδάμυλα, δεν έκατσε...γιατί δεν είχε δουλειές τότε. Και φύγανε...Ούτε ένα χρόνο δεν κάτσανε εκεί. Είχε καράβι και τους έφερναν για τον Πειραιά. Ήταν ο Πειραιάς τόσο φискаρισμένος με τους πρόσφυγες...και λέει φέρ' τους στην Ελευσίνα. Και ήρθε η γιαγιά μου στην Ελευσίνα» (αφηγητής: δεύτερος).

«Να σου πω και από τον άλλο τον παππού μου, που πέθανε. Είχανε αμπέλια εκεί. Και έλεγε ένας πρώτος ξάδελφος της, που ήταν κοντά εκεί: «Κόνα Μαριή (προσφώνηση: δηλαδή, κυρία Μαρία) ακούσαμε ότι θα έρθουν οι Τούρκοι και θα μας διώξουν και θα μας κάνουν». Η γιαγιά μου: "Σώπα καλέ που θα μας διώξουν". Ήρθε, ήρθε, ήρθε και έγινε αυτό που έγινε το 22'. Η γιαγιά μου είχε έξι παιδιά και ένα από τα παιδιά τον επιστρατεύσανε και αυτόν, όπως είχαν επιστρατεύσει και τους δυο παππούδες. Είχαν επιστρατεύσει και αυτόν γιατί ήταν μεγάλος τότε, ήταν 18 χρονών. Ο οποίος έπαθε κρουσπαγήματα, λιποτάχτησε, έφυγε από τους Τούρκους. Θα

τον σκοτώνανε οι Τούρκοι. Και βρέθηκε στον Πύργο της Ηλείας. Θα σου πω μετά για αυτό. Και λέει (κάποιος) “μαζεύετε τα και φύγετε!”. Τον Σεπτέμβρη τότε γινόταν χαμός. Και τι να κάνει η γιαγιά μου τώρα. Είχε δύο αγόρια... ήταν δύο αγόρια και τρία κορίτσια.... Η γιαγιά μου τα άφησε όλα τα πράγματα εκεί. Είχανε ένα δίπατο το σπίτι. Είχε βάλει, εδώ στην ποδιά της, κάποια λεφτά, να τα δώσει στο βαπόρι, το καράβι, για να τους πάνε που θα τους πηγαίνανε. Αλλά πριν γίνει όλο αυτό, είχε κάποια χρυσαφικά η γιαγιά μου τα οποία τα είχε βάλει εκείνη την ώρα κάτω από τη σκάλα... Τα είχε κρύψει, ότι θα ξανά γυρίσουν. Αλλά αφού έγινε έτσι, της λέει της θείας μου, που ήταν πιο μεγάλη, της λέει: “Πήγαινε Σοφία μου”. Την έβαψε εδώ, στο πρόσωπο της μουτζούρες, δεν ξέρω τι, σαν γριά με ένα μαντήλι, δεν ξέρω τι. Να μην την γνωρίσουνε, ότι ήταν νέα και την πιάσουνε. Πήγε και η θεία μου η Σοφία και την ώρα που κόντευε να φτάσει στο Βουτσά από τη Σμύρνη... Είναι ένα υψωματάκι. Τέλος πάντων, βλέπει τους Τούρκους. Οι Τσέτες, με τα άλογα από πάνω. Τι να κάνει η θεία μου η Σοφία, φεύγει. Καλά που δεν την είδανε. Ξανά κατεβαίνει πάλι κάτω. Τα άφησε εκεί. Εκεί μείνανε όλα. Όλες οι περιουσίες τους εκεί πέρα. Αυτά τα λεφτουδάκια μόνο που είχε πάρει η γιαγιά. Μπήκαν στο καράβι μέσα» (αφηγητής: δεύτερος).

«Ο παππούς μου το 14', όταν έγινε ο πόλεμος, έφτασε ο παππούς μου σε ηλικία που θα τον παίρναν οι Τούρκοι στρατιώτη, και είχανε ήδη μάθει, που τους παίρναν τους Έλληνες και τους πηγαίναν στα τάγματα και τους βάζανε και κάνανε (δεν ακούστηκε καθαρά τι) και πεθαίνανε. Και οι υπόλοιποι, που πηγαίνανε δεν ξέρανε. Κάποιοι που ξέρανε και την γλυτώσανε έτσι... Ξέρεις τα κρύβαν τα παιδιά ή στα πατάρια... τους διώχνανε. Που είχε λεφτά ο παππούς, τον έδιωξε και πήγε στη Μυτιλήνη με τη γυναίκα του μαζί. Και κάνανε και ένα κοριτσάκι εκεί... το 17'. Και έμειναν εκεί μέχρι το 19', που απελευθερώθηκε, ήρθαν οι Έλληνες. Όπως πολύς κόσμος γύρισε (στη Μικρά Ασία)... εκεί με τα αδέρφια του. Και δυστυχώς... το 22'... τώρα άνθρωποι που δεν διαβάζανε εφημερίδες... λίγοι το καταλάβανε πιο γρήγορα και ήρθανε εδώ. Και αυτός υπέστη ότι και οι άλλοι. Τα έχασε όλα. Τα αφήσανε. Τρέχανε να σωθούν, να μη τους σφάζουνε. Φτάσανε στη Σμύρνη, εκεί γινόταν χαμός. Πήγαν στο λιμάνι τον Σεπτέμβριο, 11 Σεπτεμβρίου, που ήρθαν τα καράβια για να τους πάρουνε. Όταν περάσανε τον έλεγχο, τον παππού τον συλλάβανε. Γιατί μόνο αν ήτανε κάτω από 16 αφήνανε και περνάγανε άντρες και πάνω από 60... τους πιάνανε σαν λιποτάχτες. Και τον πιάσανε τον παππού μου, τον Νικόλα, και ευτυχώς αυτός ήταν πανέξυπνος και όταν πήγανε να τον πάρουνε, στα αμελέτ ταμπούρου, εκεί στα τάγματα ασφαλείας, σκαρφίστηκε, είπε ένα ψέμα εκεί σε έναν στρατιώτη, ότι ξέρεις έχω έναν τενεκέ λίρες κάπου θαμμένο κτλ. Οπότε, αυτός σου λέει ένας τενεκές λίρες, χρυσές ε; Ε το είπε σε έναν αξιωματικό, τον πήρε, επειδή τον ξέραν κιάλας τον παππού μου, πιστέψανε ότι είχε λίρες, γιατί ξέρανε ότι ήταν πλούσιος. Ε πήγανε εκεί, λοιπόν, ε ο παππούς τώρα λέει στον δρόμο, οφείλουμε να πιστεύουμε τον παππού τι έλεγε, στον δρόμο λοιπόν, ο αξιωματικός τον σκότωσε τον στρατιώτη για να πάρει μόνος του τα χρήματα αλλά την ώρα που έσκαβε, ο παππούς του κοπάνησε μία με το φτυάρι, το άφησε κάτω και έφυγε και πρόλαβε το καράβι. Και μάλιστα, τον πιάσανε και έκλαιγε η γιαγιά μου, της έλεγε «Γεωργούλα μη στεναχωριέσαι, πήγαινε με το παιδί και εγώ θα έρθω». Ξέρεις τώρα... του έλεγε, που να έρθεις; Τι να έκανε όμως; Πήρε το παιδί και ανέβηκε επάνω. Αυτός γύρισε, ο πατέρας μου δεν θυμόταν τι του είχε πει ο πατέρας του, ο παππούς μου, πως κατάφερε, κατάφερε και ανέβηκε στο καράβι! Τώρα πως; Τι; Δεν θυμάται. Ανέβηκε στο καράβι επάνω, βρήκε τη γιαγιά, αλλά ο αξιωματικός που σου είπα δεν σκοτώθηκε, απλά τον χτύπησε. Αυτός λοιπόν συνήλθε, γύρισε και τον έψαχναν τον παππού μου να τον βρουνε. Τον Νικόλα τον Γκιαούρη λέγανε, που είναι. Ανεβήκαν στο καράβι, έψαχναν το καράβι. Η γιαγιά μου τον έβαλε κάτω, έτσι ανάσκελα, του έβαλε και ένα πάπλωμα από πάνω, το μωρό απάνω, και έκατσε και αυτή πάνω. Του έδωσε και αγκαλιά τον άγιο Νικόλα, την εικόνα που είχανε. Και έλεγε η γιαγιά ότι περνάγανε, τον ποδοπατάγανε και δεν καταλάβαιναν ότι ήταν άνθρωπος από κάτω. Και για αυτό έλεγε για το θαύμα του αγίου Νικόλα. Τελικά δεν τον βρίσκανε. Ήταν όμως και τυχερός γιατί, όταν ανέβηκαν αυτοί σε μισή ώρα έφευγε το καράβι. Δεν μπορούσε να μείνει. Έτσι αναγκαστήκανε

να φύγουν. Ίσως αν έμενε και άλλη ώρα και ψάχνανε, να τον βρίσκανε. Τώρα κανείς δεν ξέρει. Πάντως δεν τον βρήκανε. Και έτσι τη γλύτωσε και ήρθε» (αφηγητής: τρίτος).

«Εμένα ο πατέρας μου πήγε κατευθείαν Μυτιλήνη και μετά Θεσσαλονίκη. Μετά Θεσσαλονίκη κάτσανε. Ήταν η μάνα του και οι τέσσερις αδελφές του. Μετά κάτσανε εκεί πέρα αλλά πίνα. Δεν υπήρχε ας πούμε ζωή. Και ήταν μία γυναίκα εκεί στις πολυκατοικίες. Τώρα η γιαγιά μου με τέσσερα κορίτσια. Και επειδή η πιο μικρή έκλαιγε, έλεγε “δεν μου δίνεις τη μικρή, αφού δεν μπορείς να τα θρέψεις, ας πούμε”. Η γιαγιά με τον παππού... και την δώσανε. Η πιο μεγάλη όμως έκλαιγε όλη τη νύχτα και πήγανε το πρωί και την ξανά πήρανε. Φαντάσου» (αφηγητής: τέταρτος).

Οι πρώτες μέρες των προσφύγων στην Ελευσίνα, όπως γίνεται αντιληπτό από την αφήγηση, ήταν ιδιαίτερα δύσκολες. Αναφορά γίνεται στην αντιμετώπιση που δέχτηκαν από τους ντόπιους, άλλοτε θετική άλλοτε αρνητική, αλλά και στην αξιοπρέπεια με την οποία αντιμετώπισαν την κατάσταση στην οποία βρέθηκαν:

«Και τους έφερε και αυτούς στην Ελευσίνα. Τους πήγαν κατευθείαν. Και μου έλεγε ο Λιάπης: “Ήμουν μικρός εκείνη την εποχή αλλά το θυμάμαι. Ήρθε ένα μαύρο καράβι... Μου έκανε εντύπωση. Βγήκανε στο καράβι, γυναικόπαιδα αυτοί οι άνθρωποι, και μου έκανε την εντύπωση, ότι αυτοί οι άνθρωποι ήταν τόσο περήφανοι που δεν ζήτησαν ούτε νερό λέει. Και βγαίνει ένας μεγάλος από εκεί, δεν θυμάμαι τώρα, άρχοντας, τέλος πάντων, και λέει «πάρε τους και βάλτους μέσα στις αποθήκες προσωρινά”. Πήγανε στις αποθήκες ένα τσούρμιο πρόσφυγες. Ήταν κλειδωμένο το λουκέτο και λέει “σπάστε το λουκέτο”. Για αυτό σου λέω, ήταν μερικοί άνθρωποι πολύ... Σπάσανε το λουκέτο, μπήκανε μέσα οι άνθρωποι αυτοί. Και μου έλεγε τώρα η ξαδέλφη μου η μεγάλη, η Μαρίτσα, αυτό της το είχε πει η μάνα της, γιατί εγώ είπαμε δεν μας είχε πει τίποτα η μάνα μου και ο πατέρας μου. Τους πήγανε σε ένα σχολείο την μάνα μου και τον πατέρα μου... και σε κάθε γωνία βάζανε και μια οικογένεια. Στρώνανε κάθε γωνία του δωματίου αυτού, του σχολείου, βάζανε και μία οικογένεια» (αφηγητής δεύτερος).

Σε πολλά σημεία της αφήγησης τους αναφέρθηκαν στη προκατάληψη με την οποία συμπεριφέρονταν οι ντόπιοι, τόσο στους προγόνους τους, όσο και στους ίδιους. Όπως μας διηγούνται, τους θεωρούσαν Τούρκους, αναφέρονταν μειονοτικά σε αυτούς, με ανάλογους χαρακτηρισμούς. Επιπλέον αναφέρθηκε, πως οι ντόπιοι, όταν κατέφθασαν οι πρόσφυγες, φοβόντουσαν μη τους πάρουν τις δούλεues. Ωστόσο, παραδέχονται πως δεν ήταν σε όλες τις περιπτώσεις έτσι. Οι μορφωμένοι, που ήταν οι λιγότεροι όπως λένε, τους φέρθηκαν καλά και τους βοήθησαν το πρώτο καιρό να σταθούν στα πόδια τους. Γενικότερα γίνεται ιδιαίτερη μνεία στο πολιτισμικό υπόβαθρο, είτε για να δικαιολογήσει την αποδοχή ή μη των προσφύγων από τους ντόπιους, είτε για να τονιστεί η πολιτισμική ανωτερότητα των Μικρασιατών προσφύγων. Τέλος, γίνεται αντιληπτό από τα λεγόμενα των αφηγητών, πως η ενσωμάτωση υπήρξε πλήρης με το πέρας των χρόνων:

«Ήταν από τους μορφωμένους (ένας κάτοικος της Ελευσίνας). Και αυτοί ήταν λίγοι. Οι πιο πολλοί μας είχανε άστο» (αφηγητής: δεύτερος).

«Εγώ γεννήθηκα κάτω και επειδή γεννήθηκα κάτω πήγαμε σχολείο κάτω, στο Δεύτερο. Δεν πήγα σχολείο εδώ που είμασταν όλοι πρόσφυγες. Πήγα σχολείο εγώ κάτω που ήταν οι ντόπιοι. Το «γλού» όμως χτύπαγε. Και εκεί που ήμουνα, σαν παιδάκι εγώ, δεν αισθανόμουν καλά. Με βρίζανε: «Ρε Τούρκος είσαι; Τουρκοσπορίτης;» Δεν αισθανόμουν καλά. Καθόλου

καλά. Αλλά δεν το καταλάβαινα κιόλας. Μικρό παιδί ας πούμε. Αλλά σιγά, σιγά, σίγα με τους ντόπιους ήρθαμε και γίναμε ένα. Η μητέρα μου όταν ντυνότανε...Οι ντόπιοι δεν τους δεχόντουσαν. Δηλαδή με λίγα λόγια δεν μας δεχτήκανε καλά. Ζηλεύανε όχι τίποτα άλλο. Ξέρετε γιατί ζηλεύανε; Ήταν μορφωμένοι άνθρωποι παρότι τη φτώχεια. Και μου έχει πει κάποιος «εμείς ότι πήραμε το πήραμε από σας» (αφηγητής: δευτερος).

«Ο Σύλλογος (Μικρασιατών Ελευσίνας) υπήρχε, είχε κάνει και μεγάλο έργο, γιατί βασικά ο σύλλογος ιδρύθηκε για να υπερασπιστεί τα δικαιώματα των προσφύγων τότε. Στην αρχή είχαμε ιστορίες εδώ, δεν μας θέλανε, τα ξέρετε αυτά, τουρκόσπορους, έτσι, αυτό, να μη τα λέμε. Δύσκολα μας δεχτήκανε. Όχι όλοι όμως. Είχε πολλές οικογένειες στην Ελευσίνα που βοήθησαν πάρα πολύ τον κόσμο. Ανοίζανε σπίτια, τους βάλανε μέσα, εκκλησίες, όχι όμως όλοι. Βασικά, όσοι ήταν μορφωμένοι άνθρωποι και είχανε παιδεία. Γνωρίζανε ότι εκεί ήταν Έλληνες, δεν είχανε πρόβλημα, ξέρανε. Οι άλλοι, όμως που δεν είχανε πάει σχολείο, οι περισσότεροι εδώ στην Ελλάδα, ξέρεις, δεν είχανε πάει σχολείο, τους κακοδεχτήκανε. Τους νομίζανε Τούρκους. Και όχι μόνο Τούρκους. Νομίζανε ότι ήρθαν αυτοί εδώ και θα μειωθεί το εισόδημα τους, θα τα πάρουν αυτοί. Ενώ, τελικά η αποκατάσταση των προσφύγων έγινε με δάνειο. Τελικά, ενώ όλοι φοβόντουσαν ότι θα έρθουν οι πρόσφυγες και τι θα κάνουμε, αλίμονο μας, οι δουλειές μας κτλ. Ίσα- ίσα οι πρόσφυγες τους μεγάλωσαν τις δουλειές, τους άνοιξαν τα μάτια να το πω εγώ, τους ξεστραβώσανε. Πώς να δουλεύουνε σε όλους τους τομείς. Και στην αγροτική ζωή και στην βιομηχανική. Άσε δε το συζητάμε για τον πολιτισμό και το επίπεδο. Τους δείξανε πώς να βάζουνε κουρτίνες στα παράθυρα, πώς να μαγειρεύουνε, τέλος πάντων. Ας μη ξεχνάμε ότι η Ελλάδα πολέμαγε 10-15 χρόνια. Όλο ζημιές και καταστροφές. Ο κόσμος εδώ ήταν τελείως απαίδευτος, αμόρφωτος. Ενώ, από εκεί είχανε άλλη κουλτούρα, άλλο επίπεδο... Με ιδέες φρέσκιες, με γνώσεις, τους βοήθησαν παντού. Και η Ελευσίνα πήρε τα πάνω της όταν ήρθαν οι πρόσφυγες αλλά και όλη η Ελλάδα. Ήταν κάτι απροσδόκητο, κανείς δεν το πίστευε και όμως έγινε. Η αποκατάσταση ωφέλησε την πατρίδα τελικά.» (αφηγητής: τρίτος)

Στην αφήγηση συχνά γίνεται λόγος για την εικόνα που φανέρωνε ο Συνοικισμός τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης των προσφύγων σε αυτόν. Αναφέρεται η διαφορετική εικόνα του Συνοικισμού σε σχέση με την υπόλοιπη Ελευσίνα. Όπως λένε, ο Συνοικισμός ξεχώριζε από μακριά. Η αναφορά αφορούσε στις άθλιες συνθήκες διαβίωσης: στους ανύπαρκτους δρόμους του Συνοικισμού, στη φτώχεια και στη πείνα των γονιών τους, αλλά και των ίδιων. Αρκετές αναφορές αφορούν την εργατικότητα των προσφύγων αυτών, που από την πρώτη στιγμή εργάστηκαν αδιάκοπα σε διάφορες δουλειές για να επιβιώσουν. Μάλιστα, όπως αναφέρουν, οι δεξιότητες που γνώριζαν οι πρόσφυγες από τον τόπο καταγωγής τους βοήθησαν τη πόλη της Ελευσίνας να αλλάξει εικόνα με τη πάροδο των χρόνων, να εξελιχθεί οικονομικά και πολιτισμικά σε μεγάλο βαθμό. Οι γνώσεις που κατείχαν οι Μικρασιάτες σε όλους τους επαγγελματικούς τομείς όπως, στο εμπόριο, στον αγροτικό και τον βιομηχανικό τομέα, βοήθησαν να εξελιχθεί η Ελευσίνα. Πολιτισμικά, όπως αναφέρουν στις αφηγήσεις τους, το αίσθημα της νοικοκυροσύνης τους, η μουσική τους παιδεία και γενικότερα ο τρόπος ζωής τους αγαπήθηκε από τους ντόπιους και στην πορεία των ενστερνιστήκανε. Εν κατακλείδι, η ένταξη του στη πόλη της Ελευσίνας υπήρξε ολοκληρωτική. Όπως προκύπτει από την αφήγηση, με τον καιρό οι δύο διαφορετικές κουλτούρες συναντήθηκαν, μέσα στον χώρο εργασίας, στο σχολείο συνάπτοντας, μάλιστα, γάμους μεταξύ τους, και οι όποιες διαφορές τους ξεπεράστηκαν:

«Από τα παιδιά της που πήγαν σχολείο έμαθε ελληνικά. Η μητέρα μου άργησε να μιλήσει ελληνικά επειδή άκουγε τη γιαγιά με τα τούρκικα. Το θέμα είναι, όταν μιλούσαν εδώ στη σπίτι τα κορίτσια με τη γιαγιά, η μαμά μου απαντούσε στα ελληνικά. Εγώ έτσι έμπαινα σιγά- σιγά στο νόημα. Δεν ξέρω να μιλήσω (τουρκικά) πέρα από κάποιες λέξεις αλλά κάπου κάποια νοήματα...καταλάβαινα το νόημα της συζήτησης που κάνανε» (πρώτος αφηγητής).

«Εγώ γεννήθηκα σε μικρασιατικό σπίτι εδώ στην Ελευσίνα. Η τουαλέτα ήταν κοινόχρηστη. Εγώ το πέτυχα αυτό...και τις δύο φορές που νοικιάσαμε. Νοικιάζαμε δωματιάκια ενός οικοπέδου...οπότε η τουαλέτα ήταν κοινόχρηστη. Ο μπροστινός χώρος...το καθιστικό...το σαλόνι...πίσω ήταν η κρεβατοκάμαρα των γονιών...τώρα τα παιδιά που κοιμόντουσαν ένας θεός ξέρει.. στο υποτιθέμενο σαλόνι. Και άντε και μία κουζινίτσα πίσω. Εγώ σε αυτό το σπίτι ήρθα 8 χρονών. Τότε είχε αρχίσει να αναπλάθεται... ασφαλτο είχε μέχρι εδώ στη κολώνα. Εδώ πέρα ήταν αλάνα... φιστικιές. Ήρθαν εδώ στην Ελευσίνα για τις δουλειές...ανά πάσα στιγμή έβρισκες δουλειά...Και έπιασε δουλειά αμέσως και εδραιώθηκε. Ο πατέρας μου έπιασε (δουλειά) στη Χαλυβουργική πρώτα» (πρώτος αφηγητής).

«Και μετ' έπειτα, μετά το 28', τους δώσανε σπίτια στον Συνοικισμό, σε όλους. Έτυχε τώρα, η μητέρα με τον πατέρα του το δώσανε στα αδέρφια του και η μητέρα μου, η πιο μικρή δεν πήρε σπίτι. Αρραβωνιάστηκε τον πατέρα μου. Και επειδή δεν είχε ο πατέρας μου σπίτι εδώ, έφυγε και πήγε κάτω Ελευσίνα. Στην κάτω Ελευσίνα δούλευε στον Κρόνο. Δούλευε στον Κρόνο χρόνια. Οι πιο πολλοί Μικρασιάτες δούλευαν εκεί. Οινοποιείο είναι. Πηγαίνοερχότανε στον Συνοικισμό. Μένανε με ενοίκιο εδώ πέρα. Ήταν απομακρυσμένο από την Ελευσίνα. Ο Συνοικισμός ήτανε ένα κομμάτι. Φαινόταν από μακριά, ξεχώριζε. Δεν υπήρχαν σπίτια όπως τώρα. Δεν υπήρχε τίποτα. Και πήραμε ένα σπιτάκι κάτω. Με χίλια ζόρια πήρε ο πατέρας μου ένα οικόπεδο. Φτώχεια; Δεν σου λέω τίποτα. Δεν σου λέω τίποτα! Ο πατέρας μου αρρώστησε. Εγώ τότε ήμουν 10- 13 χρονών. Όχι πιο μικρός ήμουν. Το 48' ήμουν 7-8 χρονών. Ερχόντουσαν κάτι Εγγλέζοι που είχαν πιάσει στην αεροπορία τότε και παίρνανε ψωμί από τον Κουσκουτόπουλο... Εκεί κοντά ήταν το σπίτι μου. Και επειδή είμασταν μέσα στις λάσπες τότε, δεν υπήρχαν ούτε οδοί ούτε τίποτα σε εμάς. Είχε πει τότε ο δήμαρχος ότι ο Κρόνος, που πέταγε μία σκουριά, που καίγανε μέσα, να την πετάει στους δρόμους, για να μην πατάμε μέσα στις λάσπες και έριχνε τις σκουριές και τα στρώνανε. Έτσι δεν είχαμε λάσπη. Αυτό γινόταν σαν τσιμέντο μετά. Μέσα εκεί όμως την ώρα που τα ρίχνανε έβλεπα κάποιους, πιο μεγάλους από μένα...μέσα στις σκουριές... περνάγανε οι Εγγλέζοι με το τζιπ και πετάγανε κάτι μαύρες φρατζόλες ψωμί, που τις κόβανε και πετάγανε κομμάτια και γελάγανε. Εγώ ήμουνα μικρός...αν έβλεπα κανένα κομμάτι που αφήνανε οι άλλοι το έκανα έτσι (το καθάριζε) από τη σκουριά και το πήγαινα στη μάνα μου. Οπότε περιμέναμε τους Εγγλέζους να πετάξουν κανά ψωμί να πάρουμε κανά κομμάτι φρατζόλα. Φτώχεια μεγάλη. Μετ' έπειτα φτιάξαμε το σπίτι στο Συνοικισμό. Κύλησε ας πούμε η ζωή έτσι. Εγώ ήμουν από παιδάκι από πολύ φτώχεια οικογένεια. Μπήκα σε συνεργία. Οι Μικρασιάτες παιδί μου είναι τεχνίτες. Ήμουν μέσα σε όλες τις δουλειές. Σχολείο πήγα μέχρι την έκτη τάξη. Μετά πήγα γυμνάσιο, έβγαλα μία τάξη αλλά στη δεύτερη τάξη...δεν ήθελα να μάθω γράμματα γιατί πήγα στην τεχνική σχολή. Εκεί έβγαλα πάλι τρεις τάξεις και τα παράτησα... Δουλεύαμε και πηγαίναμε κα το βράδυ σχολείο, νυχτερινή σχολή, δηλαδή. Γενικά, εγώ έζησα πάρα πολύ δύσκολα χρόνια» (αφηγητής: δεύτερος)!

«Και μετά τον πόλεμο, το 49'- 50', όταν ήρθανε, άνοιξε ένα μπακάλικο εδώ στην Κωνσταντινουπόλεως. Εγώ τι ήμουνα, 2 χρονών όταν άνοιξε ο πατέρας μου το μπακάλικο. Έβλεπα τον κόσμο τότε...φτώχεια...οι δρόμοι χώμα. Τα σπίτια ήταν όλα δράμα. Να σου πω την αλήθεια εμείς δεν πεινάσαμε. Δεν μπορώ να πω ότι πεινάσαμε, διότι είχαμε το μπακάλικο... Εμένα η μάνα μου επειδή δεν έτρωγα μου άλειφε βερίκοκο (μαρμελάδα). Κάτι φέτες...ζυμώνανε και τα ψωμιά ήταν μεγάλα. Στην αρχή μας βάζανε και σάλτσα και ζάχαρη και βρεγμένο.» (αφηγητής: τέταρτος)

«Εδώ η ζωή τους ήταν δύσκολη. Σε κάποιους είχανε ζητήσει, όχι βέβαια σε όλους, να πούνε τι δουλειά κάνανε εκεί, μήπως τους δίνανε και κάτι ανάλογο. Ο παππούς δήλωσε και του δώσανε κάποια στρέμματα, επειδή είχε πολλά χωράφια από εκεί. Αλλά του τα δώσανε στο Δαριμάρι, έξω από τη Θήβα, σε ένα βουνό πάνω. Αλλά εκεί τώρα στο Δαριμάρι, και λύκους είχε, που να πήγαινε τώρα αυτός με ένα μωρό 5 χρονών, χωρίς... που να τα φτιάξει αυτά; Και έτσι, έμεινε εδώ στην Ελευσίνα... Και προτίμησε να πάρει ένα προσφυγικό σπίτι και να μείνει στην Ελευσίνα. Και ασχολήθηκε με τη δουλειά που ήξερε από τον πατέρα του. Ασχολήθηκε με γιουρτάρια και αυτά. Είχε πάρα πολλά λεφτά, επειδή ήξερε τη δουλειά. Ήταν δύο- τρεις στην Ελευσίνα, που κάνανε τέτοια πράγματα εδώ. Πάντρεψε την κόρη του με έναν γάμο φανταστικό. Με γλέντια, με βιολιά και τέτοια, εδώ στου Κατσέλη... Ένα χρόνο μετά πέθανε. Μείνανε τα παιδιά ορφανά. Τέλος πάντων, δύσκολη ζωή. Τα καταφέρανε όμως. Ο πατέρας μου δούλεψε στα Καμίνια. Πήρε μία Ελευσίνα εδώ. Την παντρεύτηκε. Έκανε τρία παιδιά. Εμένα, άλλη μία κόρη και ένα γιο. Το μεράκι του ήταν να σπουδάσει τα παιδιά του. Γιατί και ο παππούς μου ήθελε να σπουδάσει τους δυο γιους του. Και έτσι, λοιπόν, δούλεψε με τη μάνα μου, σαν σκυλιά δούλεψανε, όλη μέρα δουλεύανε. Τα καταφέρανε, όμως, και μας σπουδάσανε. Εγώ τελείωσα οδοντιατρική, ο αδελφός μου (δεν άκουσα το πρώτο συνθετικό) εμπορική, ο αδελφός μου (πάλι δεν ακούστηκε, πρέπει να είπα: “κάτι με ναυτικά”) και έτσι και όλα του τα παιδιά τα σπούδασε. Και εκεί στα 50 του χρόνια... τα παράτησε όλα και έγινε παπάς» (αφηγητής: τρίτος).

«Οι παππούδες φοβόντουσαν, δεν έλεγαν τίποτα. Μέχρι το 94' που το κράτος αναγνώρισε τη σφαγή των Ελλήνων από τους Τούρκους και γίνεται και γιορτή τώρα επίσημη κτλ., φοβόταν ο κόσμος... Φοβόντουσαν να πούνε ότι είναι πρόσφυγες. Επειδή εδώ στην Ελευσίνα δεν ήρθαν πρόσφυγες από ένα μόνο μέρος, ήρθαν από πολλά μέρη. Από παντού πρόσφυγες. Που θέλεις; Δαρδανέλια επάνω... Ήρθαν από τη περιοχή Σμύρνης, από την Αττάλεια, μέχρι πάνω από την Κωνσταντινούπολη, από όλα τα μέρη και την Καππαδοκία... Εδώ ήρθαν, λοιπόν διάφοροι. Στην αρχή, η πρώτη φουρνιά, όχι οι ανταλλάξιμοι, οι άλλοι, οι πιο πολλοί ήταν από τα παράλια της Μικράς Ασίας... Αλλά μετά με τις αλλαγές ήρθαν από παντού εδώ πέρα. Και έτσι ο καθένας, λοιπόν από αυτούς, αντί να κοιτάνε τον σύλλογο, γιατί φοβόντουσαν και λιγάκι να ασχοληθούν, ήρθαν και μεγάλοι άνθρωποι. Ο ένας ήταν γραμμένος στη Σινασό (προσφυγικός σύλλογος της Ελευσίνας), ο άλλος... Ο σύλλογος τα πρώτα χρόνια βοήθησε πάρα πολύ εδώ πέρα. Φέρανε το λεωφορείο, φέρανε το φως, βοήθησε να γίνει το σχολείο, την εκκλησία «Δώδεκα Αποστόλων». Ποιος την έφτιαξε; Το σχολείο δε, όλοι εδώ οι πρόσφυγες έπρεπε να πάνε κάποια μεροκάματα να δουλέψουνε εκεί. Και όσοι δεν μπορούσανε, γιατί ήταν σε μεγάλη ηλικία, πληρώνανε άλλους μαστόρους για να βοηθήσουνε. Για να χτιστεί η εκκλησία η καινούρια κάνανε εράνους, λαχειοφόρους και ένας εργολάβος, Μαμακούλας τον έλεγαν, που έκανε ξυλεία, την έδωσε όλη για να χτιστεί. Όλοι βοηθήσανε. Τώρα είναι πανέμορφη μέσα... Εδώ δεν είχαν τίποτα. Κουρέια, ραφτάδικα, κινηματογράφο, φιλαρμονική του δήμου, τα κάνανε όλα οι Μικρασιάτες» (αφηγητής: τρίτος).

«Αυτό που λέμε γούβα... ήταν μία γούβα εκεί. Και είχανε πάρει το χώμα και κάνανε τα σπίτια του Συνοικισμού με πλίθρες, όλα. Να σκεφτείς τότε ο Συνοικισμός, ήτανε μαζεμένοι άνθρωποι, είχαν την κουλτούρα τους. Ήταν γλεντζέδες οι άνθρωποι, νοικοκυραίοι. Αυτό μας το λένε και κάποιοι ντόπιοι εδώ. «Εμείς δεν είμασταν σαν και εσάς». Μετά όμως μας βλέπανε και κάνανε και οι ντόπιοι τα ίδια. Και γίναμε ένα μετά.» (αφηγητής: δεύτερος)

«Εμείς τα φαγητά τα κάναμε πικάντικα. Ήτανε η καλύτερη κουζίνα όμως. Η γυναίκα μου (που είναι ντόπια ελευσίνα) έχει μάθει από τη μάνα μου. Οι άνθρωποι ήταν μεζεκλήδες» (αφηγητής: τρίτος).

Η θρησκεία, όπως αναφέραμε και παραπάνω, είχε εξέχουσα σημασία στις καρδιές των προσφύγων και γίνεται προσπάθεια διατήρησης των παραδόσεων, δια μέσου της ιστορικής μνήμης:

«Πως, βεβαίως! Καταρχήν η γιαγιά μου. Πέρα από εδώ, που είχε πάει στα Ιεροσόλυμα εκδρομή, δύο τρεις φορές, η γιαγιά μου ήταν Χατζήδαινα. Είχε πάει και από εδώ πέρα στα Ιεροσόλυμα και έκανε βαπτίσεις. Είχε κάνει κουμπαριά...αλληλοβάφτιση στον Ιορδάνη ποταμό. Εγώ έχω και της γιαγιάς μου αυτό που είχε πάρει από τα Ιεροσόλυμα...μια απόδειξη να το πούμε έτσι. Και αυτό έχει μείνει σε μένα γιατί έχω το όνομα της. Το έδωσα (στο λαογραφικό μουσείο Μικρασιατών Ελευσίνας). Εδώ πέρα ούτε που ξέρανε ότι υπάρχει αυτό το κομμάτι. Ενώ εκεί πέρα τουλάχιστον ξέρω...ας μείνει μαζί με όλα τα άλλα. Εφόσον υπάρχει το μουσείο...προσπαθούμε να διατηρήσουμε τη παράδοση...δεν υπάρχει λόγος, να το κρατήσω εδώ τι; Να μπορούσα να το μεταφράσω...δεν γίνεται, δεν ξέρω. Είναι στα Καραμανλίδικα. Αλλά το θέμα είναι ότι έμεινε σε μένα δεν πήγε σε άλλες εγγονές...έχει διαφορά» (αφηγητής πρώτος).

Στις αφηγήσεις τους δεν παρέλειψαν να αναφερθούν σε πρόσωπα που θεώρησαν ότι συνέβαλαν σημαντικά στη ζωή του Συνοικισμού. Μάλιστα στη πρώτη πηγή που ακολουθεί, η αφηγήτρια φανερώνει ενθουσιασμό, επειδή θυμάται κάτι από τη δική της εμπειρία (ατομική μνήμη) και όχι επειδή της το έχουν πει (κοινωνική μνήμη):

«Δεν έχω κάτι έτσι στο μυαλό μου που να έχει αναφερθεί...α να η Μπάκαινα... η μαμή! Αυτό...αυτό. Μπορώ να στο πω και μόνη μου για την Μαμή χωρίς να μου το έχουν πει...Παραλίγο να με ξεγεννούσε η Μπάκαινα αλλά φοβότανε επειδή ήταν σε μεγάλη ηλικία τότε και της είπε της μάνας μου, γιατί εμείς μέναμε μέσα στο στενό του Αδάμ που λέμε, από εκεί μέσα. Η Μπάκαινα, η μαμή που λες, με κράταγε εμένα στο δωματάκι...αλλά όταν καταλάβαινα και γύρναγα μέσα στον Συνοικισμό εκεί, σε αυτά τα μέρη τέλος πάντων, με έπαιρνε στο σπιτάκι εκείνη. Στον Αντωνίου (γιατρός γυναικολόγος) εγώ γεννήθηκα... αλλά υπήρχε ακόμα η μαμή. Αφού την γνώρισα και εγώ σου λέω. Πως μου ήρθε τώρα...» (αφηγητής πρώτος).

«Τα σπίτια που δώσανε στους παππούδες εδώ όταν ήρθανε, τους τα δώσανε μεν αλλά δεν ήταν τελείως δωρεάν. Έπρεπε να δώσουν ένα ποσό για να πάρουν το παραχωρητήριο. Συμβολικό αλλά ήταν ένα ποσό. Αλλά κάποια στιγμή το 74' βγήκε κάποιος νόμος που έλεγε: πρέπει να αποπληρωθούν, να πάρετε τα παραχωρητήρια... Ο πρόεδρος λοιπόν, ένας Ευάγγελος Τσαούσογλου, που είναι το όνομα του...και κατάφεραν, όλους τους πήραν έναν- έναν και τους πιάσανε, και έπαιρνε αυτός τα χαρτιά τους και τους τα έφτιαχνε και όλοι πήραν τα αποχωρητήρια τους» (αφηγητής τρίτος).

Οι πρόσφυγες δεύτερης και τρίτης γενιάς, με τους οποίους μιλήσαμε, είναι ιδιαίτερος ενεργοί στις προσπάθειες που γίνονται να διατηρηθεί η παράδοση των Μικρασιατών. Δραστηριοποιούνται έντονα, πολιτισμικά και διοικητικά, δια μέσου του Συλλόγου Μικρασιατών Ελευσίνας:

«Είμαστε μέσα στον σύλλογο, συμμετέχουμε είμαστε και στη χορωδία, είμαστε και στο χορευτικό και ότι τέλος πάντων χρειάζεται ο σύλλογος τρέχουμε να βοηθήσουμε. Στις εκδρομές, γενικά είμαστε παντός καιρού που λέμε...Εφόσον φύγανε και οι δύο από τη ζωή (οι γονείς) και έχω χρόνο να ασχοληθώ πλέον εξολοκλήρου με τον εαυτό μου είπα να μπω στον σύλλογο» (αφηγητής: πρώτος).

«Κάποια στιγμή ανακατέυτηκα με τα κοινά για να βοηθήσουμε τον δήμο της Ελευσίνας. Έγινε αντιδήμαρχος στην Ελευσίνα. Και εκεί όταν μου φέρανε τον κατάλογο για να δω τα

πολιτισμικά σωματεία που είχε η πόλη μας είδα και το δικό μας (Σύλλογος Μικρασιατών Ελευσίνας)» (αφηγητής: τρίτος).

Εμφανής είναι η αγάπη για την ιδιαίτερη πατρίδα αλλά και η προσπάθεια συντήρησης τους αισθήματος αυτού δια μέσω των γενεών. Το ζήτημα της μνήμης, τόσο της ατομικής όσο και της συλλογικής, διατρέχει όλη την πορεία της αφήγησης των συμμετεχόντων. Παράλληλά, φανερώνουν θυμό και αγανάκτηση με όσους δεν καταβάλουν μεγάλη προσπάθεια να διατηρηθεί η μνήμη των προγόνων τους:

«Δεν παύει εμένα το ζουζούνι να έχει μείνει εδώ όμως (δείχνει το στήθος). Ενώ οι νέοι, π.χ. εμένα η εγγονή μου, μπορεί να μην είναι έτσι. Βλέπει όμως αυτά που κάνουμε. Το ζουζούνι όμως το είχα πάρει εγώ από τη μάνα μου και τον πατέρα μου. Τη νοικοκυροσύνη, όλα» (αφηγητής: δεύτερος).

«Όταν ήμουν εγώ 7-8 χρονών, το 48', με έπαιρνε στο περιβόλι ο θείος μου ο Στέλιος, ο αδελφός της μάνας μου, και πιάνανε κάθε αποκριές ένα τραπέζι από εδώ μέχρι πέρα. Όλη η οικογένεια, όλοι οι συγγενής και γλεντάγανε και κάνανε από το πρωί μέχρι το βράδυ. Και ξέρεις τι λέγανε; Άντε και καλή πατρίδα! Άντε και καλή πατρίδα! Και καλά, δηλαδή, ότι θα ξανά πάμε πάλι» (αφηγητής: δεύτερος).

«Η Βούλα έχει πολλές αδελφές...η Βούλα είναι που ανακατεύεται και θυμάται...οι άλλοι έχουν αποτραβηχτεί» (αφηγητής πρώτος).

Όπως είπαμε, η επιθυμία τους να διατηρηθούν οι μνήμες των ιστορικών γεγονότων στο μέλλον είναι μεγάλη. Μάλιστα σε μία συνομιλία μεταξύ μιας αφηγήτριας μας και μιας φίλης της Μικρασιάτισσα, που είναι παρούσα κατά τη διάρκεια της συνέντευξης, γίνεται αντιληπτή η ανάγκη της γραπτής καταγραφής των γεγονότων, καθώς η φίλη εκφράζει τον φόβο, πως αν η προφορική ιστορία δεν καταγραφεί είναι πιθανόν και να λησμονηθεί. Οι δύο συνομιλήτριες περιγράφοντας μία παράσταση προφορικής αφήγησης, κατά τη διάρκεια μιας εκδήλωσης του Συνοικισμού για τους Μικρασιάτες, εκθειάζοντας τη, συζητούν μεταξύ τους:

«Αλλού όμως δεν το έχουμε δει ρε μαρίνα –Τι να δεις; –Αυτό το πράγμα που λέει η Σφήκα (η κυρία που διηγούνταν την ιστορία για τον Συνοικισμό) κάπου έτσι να το έχουμε. –Όχι, δεν πρόκειται να του έχουμε! Το διάβασε έτσι όπως ήταν, το πήρε η Γιολάντα και το προσάρμοσε στο σκηνικό...δεν υπάρχει κάτι...» (αφηγητής: πρώτος).

Σημαντική επίσης για την παρούσα έρευνα και για τη λειτουργία της μνήμης, είναι και η διαπίστωση μίας εκ των ομιλητριών, η οποία αντιλαμβάνεται πως η ακολουθία των εικόνων του νου μπορεί να συμβάλει στην επαναφορά της μνήμης:

«Είδες! Είδες πως πάει;! Έτσι ξεκινήσαμε στην εκδήλωση που κάναμε στον Συνοικισμό. Πιάναμε το ένα κομμάτι, πηγαίναμε στο άλλο. Απλά σου έρχονται εικόνες βρε παιδί μου. Εκείνη τη στιγμή που σου έρχεται η εικόνα την εκφράζεις...την λες. Μετά πάλι μία άλλη» (αφηγήτρια: πρώτη).

Εμφανή γίνεται και πάλι το παράπονο των προσφύγων νεότερων γενεών, για τη μη συμμετοχή τους στη δια-γενεϊκή μνήμη, που αφορά τα γεγονότα της ζωής των προγόνων τους:

«Τελικά μετά είχανε έναν ξάδελφο στην Καισαριανή που τους λέει ελάτε Ελευσίνα που έχει δουλειές. Και ήρθαν στην Ελευσίνα. Τώρα πότε ήρθαν; Το 26' ήρθαν; Το 27'; Εμάς δεν...δεν μας λέγανε! Αυτό είναι...ότι δεν μας λέγανε. Και ήρθε ο πατέρας μου εδώ Ελευσίνα.. Τι ήτανε; Χωράφια είχανε...αγρότης και ο πατέρας μου. Ήρθε εδώ...παντρεύτηκε...Πότε παντρεύτηκε δεν θυμάμαι» (αφηγητής τέταρτος).

Καταλήγοντας, γίνεται αντιληπτό από το σύνολο των αφηγήσεων, πως η κοινωνική μνήμη είναι ισχυρότερη από την ατομική, καθώς οι περισσότερες ενθυμήσεις τους λειτουργούν σαν παζλ που έχει συνδεθεί από το σύνολο των αφηγήσεων, που γνωρίζουν μέσω της κοινότητας των Μικρασιατών της Ελευσίνας, παρά από τις δικές τους προσωπικές αναμνήσεις.

4.3 Συμπεράσματα

Η παραπάνω έρευνα έγινε με σκοπό να μελετηθεί η κοινωνική μνήμη των προσφύγων δεύτερης και τρίτης γενιάς, που εγκαταστάθηκαν στην Ελευσίνα μετά την Μικρασιατική καταστροφή. Τα συμπεράσματα της έρευνας μας ανταποκρίνονται απόλυτα στη θεωρία της προφορικής ιστορίας, της κοινωνικής μνήμης αλλά και των ιστορικών πηγών που συλλέξαμε. Διαπιστώσαμε από τις αφηγήσεις των συμμετεχόντων στην έρευνα, πως υπάρχει ισχυρή θέληση διατήρησης της παράδοσης. Η κοινωνική μνήμη διατηρείται στη περίπτωση μας, διαμέσου του προφορικού λόγου και των πολιτισμικών δραστηριοτήτων στις επόμενες γενιές. Αν και η ενσωμάτωση των προσφύγων στη πόλη της Ελευσίνας υπήρξε πλήρης, οι πρόσφυγες δεν έπαψαν να αυτοπροσδιορίζονται ως μία ξεχωριστή κοινότητα με τα δικά της έθιμα και ήθη. Η μνήμη λειτουργεί όμως συσσωρευτικά, υπό την έννοια, ότι οι εμπειρίες των άλλων Μικρασιατών με τους οποίους συνδιαλέγονται στη καθημερινότητα τους οι πρόσφυγες, που συμμετείχαν στην έρευνα μας, έρχονται να καλύψουν κενά της δικής τους μνήμης και πιθανόν να μετατρέψουν το νόημα των όσων γνώριζαν, σε κάτι νέο. Καθώς, όπως αντιλαμβανόμαστε, οι πρώτοι πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στην Ελευσίνα δεν φανέρωναν έντονα την ανάγκη να διηγηθούν την ιστορία τους στους νεότερους. Επιθυμούσαν να ενσωματωθούν στην κοινότητα και να αφήσουν τη πρότερη ζωή τους πίσω. Έτσι, οι νεότερες γενιές συνέθεσαν την ιστορία των προγόνων τους από την αρχή, μετουσιώνοντας τη σε κάτι νέο, διατηρώντας μνήμες που θεωρούν σημαντικές και λησμονώντας, πιθανόν, άλλες λιγότερο σημαντικές για εκείνους.

4.4 Κριτική αποτίμηση και προτάσεις για νέες έρευνες

Στη παραπάνω εργασία πραγματοποιήσαμε συνεντεύξεις με πρόσφυγες πρώτης και δεύτερης γενιάς που αναζητήσαμε μέσα από τον Σύλλογο Μικρασιατών Ελευσίνας. Παρότι θεωρούμε τα ευρήματα της έρευνας μας σημαντικά θα ήταν χρήσιμο για επόμενες έρευνες, που πιθανόν να πραγματοποιηθούν, οι συνεντευξιαζόμενοι να αποτελούν άτομα που δεν σχετίζονται με το εν λόγω σύλλογο. Πρόσφυγες, αποκομμένοι από τη Μικρασιατική κοινότητα, είναι πιθανόν να διατηρούν μνήμες, επηρεασμένες σε μικρότερο βαθμό από τη συλλογική μνήμη και παράδοση και έτσι να οδηγήσουν σε διαφορετικά συμπεράσματα. Γενικότερα, από την βιβλιογραφική έρευνα που πραγματοποιήσαμε, διαπιστώσαμε πως, αν και η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελευσίνα ήταν ένα μεγάλο ιστορικό γεγονός για τη πόλη, που διατάραξε συθέμελα τη καθημερινότητα της, δεν διασώζονται πολλά πρωτότυπα αρχεία προς εξέταση. Τα ιστορικά τεκμήρια που έχουν διασωθεί αποτελούν εργαλεία δουλείας των ίδιων των προσφύγων. Η Δημοτική αρχή καθώς και η ανεξάρτητη ερευνητική κοινότητα δεν έχουν ασχοληθεί με το ζήτημα της εγκατάστασης των προσφύγων όσο θα χρειαζόταν. Σίγουρα, θα πρέπει να γίνουν μελλοντικές έρευνες μεγαλύτερης κλίμακας από την δική μας.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

A.1. Πρωτόκολλο συνέντευξης

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ

- Γενιά προσφυγιάς;
- Φύλο;
- Ηλικία;
- Τόπος καταγωγής;

ΠΡΩΤΟ ΣΚΕΛΟΣ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ

- Ποιο/ποια συγγενικά σας πρόσωπα κατάγονται από την Μικρά Ασία;
- Γίνονταν συχνά αναφορές από μέλη της οικογένειας στον τόπο καταγωγής σας;

ΔΕΥΤΕΡΟ ΣΚΕΛΟΣ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ

- Τι γνωρίζετε για τη ζωή του/της στη Μικρά Ασία; (περιοχή κατοικίας, κοινωνική κατάσταση, γλώσσα ομιλίας)*
- Τι γνωρίζεται για τις μέρες του διωγμού του/της από τη Μικρά Ασία;
- Τι γνωρίζετε για τη διαδρομή του/της μέχρι και την έλευση στην Ελευσίνα;

ΤΡΙΤΟ ΣΚΕΛΟΣ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ

- Τι γνωρίζετε σχετικά με την υποδοχή που έλαβε κατά την έλευση του/της στην Ελευσίνα (θετική-αρνητική, τροφή και στέγαση)*
- Τι γνωρίζεται για τη ζωή του/της στην Ελευσίνα; (εργασία, κοινωνικότητα, κατοικία, εκπαίδευση)*
- Γνωρίζετε αν συμμετείχε σε πολιτισμικές δραστηριότητες κατά τη διαμονή του/της στην Ελευσίνα; (αθλητισμός, μουσική, χορός, θέατρο)*
- Τι γνωρίζετε για τη σχέση του/της με τη θρησκεία και την εκκλησία;
- Γινόταν χρήση της Μικρασιατικής κουζίνας στην οικογένεια;
- Σας έχει γίνει αναφορά από την οικογένεια σε κάποιον Μικρασιάτη, ο οποίος συνέβαλε θετικά στη ζωή του Συνοικισμού;

ΤΕΤΑΡΤΟ ΜΕΡΟΣ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ

- Διατηρείτε κάποια πολιτιστική δραστηριότητα που συνδέεται με τον τόπο καταγωγής σας;
- Κάνετε χρήση, εσείς ή οικογένεια σας, της Μικρασιάτικης κουζίνας;
- Α)Πως αποφασίσατε να γίνεται Μέλος του Συλλόγου Μικρασιατών Προσφύγων; Β)Σε ποιες πολιτιστικές δραστηριότητες του Συλλόγου συμμετέχετε;

*Οι ερωτήσεις που βρίσκονται στην παρένθεση δεν θα τεθούν στον συνεντευξιαζόμενο παρά μόνο αν ζητηθούν διευκρινιστικές ερωτήσεις.

Α.2 Έντυπο Συγκατάθεσης Κατόπιν Ενημέρωσης**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ****ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ****[ΤΙΤΛΟΣ ΣΠΟΥΔΩΝ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ, ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ, ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ]****Έντυπο Συγκατάθεσης Κατόπιν Ενημέρωσης**

Καλείστε να συμμετέχετε σε μια έρευνα που διεξάγεται από τον **Παπαδημητρίου Δημήτριο**, μεταπτυχιακού φοιτητή του τμήματος «**Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής**» για τους σκοπούς της διπλωματικής του εργασίας με τίτλο «**Κοινωνικές Διακρίσεις, Μετανάστευση, Ιδιότητα του πολίτη**». Πρέπει να είστε 18 χρονών (ή μεγαλύτεροι) για να συμμετέχετε στην έρευνα. Η συμμετοχή σας είναι εθελοντική. Μπορείτε να αφιερώσετε όσο χρόνο χρειάζεστε για να διαβάσετε **το Έντυπο Συγκατάθεσης Κατόπιν Ενημέρωσης**. Μπορείτε επίσης να αποφασίσετε να το συζητήσετε με την οικογένεια ή τους φίλους σας. Αντίγραφο αυτού του εντύπου θα σας δοθεί.

ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Σας ζητάμε να συμμετέχετε στην παρούσα έρευνα γιατί ο σκοπός της είναι η απόκτηση γνώσης σχετικά με τις μνήμες που έχουν αποκτήσει οι Μικρασιάτες δεύτερης και τρίτης γενιάς από τους προγόνους τους, που μετά την Μικρασιατική Καταστροφή εγκαταστάθηκαν στην Ελευσίνα.

Η συμπλήρωση και επιστροφή του ερωτηματολογίου ή οι απαντήσεις στις ερωτήσεις της συνέντευξης αποτελούν συγκατάθεση συμμετοχής στην παρούσα έρευνα.

ΕΝΔΕΧΟΜΕΝΟΙ ΚΙΝΔΥΝΟΙ

Δεν υπάρχουν προβλέψιμοι κίνδυνοι που προκύπτουν από τη συμμετοχή σας στην παρούσα έρευνα. Εάν αισθανθείτε δυσφορία κατά την απάντησή σας σε συγκεκριμένες ερωτήσεις, παρακαλούμε μη διστάσετε να ζητήσετε να παραλειφθούν.

ΕΜΠΙΣΤΕΥΤΙΚΟΤΗΤΑ

Οποιοσδήποτε πληροφορίες αποκτηθούν σχετικά με την παρούσα έρευνα και οι οποίες θα μπορούσαν να σας ταυτοποιήσουν προσωπικά, θα παραμείνουν απόρρητες και θα αποκαλυφθούν μόνο με την άδειά σας ή όπως προβλέπεται από τον νόμο.

Τα δεδομένα φυλάσσονται με ευθύνη του ερευνητή.

Η συζήτηση μας θα ηχογραφηθεί έπειτα από την συγκατάθεσή σας.

Σε περίπτωση που τα αποτελέσματα της έρευνας δημοσιευτούν ή παρουσιαστούν σε συνέδρια δεν θα συμπεριληφθούν πληροφορίες που θα αποκαλύπτουν την ταυτότητά σας. Σε περίπτωση που φωτογραφίες σας, βίντεο ή ακουστικές ηχογραφήσεις χρησιμοποιηθούν για εκπαιδευτικούς σκοπούς, η ταυτότητά σας θα προστατεύεται ή θα συγκαλύπτεται.

ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΚΑΙ ΑΠΟΧΩΡΗΣΗ

Μπορείτε να επιλέξετε να συμμετέχετε ή όχι στην παρούσα έρευνα. Αν συμμετέχετε εθελοντικά σε αυτή την έρευνα, μπορείτε να αποχωρήσετε οποιαδήποτε στιγμή χωρίς καμία συνέπεια. Μπορείτε επίσης να αρνηθείτε να απαντήσετε σε οποιαδήποτε ερωτήσεις δεν επιθυμείτε να απαντήσετε και να παραμείνετε στην έρευνα. Ο ερευνητής μπορεί να σας ζητήσει να αποσυρθείτε από την έρευνα, αν ανακύψουν περιστάσεις που το απαιτούν. Μπορείτε να αποσύρετε τη συγκατάθεσή σας οποιαδήποτε στιγμή και να διακόψετε τη συμμετοχή σας χωρίς να υποστείτε καμία κύρωση.

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ

ΥΠΟΓΡΑΦΗ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Κουκούλογλου Β.Α., (2018) *3^ο Δημοτικό σχολείο Ελευσίνας: «Το Φανάρι του Συνοικισμού»*, Media Press, Ελευσίνα
- Κουκούλογλου Β.Α., *Ο Δικός Μας Συνοικισμός*, Ελευσίνα
- Σιδηράς Γ.Γ., (2005), *Οι Μικρασιάτες στην Ελευσίνα*, Γρηγόριος Γ. Σιδηράς, Ελευσίνα
- Λιάπης Π.Β., (2000), *Συνοικίες και Γειτονίες της Ελευσίνας*, Βαγγέλης Π. Λιάπης, Μαγούλα
- Λιάπης Π.Β., (2005), *Η Διοικητική Πορεία της Ελευσίνας (1835-2000)*, Δήμος Ελευσίνας, Ελευσίνα
- Λιάπης Π.Β., (1993), *Η Ελευσίνα στα Νεότερα Χρόνια*, Βαγγέλης Π. Λιάπης, Μαγούλα
- Λιάπης Π.Β., (1997), *Η Ελευσίνα στα Νεότερα Χρόνια (Συμπληρωματικά στοιχεία)*, Βαγγέλης Π. Λιάπης, Ελευσίνα
- Λυκίδης Κ., (2010) *Κινηματογραφικές Αίθουσες της Ελευσίνας*, media press, Ελευσίνα
- Ίσαρη, Φ., Πουρκός, Μ., (2015), *Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας*, [ηλεκτρ. βιβλ.], *Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών*, Αθήνα (Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/5826>)
- Hirschon, R., (2004) *Κληρονόμοι της Μικρασιατικής καταστροφής: η κοινωνική ζωή των Μικρασιατών προσφύγων στον Πειραιά*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα
- Smith, M., L., (2002) *Το όραμα της Ιωνίας: η Ελλάδα στη Μικρά Ασία, 1919-1922*, ΜΙΕΤ, Αθήνα
- Σκοπετέα, Έ., (1988) *Το «πρότυπο βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα: Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα*, Πολύτυπο, Αθήνα
- Συλλογικό Έργο, (2011) *Το 1922 και οι πρόσφυγες: μία νέα ματιά*, Νεφέλη, Αθήνα
- Abrams, L., (2014) *Θεωρία προφορικής ιστορίας*, Πλέθρον, Αθήνα
- Halbwachs, M., (2013) *Τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης*, Νεφέλη, Αθήνα